

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА МУҲАНДИСЛИК ГРАФИКАСИ (Тасвирий санъат)

Махсус фанларни ўқитишда
бадий таълим дидактикаси

МОДУЛИ БЎЙИЧА

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

ТОШКЕНТ-2021

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи(лар): ТДПУ “Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси” кафедрасининг доценти, п.ф.н. С.Ф.Абдирасилов

Такризчилар: доцент Р.С.Халилов - ТДПУ, “Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси” кафедраси мудири.

Хорижий эксперт: п.ф.д., профессори К.Ералин – “К.А.Яссавий номидаги халқаро қозоқ-турк университети”.

Ўқув-услубий мажмуа ТДПУ Кенгашининг 2020 йил 27 августдаги 1/3.6-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	11
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	26
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	86
V. ГЛОССАРИЙ.....	110
VI. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	124

I. ИШЧИ ДАСТУР

КИРИШ

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонлари, 2020 йил 27 февралдаги “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4623-сонли Қарори, 2020 йил 30 сентябрдаги Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги “Ўқитувчи ва мураббийлар—янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир” номли нутқи ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, педагогнинг касбий профессионалигини ошириш, таълим жараёнига мутахассислик фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, онлайнларни амалиётга кенг қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар режалаштирилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади – Таълим тизимининг ислоҳ қилиниши туфайли унинг мазмунини тубдан янгилашга ва таълим жараёнини замонавий талаблар даражасида ташкил қилиш ҳамда сифат самарадорлигини кўтаришга қаратилган.

Махсус фанларни ўқитишда бадиий таълимга оид билим захираларини яратиш жаҳон амалиёти савиясида ташкил этиш, кадрлар тайёрлашда ўқитишнинг замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмаларини такомиллаштириш, педагогик таълим олувчи шахсда мустақил фикрловчи, билимларни мустақил равишда қидирувчи, ахборотлар тўпловчи ва улардан фойдалана олувчи мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини орттириш, педагогик тафаккурини кенгайтириш каби зарур назарий ва амалий билим, малака ва кўникмаларини тингловчиларда шакллантиришга йўналтирилган.

Модулнинг **вазифаларига** қуйидагилар киради:

- замонавий фан ютуқларини амалиётга тадбиқ эта олиши, муаммони ечишга ижодий ёндашиши;

- “Тасвирий санъат” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш механизмларини яратиш;

- замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;

- тасвирий санъат фаолиятига полифункционал тайёргарликнинг педагогик асосларини;

- ўқитувчи, санъатшунос ва рассом функцияларини бажаришнинг илмий-педагогик хусусиятларини;

- полифункционал тайёргарликнинг асосий шакллари ва такомиллаштириш йўллари, квалификациян модели ва даражасини;

- бадиий таълимнинг замонавий кўпбосқичли тизимининг дидактик асосларини;

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Мутахассислик фанлари бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий тамойилларини;

- махсус фанлар ва унинг мактаблари, тарихи ва ривожланиши, махсус фанларда ўқув ва ижодий жараён, бадиий образ ва махсус фанлар композицияси, қонун-қоидалари, бажариш тартибларини;

- тасвирий санъат фаолиятига полифункционал тайёргарликнинг педагогик асосларини;

ўқитувчи, санъатшунос ва рассом функцияларини бажаришнинг илмий-педагогик хусусиятларини;

полифункционал тайёргарликнинг асосий шакллари ва такомиллаштириш йўллари, квалификацион модели ва даражасини;

бадиий таълимнинг замонавий кўпбосқичли тизимининг дидактик асосларини;

олий таълимда педагогик-психологик ҳамда махсус фанларнинг мутахассислик фанларни ўқитиш методикасига йўналтирилганлигини;

олий таълим муассасаларида амалий машғулотлардан ўқув жараёнларини ташкил этишнинг мазмуни ва шаклига қўйилаётган замонавий талабларни;

касбий соҳасидаги педагогик тадқиқотларнинг ўзига хос хусусиятлари, уларни ташкил этиш ва ўтказишдаги ёндашувларни;

тадқиқот натижаларини таҳлил қилувчи ахборот тизимлари ва дастурларни *билиши* керак.

Тингловчи:

тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологияларини жорий этиш;

махсус фанлардан одам боши ва инсон қомати қаламтасвири, инсон портрети рангтасвирини ишлаш;

илғор таълим технологиялари ва воситаларига асосланган таълим жараёнини лойиҳалаштириш;

тасвирий санъат фанларидан амалий машғулотлар ўтказиш;

амалий ишлардан кўрғазмалар ташкил этиш *кўникмаларига* эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

илғор таълим технологиялари ва воситаларига асосланган таълим жараёнини лойиҳалаштириш;

назарий ва амалий машғулотларда ҳаётий материалларига асосланган ҳолда технологияларни қўллаган ҳолда дарс машғулотларини ташкил этиш ва ўтказиш;

талабаларнинг амалий машғулотларда ўзлаштиришларини таҳлил қилиш ва баҳолаш;

амалий машғулотларни “Устоз-шогирд” тизими асосида ташкил этиш;

педагогик тадқиқотлар натижалари таҳлил қилишдаги замонавий ёндашувлар, методлар ва воситалардан фойдаланиш *малакаларига* эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

илғор таълим технологияси ва ахборот-коммуникация воситасини юқори малакали ўқитувчилар тайёрлашда таълим жараёнида қўллай олиш;

интеллектуал салоҳиятга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш технологияси ва таълимининг мазмунини яратиш;

тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологияларини жорий этиш; ижодий ишларни муҳокама қилиш ва танқидий таҳлил қилиш; талабани ижодий жараёнга йўналтиришда педагогнинг касбий ривожлантириш *компетенциясига* эга бўлиши лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Тасвирий санъат фанларини ўқитишнинг назарий асослари”, “Тасвирий санъат фанларини ўқитишнинг инновацион муҳитини лойиҳалаш”, “Педагогик тадқиқот натижаларини таҳлил қилувчи ахборот тизимлари”, “Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш”, “Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш”, “Педагогнинг касбий профессионалигини ошириш” ҳамда “Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш” каби ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда тингловчиларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар педагогик касбий компетентликни ошириш, педагогик маҳоратга эга бўлиш, педагогик тажрибаларини бойитиш, касбий фаолиятга ижодий ёндашиш, ўз устида ишлаш, касбий такомилга етишиш, ўз-ўзини фаоллаштириш ва ўзида педагогик техникани ривожлантириш орқали таълимнинг сифат ва самарадорлигини юқори босқичга кўтаришга имкон берувчи кўникма, малакаларига эга бўлади.

Модул бўйича соатлар тақсимооти

Модулни ўқитиш учун 26 соат ҳажмда ўқув юкланмаси ажратилган бўлиб, унинг 10 соати маъруза ва 16 соати амалий машғулотлар учун мўлжалланган.

№	Модул мавзулари	Жами аудитория соати	Жумладан	
			назарий	амалий
1.	Махсус фанлар ва унинг мактаблари, тарихи ва ривожланиши.	2	2	
2.	Махсус фанларда ўқув ва ижодий жараён, бадиий образ ва махсус фанлар композицияси.	4	2	4
3.	Махсус фанлардан одам боши ва инсон қомати қаламтасвири.	8	2	4

4.	Тасвирий санъат фаолиятига полифункционал тайёргарликнинг педагогик асосларини.	6	2	4
5.	Бадиий таълимнинг замонавий кўпбосқичли тизимининг дидактик асослари	6	2	4
Жами		26	10	16

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу: Махсус фанлар ва унинг мактаблари, тарихи ва ривожланиши.

Махсус фанлар ва унинг мактаблари. Бадиий мактаб ва Академиянинг пайдо бўлиш тарихи. Леонардо да Винчи тизими асосида академик қаламтасвири ўқитиш методикаси. А.П.Лосенко бадиий таълим мазмуни ва методлари. Ака-ука Караччиларнинг академик таълим тизимининг шаклланиши. Рассом-педагог А. Сапожников, қаламтасвири ўқитишда унинг илмий-методик ишларининг ўрни. П.П.Чистяковнинг педагогик тизими. Д.Н.Кардовскийнинг қаламтасвири ўргатиш методикасига қўшган ҳиссаси.

2-Мавзу. Махсус фанларда ўқув ва ижодий жараён, бадиий образ ва махсус фанлар композицияси.

Махсус фанларнинг қисқача ривожланиш тарихи. Махсус фанлар ўқув ва ижодий жараёни. Бадиий образ ва махсус фанлар композицияси. Қонун-қоидалари, бажариш тартиблари.

3-Мавзу. Махсус фанлардан одам боши ва инсон қомати қаламтасвири.

Махсус фанлардан одам боши ва инсон қаламтасвири. Инсон портрети рангтасвири.

4-Мавзу: Тасвирий санъат фаолиятига полифункционал тайёргарликнинг педагогик асосларини.

Ўқитувчи, санъатшунос ва рассом функцияларини бажаришнинг илмий-педагогик хусусиятлари; поли-функционал тайёргарликнинг асосий шакллари ва такомиллаштириш йўллари, квалификациян модели ва даражаси.

5-Мавзу: Бадиий таълимнинг замонавий кўпбосқичли тизимининг дидактик асослари.

Тасвирий санъат таълимининг хорижий тадқиқотлар контекстидаги методлари ва воситалари. Пранг, Тедд, Аугсбург методик тизими. Тасвирий санъат ижодиётида болаларнинг ривожда биогенетик концепцияси (К.Риччи, Г.Кершенштейнер, К.Лампрехт).

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-амалий машғулот: Махсус фанларда ўқув ва ижодий жараён, бадиий образ ва махсус фанлар композицияси. (4 соат)

Тасвирий санъат таълими сифати ва самарадорлигини оширишда бадиий мактабнинг методларидан фойдаланиш. Маълумки, бадиий мактабдаги методлардан, тўпланган тажриба ва бадиий билимларни қисқа вақт ичида хотирага келтириб уларни амалий қўллаш. Тасвирий санъат таълими сифати ва самарадорлигини оширишда замонавий педагогик тизимда фойдаланиш.

2-амалий машғулот: Махсус фанлардан одам боши ва инсон қолати қаламтасвири. (4 соат)

Махсус фанларни ўқитишда талабаларнинг одам бошини тасвирлашни ишланмаларини яратиш. Махсус фанлар дарсларида ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш. Махсус фанларни ўқитишда талабаларнинг инсон қолатини тасвирлашни ишланмаларини яратиш. Махсус фанлар дарсларида ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш.

3-амалий машғулот: Тасвирий санъат фаолиятига полифункционал тайёргарликнинг педагогик асосларини. (4 соат)

Махсус фанларни ўқитиш принциплари, методлари ва воситалари. Ўқитувчи, санъатшунос ва рассом полифункционал тайёргарликнинг асосий шакллари жадвалини тузиш. Махсус фанларни ўқитиш принциплари, методлари ва воситалари. Ўқитувчи, санъатшунос ва рассом полифункционал тайёргарликнинг квалификациян моделини яратиш.

4-амалий машғулот: Бадиий таълимнинг замонавий кўпбосқичли тизимининг дидактик асослари. (4 соат)

Олий ўқув юртларида кўпбосқичли тизимида махсус фанларини ўқитиш жараёнида мустақил таълимни ташкил этишда тавсия этиладиган мавзулар бўйича такдимот, схема, жадвал, диаграмма, кейс, плакат, ҳисобот, кроссворд, скандворд, ребус, анаграмма, альбом, мақола, реферат, тарқатма материал ва б. ижодий ишланмалар.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантикий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни такдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

ЎҚИТИШ ВОСИТАЛАРИ

- **жиҳозлар ва ускуналар, мосламалар:** электрон доска-Hitachi, LCD-монитор, электрон кўрсатгич (указка), кадоскоп, флипчарт, доска, бўр, маркерлар, магнитлар, А2, А3, А4 қоғозлари;

- **видео-аудио ускуналар:** видеопроектор, видео ва аудиомагнитофон, микрофон, колонкалар;

- **компьютер ва мультимедиа воситалар:** Интернет тизими, компьютер, Dell типдаги проектор, DVD-дискковод, Web-камера.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда жаҳон таълим майдонига киришга йўналтирилган янги таълим тизими қарор топди. Бу жараён билан бир вақтда педагогик ўқув-тарбия жараёнининг назарияси ва амалиётида сезиларли ўзгаришлар содир бўлмоқда.

Педагогик технология - бу таълим шакллари оптимизациясини ўзига мақсад қилиб олган инсон ва техник ресурслари ва уларнинг ўзаро таъсирини ҳисобга олган ҳолда ўқитиш жараёнини ташкил этиш, қўллаш ва аниқлашнинг ҳамда билимларни ўзлаштиришнинг услубларидир.

Педагогик технология пайдо бўлгунга қадар таълим тизими доирасида таълим жараёнини етарли самарали лойиҳалаш қондаси ишлаб чиқилмаган. Педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқув мақсадларига эришишда ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндашув, энг аввало, юзаликда эмас, балки режалаштирилган натижа олиш имконини берувчи конструктив, кўрсатмали схемада ўз ифодасини топади.

Мақсадга йўналтирилганлик, жараён натижаларини ташхисли текшириш, таълимни алоҳида ўргатувчи қисмларга бўлиб ташлаш ўқув жараёнининг қирраларини бугунги кунда таълимни қайта ишлаб чиқиш цикли ғоясига бирлаштириш имконини беради. У асосан ўз ичига қуйидагиларни олади.

- таълимда умумий мақсаднинг қўйилиши;
- тузилган умумий мақсаддан аниқ мақсадга ўтиш;
- педагогларнинг билим даражаларини дастлабки баҳолаш;
- бажариладиган ўқув ишларни мажмуаси;
- натижани баҳолаш.

Инновация масаласига алоҳида эътибор беришимизнинг бир неча муҳим сабаблари бор. Биринчидан, биринчи Президентимиз Ислон Каримовнинг Ўзбекистонни мустақилликка олиб чиқиш ва мустақил тараққий топтириш йўли – “ўзбек модели” беҳад катта ва улкан, узок муддатли, энг устувор ва оламшумул умуммиллий инновацион лойиҳа ва дастуриламал бўлди. Иккинчидан, инновация, инновацион фаолият ҳамда инновацион тизим Ўзбекистоннинг ўз мустақиллиги учун курашда ва тараққиёт йўли – “ўзбек модели”нинг таркибий қисми йўналишларидан бири сифатида мустақиллик йилларида пайдо бўлди. Учунчидан, маълум бўлганидек, буларнинг ҳар иккаласи – “ўзбек модели” ва инновация ўзаро узвий боғлиқликда дунёга келди. Уларнинг бири иккинчисини мазмунан бойитди, жамиятга таъсирчанлигини оширди. Тўртинчидан, “ўзбек модели” ҳам, инновация ҳам фақат бир буюк мақсадга хизмат қилди ва қилмоқда. Бу Ватан ва миллатни мустақил қилиб, такомиллаштириш, жамият ривожини, илм-фани ва техника

таракқиётини тезлаштиришдан иборат бўлди. Буларни тўла тўкис англаш, масаланинг мазмуни ва моҳиятини янада чуқурроқ ҳис қилиш учун энг аввало, инновация ҳақида алоҳида тўхталишига эҳтиёж туғилмоқда. Чунки, бу мутлақо янги тушунча ва соҳа бўлиб, ҳали тўла-тўкис англанилганича йўқ.

“Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”да кўрсатилишича, инновация кўйидагича мазмун ва тушунчаларга эга: “Инновация (инглизча *innovation* – киритилган янгилик, ихтиро) 1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодиётга сарфланган маблағлар; 2) илмий-техника ютуқлари ва илғор тажрибаларга асосланган техника, технология, бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек, уларнинг турли соҳалар ва фаолият доираларида қўлланиши”.

Бу энциклопедик қисқа маълумотда инновацияга умумий таъриф-тавсиф берилган. Асосан табиий фанлар, техника, технология, ишлаб чиқаришларга оид янгиликлар ёки умуман инсоний меҳнат фаолиятлари, янгиланишларига сабабчи бўладиган янгиликлар, янги интеллектуал билим, ғоя, назария ва таълимотлар назарда тутилган.

Инновация тушунчаси ва унинг мазмуни ҳам худди фан методологияси каби кенг – умумий ва тор, хусусий характерга эга.

Методология билан инновация ўртасида ўзаро умумжиҳатлик ва мақсад бирлиги мавжуд. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам инсоний билимлар такомил топиши, ишлаб чиқариш ва жамият таракқиётига хизмат қилади. Шунинг ҳам айтиш керакки, ҳар қандай инновация ва инновацион лойиҳалар амалга оширилиши, ҳаётга тадбиқ этилишида аниқ бир методологик илмий ғоя, таълимот, назария, усул ва тамойилларга амал қилинсагина, улар рўёбга чиқади. Акс ҳолда, у қуруқ, натижасиз ҳаракат бўлиб, қолади. Албатта, ҳар янгилик, яъни инновация остида янги ғоя ва технология ётади. Мана шу ишлаб чиқариш ёки бирор бир фан учун илмий методологик асос яъни йўл кўрсатувчи, даъват этувчи куч-қувват бўлади.

Методологик асос ва усуллар қанчалик илмий ҳақиқатга яқин бўлса, инновацион лойиҳа шунчалик муваффақият ва самара билан яқун топади.

Таълим-тарбия жараёнига инновацион технологияларни киритиш орқали ўқитувчи ўзини янги яратилаётган шароитга тайёрлаши керак бўлади. Тажрибали педагог олимларимиз ўз вақтини республикамизда жамланган бой тажрибаларга суяниб янги технологиялар яратишга, уларга инновацион технологияларни сингдириб, ўзимизнинг замонавий педагогик технологиямизни яратиш устида ҳамжиҳатлик билан илмий ва методик иш олиб боришга сарфлаши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Яратилган ўзимизнинг замонавий инновацион педагогик технологиялар асосида “Инновацион мактаб”лар тизимини яратишга ўтиш зарур.

Бундай мактабларда барча предметларни ўқитишда ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланилади. Шунда “ўқитувчи–ўқувчи” ўрнида “ўқитувчи–компьютер–ўқувчи” тизими ҳосил бўлади.

Таълим-тарбия жараёнига инновацион ёндашиш ўқувчиларда янги тажриба эгаллашга интилишни ривожлантириш, ижодкорлик ва танқидий фикрлаш, келажакка умид билан қараш каби хислатларни тарбиялайди.

Ахборот технологияларининг жадал ривожланиб бораётганлиги ва ўз ортидан янги имкониятлар очиб, таълим муассасалари ўқув жараёнига ҳам янги ёндашув талаб этилишига сабаб бўлаётганлигини гувоҳи бўлмоқдамиз.

Таълим жараёнида ахборот технологияларининг бир қатор дидактик имкониятлари мавжуд. Давримиз талаб эҳтиёжига кўра ахборот технологияларини таълим муассасалари ўқув жараёнини системалаштирувчи, боғловчи, амалий ташкилий омил сифатида қаралиши мумкин. Ахборот технологиялари кутубхоналар, ҳужжатлар ва ўқувчиларнинг ижодий ишлари каби ахборотлар жамланмаси, маълумотлар баъзасини тузиш, таълим жараёнини системалаштириш, ўқувчиларнинг амалий ижодий ишларини ташкил қилиш имконини беради.

Бу барча воситаларни ўқувчилар ўқитувчининг назорати остида, дарсда шакллантирган амалий кўникма, малакаларини амалга ошириш имкони беради.

Интернет тармоғи ўқувчиларга жуда кўп имкониятларни яратади. Интернет тармоғига чиқиш орқали назорат ишлари тарқатилиши ва маҳаллий электрон почтадан қабул қилиниши мумкин. Бундай кўринишдаги ишлар дарсда масофавий таълимнинг тармоқ шакллари моделилаштиришга ёрдам беради.

Кундан-кунга масофавий тармоқ курслари ва танловлари оммалашиб бормоқда. Ўқитувчи энди билим ахборотларини етказувчи ягона марказ эмас, компьютер технологияларини қўллаш билан масофавий таълим бериш ва олиш имкониятига эга бўлиб бормоқда.

Талабалар кўпинча Интернет тармоғи орқали ўз-ўзини ўқитиш билан қизиқиб шуғулланмоқдалар, ўз тенгдошлари билан мулоқотда бўладилар, умумий қизиқишларни топадилар. Бундай ишлар тармоқдаги ўзаро муносабатларни шакллантиради, Интернет тармоғи талабага телекоммуникация имкониятларини ҳис қилишни, бошқа мамлакатдаги тенгдошлари билан танишиш ва бирга ишлаш воситасига айланмоқда.

Ахборот технология воситалари талабага ўз тасаввурларини “электрон кўриниш”да намоён этиш ва ўз маҳсулотининг рақобатбардошлигини, ўз ғояларини оммавийлигини текшириш имконини беради. Талабага ҳақиқий қизиқарли ва ўзига хос ресурс яратиш учун у биринчи навбатда, барча маълумотларни ўрганиб чиқиши, унинг талаблари руҳиятининг хусусиятларини сезиши, ресурснинг янгилигини белгилаши ва амалий аҳамиятини англаб етиши зарур. Буларнинг барчаси талабанинг ўз билимдонликларини шакллантиришга, унинг ҳаётдаги амалий йўналишини белгилашга сабаб бўлади.

“Ақлий ҳужум” методи

Ақлий ҳужум усули

Ақлий ҳужум (брейнстроминг - ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жавобвий юзага келтириш.

Ақлий ҳужум ва масалани ечиш босқичлари

1. Мустақил фикрланг хаёлингизга келган барча ғоя, фикрларни қоғозга ёзинг.
2. Барча ғоя ва фикрларни ёзинг, агар улар такрорланаётган бўлса, махсус белги қўйинг.
3. Ғояларни баҳоланг.
4. Энг мақбул ғоя гуруҳ ғояси сифатида шакллантиради.
5. Барча ёзилган ғоялар гуруҳ муаммосини ечиш
6. Гуруҳнинг умумий жавоби шакллантирилади.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

“SWOT-таҳлил” методи.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

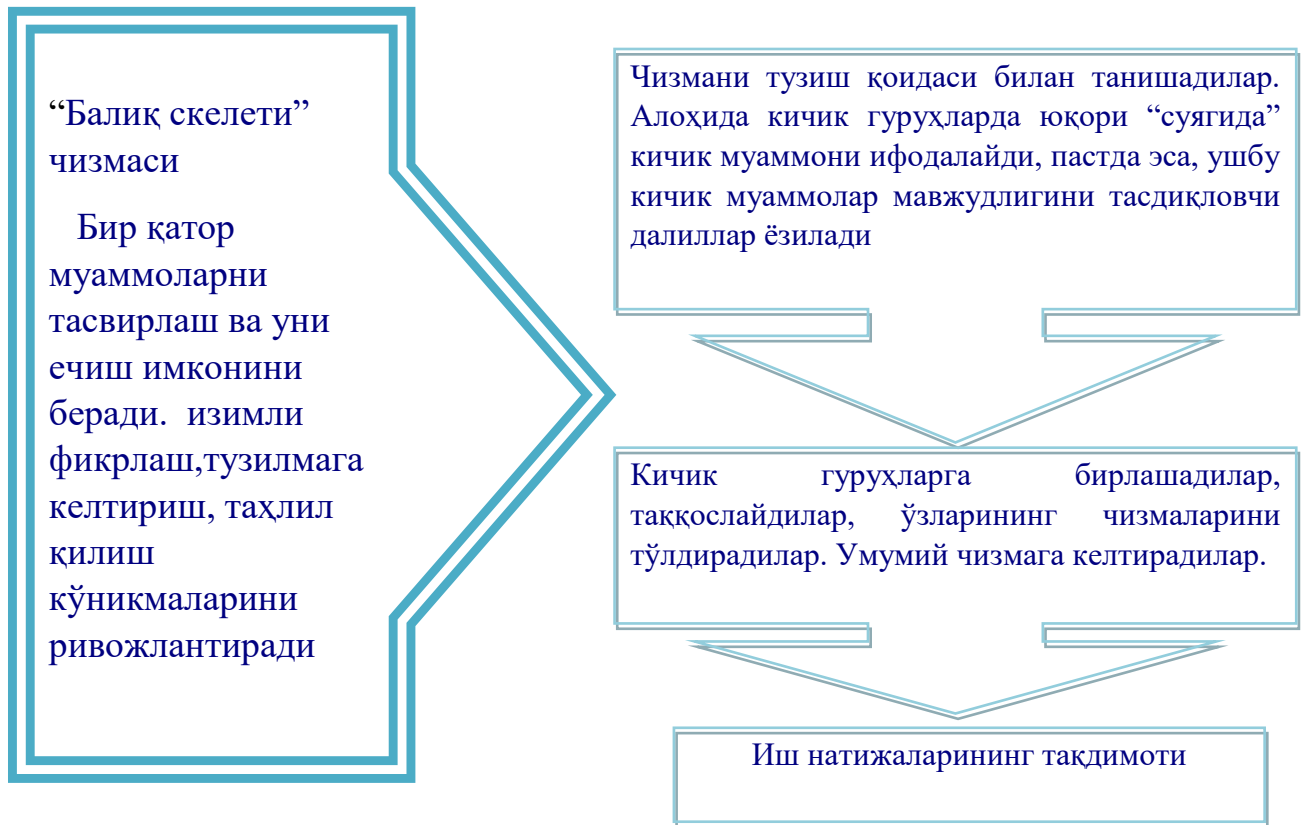
Намуна: Рассом ижодкорлар учун SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг.

S	Рассом ким ? Бадиий асар яратувчи.	Рассом бу тинмай изланувчи ижодкор инсон.
W	Умумбашарий аҳамиятга эга бўлган рассомлар.	Замонавий йуналишда ижод этаётган таниқли рассом А.Нуридинов асарларида севги, оила, садоқатлик, тарбия ва жамиятдаги фалсафий тамойиллар асосида ижод этаётган ижодкорлардандир.
O	Рассомлар чизиқлар, шакллар, ранглар, тасвирий санъат воситалари ёрдамида бадиий образли асар ярата оладиган инсонлар. (ички)	Улар тасвирий санъат воситалардан, чизиқлар, шакллар, тасвирий санъат воситалари билан тасвир орқали ўз ғоясини, фикрини баён эта оладилар.
T	Тўсиқлар (ташқи)	Рассомларга эркинлик бўлмаса чизиқлар, шакллар, тасвирий санъат воситалари билан ўз асарларида тасвир орқали баён эта олмайдилар.

“Балиқ скелети”

Натюрморт композициясини “Балиқ скелети” чизмаси Бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради. Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Мисол: “Рассом ижодкорлар” мавзусидаги матн.

Биламиз. Билишни истаймиз? Билиб олдик. (БББ)

Биламиз	Билишни истаймиз	Билиб олдик
1. Рассом янги ғояда асар яратадиган инсон.	1. Ҳар бир изланувчи инсонни рассом деб аташ мумкинми?	Илмий амалий изланишларни олиб борувчи, янги усул ва воситаларни қўллай оладиган инсонни рассом деймиз.
2. Рассомлар тасвирий воситалардан, чизиклар шакллар, воситаларни ўз асарларида тасвир орқали баён эта оладиган инсонлар. Маънавий эстетик тарбияловчи	2. Дунёдаги ғоявий композициларни тасвирла оладиган рассомлар қаторига кимларни киритса бўлади.	Р.Аҳмедов тасвирлаган асарлар ҳозирги рассомлар учун амалий методик ўқув жараёнидаги ривожланишида фойдаланилмоқда.
3. Рассомлар асарида инсонларни маънавий-маърифий эстетик тарбияловчи инсонлардир.	3. Рассом бўлиш учун нима қилиш керак?	Ўрал Тансиқбоев манзараларини бутун ўзбекистондагина эмас балки европа давлатларида ҳам мароқ билан томоша қиладилар.
4. Рассом бу тинмай изланувчи инсон	4. Ижодий асарларни тасвирлашни паёни борми?	Абдулҳақ Абдуллаев портрет жанрида ижод этган таниқли рассомлардандур.
5. Умумбашарий аҳамиятга эга бўлган рассомлар.	5. Компютерда ижодий асар яратса бўладими ?	Замонавий йуналишда ижод этаётган таниқли рассом А.Нуридинов асарларида севги, оила, садоқатлик, тарбия ва жамиятдаги фалсафий тамойиллар асосида ижод этаётган

		ижокорлардандир.
6. Ўзбекистонлик рассомлар	6. Ўзбекистонда таниқли методик қўлланмалар, услубий қўлланмалар устида ишлаб келаётган таниқли рассом ва педагоглардан кимларни биласиз?	Ўзбекистонда таниқли методик қўлланмалар, услубий қўлланмалар устида ишлаб келаётган таниқли рассом ва педагоглардан: Р. Хасанов, М. Набиев, Х. Эгамов, Р. Худайберганов, Н.Орипов ва бошқ.

Интерьерда натюрмортни акс этириш

Интерьер -

хонани ички кўринишини перспективада акс этирилади. Тасвирий санъат жанрларидан: натюрморт, портрет, тарихий, маиши анимал кўринишларда фон вазифасини ўтайди.

Интерьерда уйни эшик деразаларнинг шакли, ҳажми, девор ва шифт, полни беагаи ва уй жиҳозларининг беагаи тасвири орқали қайси даврга мансублигини билиб олишимиз мумкин. Интерьер - ички меъморий мухит ҳолати орқали хонадон соҳибасининг диди ҳақида ёки завод цехнинг жиҳозланишига қараб илмий, тараққиёт ҳолати ҳақида хулоса чиқариш мумкин. Интерьерда натюрмортни перспективада акс этириш, тасвирлаш жараёнлари кўрсатилган.

Интерьер, композицияси мавзусидатасвирий санъат ўқитишнинг замонавий технологиясини қўллаш.

«Кейс-стади» методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («саце» – аниқ вазият, ҳодиса, «стади» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибиде

қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ходисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким? (Who), Қачон? (When), Қаерда? (Where), Нима учун? (Why), Қандай? Қанақа? (How), Нима-натижа? (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

“Инсерт” методи.

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

➤ ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;

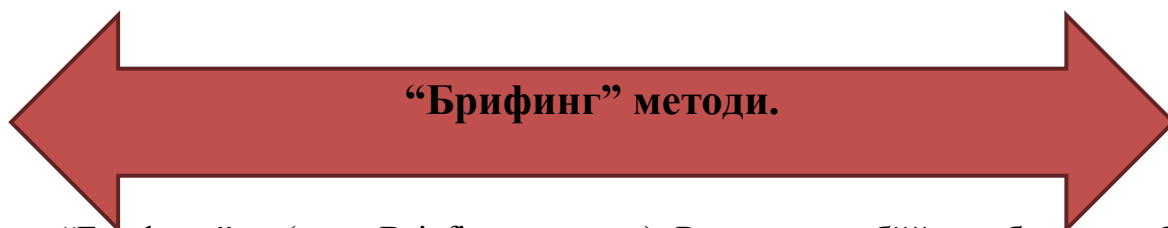
➤ “Тасвирий санъат” бўйича янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;

➤ таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, рангтасвир бўйича ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда тингловчилар ёки қатнашчиларга куйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар профессор - ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

“Брифинг” - (инг. Briefing - қисқа) Рангтасвир бўйича бирор – бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс - конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Тақдимот қисми.

2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг яқунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, бирор бир асарни чизишдан олдин бир шакл сифатида олдин чизилган биор асар масалан: “Монализа” портретини олайлик тингловчилар билан бирга шу асар қачон ва ким томонидан яратилганлиги муҳокама қилинади ва бошқа рассомларни чизган портретитаҳлил қилинади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган янги асар тақдимоти ўтказилади.

“Портфолио” методи.

“Портфолио” – (итал. Portfolio - портфель, ингл. ҳужжатлар учун папка) таълимий ва касбий фаолият натижаларини аутентик баҳолашга хизмат қилувчи замонавий таълим технологияларидан ҳисобланади. Портфолио мутахассиснинг сараланган ўқув-методик ишлари, касбий ютуқлари йиғиндиси сифатида акс этади. Жумладан, ҳар бир тингловчиларнинг модул юзасидан ўзлаштириш натижасини электрон портфолиолар орқали текшириш мумкин бўлади. Олий таълим муассасаларида портфолионинг қуйидаги турлари мавжуд:

Фаолият тури	Иш шакли	
	Индивидуал	Гуруҳий
Таълимий фаолият	Талабалар портфолиоси, битирувчи, докторант, тингловчи портфолиоси ва бошқ.	Талабалар гуруҳи, тингловчилар гуруҳи портфолиоси ва бошқ.
Педагогик фаолият	Ўқитувчи портфолиоси, раҳбар ходим портфолиоси	Кафедра, факультет, марказ, ОТМ портфолиоси ва бошқ.

Ҳар бир тингловчи курс мобайнида ўзининг шахсий портфолиосини киритиб борадилар.

Ўқитишнинг тўрт поғонали усули

Бу усул АҚШ да пайдо бўлиб саноат корхоналарида конвеерли ишлаб чиқариш кўпайган сари шундай ўргатиш усуллари зарур бўлиб қолдики, ишчилар бир хилда қайтариладиган қўл кўникмаларини иложи борица тез ва мукамал равишда ўрганиб олишлари керак эди.

Бу усулда амалий кўникмаларни ўзлаштириш жараёни 4 поғона доирасида кечади. Бу поғоналарнинг номи: «Тушунтириш», «Нима қилиш кераклигини кўрсатиб бериш», «Кўрсатилган тарзда қайтариш», «Машқ қилиш». Яъни амалиёт ўқитувчиси талабаларга аввал кичикроқ бир иш босқичини тушунтириб беради, кейин нима қилиш кераклигини қилиб кўрсатади. Сўнг талаба шу иш босқичини кўрсатилган тарзда қайтариши (имитация қилиши) керак. Талаба қайтариб қилаётган пайтида амалиёт ўқитувчиси хатоларини тўғрилаб туради (мақтайди ёки танқид қилади).

Ундай кейин эса шу иш босқичи машқ тарзида талаба уни мукамал ўзлаштиргунича кўп маротаба қайтарилади.

Бу усул психологияда асосланган бўлиб, бихевиоризм (яъни инсон ўзини тута олишига оид) назариялардан олинган.

Тўрт поғона усули доирасидаги ҳаракатлар

4 поғона деб қуйидаги поғоналар аталади. Улар давомида бир амалиёт ўқитувчиси бир талаба ҳаракат қилади:

1-поғона: Амалиёт ўқитувчиси нима қилиш кераклигини тушунтиради. У талабаларга маълум бир иш босқичи ёки бир кўникмани қўллаш учун керакли барча маълумотларни беради. Талабалар эса амалиёт ўқитувчиси оғзаки тушунтиришларини тинглашади.

2-поғона: Амалиёт ўқитувчиси тушунтирилган иш босқичи қандай қилиниши кераклигини қилиб кўрсатади, талабалар эса қараб туришади. Одатда амалиёт ўқитувчиси нима қилаётгани ҳақида талабаларга изоҳлар бериб боради. Яъни бу ерда демонстрация (намойиш этиш) тушунчаси ҳам ишлатилиши мумкин.

3-поғона: Амалиёт ўқитувчиси кўрсатиб берган иш босқичини кўрсатилган тарзда қайтарадилар. Амалиёт ўқитувчиси улар қилаётган иш юзасидан ўз фикрини билдириб, хатоларни тўғрилаб туради.

4-поғона: Ҳар бир талаба иш босқичини кўрсатилган тарзда қайтариб, кўрганидан ва иш босқичини тўғри

бажариш бўйича амалиёт ўқитувчисининг изоҳларни тушунганидан кейин, бу иш босқичи кўп маротаба машқ қилинади ва кераклигича, яъни мақбул натижага эришилмагунча такрорланади.

Бундан кейин амалиёт ўқитувчиси кейинги иш босқичига ўтади. Бу босқич ҳам 4 поғонадан иборат.

Бу 4 поғона усуlining асосий белгиси шуки :

- амалиёт ўқитувчиси томонидан бошқарилган назарий ва амалий маълумот бериш даврлари (фазалари) энг бошида туради сўнг эса талабаларнинг ҳаракатлари билан алмашинади;

- талабаларнинг ҳаракатлари амалиёт ўқитувчиси кўрсатиб берган ҳаракатлар доираси билан чекланган;

- талабалар индивидуал ўрганишга (ўзлаштиришга) йўналтириладилар лекин мустақил фикрлашга ҳақлари йўқ;

- иш ташкиллаштириши (иш тартиби) одатда ҳеч қандай янгича ёндашувларга йўл қўймайди.

Йўналтирувчи матн усули

Йўналтирувчи матн усули ўтган асрнинг 70 йилларида Германияда, «Daimler Benz» корхонасининг Гаггенау шаҳридаги (Daimler Benz AG (Gaggenau) ўқув устахонаси томонидан ишлаб чиқарилган. Бу усул товуш ва тасвирли презентациялар билан жиҳозланган мустақил ўрганиш дастурлари шаклидаги лойиҳавий касб-ҳунар таълимига қўшимча сифатида ишлаб чиқарилган.

Бошланғич шаклида бу усул касб-ҳунар таълими амалиётчилари томонидан ишлаб чиқарилган, кейинчалик эса назарий жиҳатдан асосланиб илмий асосда такомиллаштирилиб олий таълимда қўлланила бошланган.

Йўналтирувчи матн усулида қуйидаги 6 босқич фарқланади;

улар доирасимон ҳаракатда алмашишади:

- маълумот йиғиш;
- режалаштириш;
- қарор қабул қилиш;
- амалга ошириш;
- текшириш;
- хулоса чиқариш.

Йўналтирувчи матн усули босқичлари

Бу босқичлар ҳаммаси талаба томонидан амалга оширилади. Бу усулни ишлаб чиқарилишига сабаб лойиҳалар устида иш билан боғлиқ ташкилий муаммолар эди, чунки ўқувчилар ҳар хил тезликда ишлашлари туфайли бутун гуруҳ учун инструктаж ўтказишга қулай вақтни топиш қийин эди. Бир талаба ҳаммадан тез ишлаб янги кўникмани ўрганишга тайёр бўлган бўлса, секинроқ ишлаган талабалар учун эса янги инструктажнинг фойдаси жуда кам эди. Қайтага янги инструктаж уларнинг ишларига халал бергандай ёки кераги йўқ тўхталиш каби туюлар эди. Яъни талабалар қизиқиши (мотивацияси) қисман барбод қилинади.

Йўналтирувчи матнлар ёрдами билан мустақил инструктаж имконияти пайдо бўлди ва ҳар бир талаба айнан унга янги кўникма учун билимлар керак бўлган пайтда шу билимларни олиши мумкин бўлди.

Энг биринчи йўналтирувчи матнлар - бу асли оғзаки равишда ўтказиладиган инструктажларнинг ёзма шакли эди. Лекин барибир барча махсус маълумотлар талабаларга иложи борица оғзаки берилар эди.

Бугунги кунда эса йўналтирувчи матнлар шундай тузилганки талабалар йўналтирувчи саволлар ёрдамида ўзлари керакли маълумотларни (китоб, жадвал, инструкция, видеокассеталар ёки компьютер дискларидан олиб) ишлаб чиқаришни ўрганишади.

Натижада ҳозир янги бир ўргатиш усули ва янги бир ўрганишни ташкиллаштириш тарзи вужудга келди. Унинг асосий белгиси - бу ўқувчи кўпроқ мустақил равишда ўрганишидир; амалиёт ўқитувчиси эса заифроқ талабалар билан кўпроқ шуғулланиши мумкин бўлиб қолди. Талабаларнинг мустақил ишлаши эса ўз навбатида кўшимча фойда келтирмоқда: юқорироқ кўникма ва қобилиятлар соҳасида яъни биргаликда мулоқотда бўлиш, биргаликда режа тузиш, қарор қабул қилиш ҳамда ўз ишини текшириш каби қобилиятлар ривожланади.

Командада (биргаликда) ишлаш орқали муайян ижтимоий компетенциялар ривож топади ва уларга мўлжалланган мақсадлар ҳам белгиланиши мумкин бўлади. Кўриб турибмизки, вақт ўтган сари йўналтирувчи матн усули қўлланишининг маъноси ўзгарди чунки бугунги кунга келиб бу усул айнан ўша «пойдевор квалификациялар» деб аталган қобилиятларни ривожлантириш мақсадида қўлланади. Бу тушунчани Германияда таълимот мунозарасига меҳнат бозори тадқиқотчиси Д. Мертенс киритган. У бу тушунча билан асосан услубий компетенцияларни (яъни фикрлаш, ташкиллаштириш ва режалаштириш усуллари) атаган.

Ҳозирги кунда эса бу тушунча билан шундай қобилиятлар кўникма ва ўзини тутиш тарзлари аталадики, улар айнан шу касб-ҳунарга оид квалификациялардан ташқари ва уларга кўшимча сифатида барча бошқа касб-ҳунарларда керак бўладиган ҳатти-ҳаракатларни билдиради.

4 поғона усули билан солиштирадиган бўлсак бу усулда амалиёт ўқитувчисининг фаолияти кўпроқ дарсдан олдин ва дарсдан кейин қилинадиган ишлардан иборат. Лекин бевосита инструктаж жараёнида қилинадиган ишлар эмас; ўқувчилар эса қайтага барча даврларда (фазаларда) мустақил ишлашади.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Махсус фанлар ва унинг мактаблари, тарихи ва ривожланиши.

Режа:

1. Махсус фанлар ва унинг мактаблари. Бадиий мактаб ва Академиянинг пайдо бўлиш тарихи.
2. Қаламтасвир ва унинг илмий-методик ишларининг ўрни.

Таянч тушунчалар: *махсус фанлар, бадиий академия, қаламтасвир.*

1. Махсус фанлар ва унинг мактаблари. Бадиий мактаб ва Академиянинг пайдо бўлиш тарихи.

Махсус фанлар ихтисосликнинг асосий фанларидир, айнан шулар асосида талаба келажакдаги мутахассисга айланади. Тасвирий санъат ўқитувчиларининг махсус тайёргарлиги ҳар хил мазмундаги турли илмий ишларда талқин этилади. Луғатларда "махсус" тушунчаси маълум бир мутахассисликнинг йўналиши билан боғлиқ ва фаолият натижасида қайд этилган. "Махсус" атамаси баъзан маълум бир мавзу билан боғлиқ. "Махсус қаламтасвир", "махсус рангтасвир" тушунчалари бадиий фаолиятнинг турли соҳаларида қўлланиладиган қаламтасвир ва рангтасвирнинг турли хил техникаси ва технологияларини кенгайтирилган ўрганишга мўлжалланган мавзу билан белгиланади. Шундай қилиб, махсус қаламтасвир ёки махсус рангтасвир - бу бадиий-график фаолиятнинг билим, кўникма ва кўникмаларини (тасвирий, график, рангтасвирли, амалий-безакли, дизайн) ўргатадиган мавзулар.

Бадиий таълимнинг адабий манбаларида "махсус тайёргарлик" тушунчаси фаолият йўналиши сифатида ҳар хил талқин этилади: масалан, Н. Н. Ростовцев келажакдаги тасвирий санъат ўқитувчиларининг ўқитувчини келгуси иши учун зарур бўлган академик расм чизишни ўргатиш асосида шаклланган натижаси сифатида махсус тайёргарлигини кўриб чиқади. синфда табиатдан расм чизиш.

Бадиий педагогик таълим бўйича махсус тайёргарлик муаммоси кўплаб олимлар, рассомлар ва ўқитувчилар эътиборида. Фаолият йўналиши сифатида бадиий таълим адабиётларида "махсус тайёргарлик" тушунчаси ҳар хил талқин этилади.

"Талабаларни махсус тайёрлаш, - деб ҳисоблайди Г.Б.Беда, - бу тасвирий санъат ўқитувчисининг кейинги ишларида, ўқувчиларга расм чизиш асосларига ўргатиш учун табиатдан дарслар чизишда фойдаланиладиган, расм саводхонлиги кўникма ва кўникмаларини шакллантирадиган академик расмни ўрганиш жараёни".

"Махсус машғулотлар келажакда тасвирий санъат ўқитувчиларининг композицион ва педагогик фаолияти сифатида тақдим этилади, бу мактабда

мавзули расмларни ташкил этиш жараёнида қўшимча иш олиб бориш зарурати учун зарурдир". Н.В. Унковский "махсус тайёргарликни шакллантиришда марказий таркибий қисмлар ижодий муаммони" кўриш, бадиий ғоялар, ижодий фикрлашни яратиш қобилиятида" намоён бўладиган инновацияларнинг таркибий қисмлари деб ҳисоблайди. Педагогикада у буни "педагогик ишнинг ажралмас шарти, ностандарт фаолиятнинг объектив эҳтиёжи" деб таърифлайди.

Шундай қилиб, В.С. Кузин "махсус" тушунчасини бадиий фаолият ва ижод билан бевосита боғлиқ бўлган инсоннинг "алоҳида муҳим" сифатида тавсифлайди. Шунинг учун қаламтасвир инсон яратилишининг бевосита ривожланишининг ўзига хос совғасидир. "Махсус машғулот - бу инсон қобилиятининг ижодий салоҳияти бўлиб, у фикрлаш, ҳис қилиш, алоқа, фаолиятнинг объектив турларида намоён бўлиши мумкин", - дейди С. Аманжолов.¹

XVI асрнинг охирига келиб турли давлатларда Бадиий Академиялар ташкил этилган шу каби Болония академизми - йўналиш бўлиб, XVII асрликда Италия рангтасвири нуфузли ўринни эгалайди. Академия деб 1585 йили Болонияда машхур уста рассомлар яратган жуда ҳам катта бўлмаган хусусий устахонага айтишган, унинг асосчилари ака-ука рассомлар Агостино ва Аннибале Карраччилар ҳисоблашган. Қаламтасвирни фан сифатида академик тарзда давом этиши учун замин яратди. Академик қаламтасвирининг педагогик амалиётда ўқитишнинг тизими дастлаб Флоренциядаги «қаламтасвир академиясида» ишлаб чиқилди.

Ёшларга бадиий таълим бериш борасида энг мақбул ва намунали олий ўқув даргоҳи ҳисобланганлиги туфайли 1648 йилда Парижда қаламтасвир ва ҳайкалтарошлик бўйича қироллик Академияси, 1660 йили Римда бадиий Академия, 1696 йили Берлинда, 1753 йили Мадридда Сан-Фернандо, 1757 йили Петербург Академияси, 1768 йили Лондон бадиий Академияси ташкил этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 23 январдаги «Ўзбекистон Бадиий Академиясини ташкил этиш ҳақида»ги Фармониға мувофиқ ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 11 мартдаги «Ўзбекистон Бадиий Академиясининг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги 131-сон қарорининг 11-моддасига асосан Вазирлар Маҳкамасининг **1997 йил 2 майдаги № 224** сонли қарори билан Ўзбекистон Бадиий ижодкорлар уюшмаси Мажлисининг Ўзбекистон Бадиий Академиясининг ҳақиқий ва фахрий аъзолигига номзодлар ҳақидаги таклифлари маъқулланди.

¹ Бейсенбаев Садыбек Калмаханович. Методика специальной подготовки будущих учителей изобразительного искусства в процессе обучения рисунку и живописи. Автореферат. дис. на соискание ученой степени. Докт.пед.наук. Чимкент, 2010.

а/ Қуйидаги ижодкорлар Ўзбекистон Бадиий Академиясининг ҳақиқий аъзолари этиб тасдиқландилар:

1. **Абдуллаев Саъдулла Асадуллаевич** – рангтасвирчи, доцент.
2. **Азимов Шариф Турсунович** – кулол.
3. **Болтаев Ботир** – рассом-таъмирчи.
4. **Бурмакин Владимир Иванович** – монументалчи рассом, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.
5. **Жалолов Баҳодир Фазлетдинович** – монументалчи рассом, Ўзбекистон халқ рассоми.
6. **Жабборов Илҳом** - ҳайкалторош, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.
7. **Изентаев Жоллибай Тангирбергенович** – рангтасвирчи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.
8. **Икромжонов Акмалжон Тўраевич** - рангтасвирчи, Давлат мукофоти соҳиби.
9. **Миржалилов Тоҳир Жамолович** - рангтасвирчи.
10. **Мирзаев Алишер Тўлаганович** - рангтасвирчи, Ўзбекистон халқ рассоми.
11. **Муҳаммаджонов Шомахмуд Шоходиевич** – миниатюрACHI-рассом, Алишер Навоий номидаги Давлат мукофоти соҳиби.
12. **Нуридинов Акмал Ваҳобович** - рангтасвирчи.
13. **Рахимов Акбар Муҳитович** – кулол, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.
14. **Тохтаев Азамат Рамзитдинович** – дизайнчи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган архитектор.
15. **Умарбеков Жавлят Юсупович** – рангтасвирчи, Ўзбекистон халқ рассоми.
16. **Холматов Ниёзали** – миниатюрACHI рассом.
17. **Юсупов Шарофиддин Исомиддинович** – кулол, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.
18. **Қуттимуродов Жолдасбек Жантаевич** – ҳайкалтарош, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.
19. **Кўзиев Турсунали Каримович** – рангтасвирчи.
20. **Ҳакимов Акбар Абдуллаевич** – санъатшунослик доктори, профессор.
21. **Ҳақбердиев Худойберди** – кулол.

б/ Қуйидаги ижодкорлар Ўзбекистон Бадиий Академиясининг фахрий аъзолари этиб тасдиқландилар:

1. **Абдуллаев Абдулҳақ Оқсоқолович** – рангтасвирчи, Ўзбекистон халқ рассоми.
2. **Аҳмедов Раҳим** – рангтасвирчи, профессор, Ўзбекистон халқ рассоми.

3. Башаров Қутлуғ Башарович – график rassom, профессор, Ўзбекистон халқ rassomi, Давлат мукофоти соҳиби.

4. Маҳмудов Сайидахмад Норқўзиевич - наққош, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.

5. Мирзараҳимов Қосим - ҳайкалтарош, Ўзбекистон халқ rassomi.

6. Набиев Малик - рангтасвирчи, профессор, Ўзбекистон халқ rassomi.

7. Тоқтош Рафаил Ходиевич – санъатшунослик доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.

8. Усмонов Маҳмуд - наққош, Ўзбекистон халқ rassomi, Давлат мукофоти соҳиби.

9. Чориев Рўзи Чориевич – рангтасвирчи, Ўзбекистон халқ rassomi, Давлат мукофоти соҳиби.

10. Шин Николай Сергеевич – рангтасвирчи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.

11. Қўзибоев Неъмат Мирзабоевич – рангтасвирчи, профессор, Ўзбекистон халқ rassomi.

Вазирлар Маҳкамасининг раиси И.Каримов

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 23 январдаги "Ўзбекистон Бадиий Академиясини ташкил этиш ҳақида"ги Фармониға мувофиқ ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 11 мартдаги "Ўзбекистон Бадиий Академиясининг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида" 131-сон қарорининг [11-моддасига](#) асосан Вазирлар Маҳкамаси қарориг биноан Ўзбекистон Бадиий ижодкорлар уюшмаси Мажлисининг 2003 йил 14 ноябрдаги 41-сон қарорига кўра Ўзбекистон Бадиий Академияси ҳақиқий аъзолари этиб тасдиқландилар.

Қуйидаги ижодкорлар Ўзбекистон Бадиий Академиясининг ҳақиқий аъзолари этиб тасдиқландилар:

1. Раҳметов Собир – рангтасвирчи, Ўзбекистон халқ rassomi.

2. Содиков Марат Файзиевич – график, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.

3. Кагаров Медат Айтахунович – график, Ўзбекистон халқ rassomi.

4. Аллабергенов Атахон – театр-rassomi, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби.

5. Нарзуллаев Алишер – кулол, Ўзбекистон халқ устаси.

6. Акпаров Аскарали Адамшаевич – ёғоч ўймакор уста, Ўзбекистон халқ устаси.

2018 йилнинг 6 мартда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси-нинг "Ўзбекистон Бадиий академиясининг ҳақиқий аъзоларини тасдиқлаш тўғрисида"ги 181-сонли қарори тасдиқланди.

Мамлакатимизда тасвирий ва амалий санъат ҳамда дизайн соҳасини янада ривожлантириш, мазкур соҳада фаолият олиб бораётган мутахассисларнинг ижодий имкониятларидан унумли фойдаланиш учун

уларга шарт-шароитлар яратиш, ушбу мутахассисларни муносиб рағбатлантириш мақсадидаги мазкур қарор барча ижод аҳли учун катта аҳамият касб этади ва бу юртбошимизнинг санъат ижодкорларга қаратаётган юксак эътиборидан далолатдир.

Ўзбекистон Бадиий академияси академиянинг ҳақиқий аъзолигига сайланган 12 нафар академиклар. Булар:

1. **Мамаджанов Анвар Алимджанович** - график rassom;
2. **Байбосинов Сарсенбай Базарбаевич** (**Қорақалпоғистон Республикаси**) - рангтасвирчи rassom;
3. **Кадилов Гафур Кобилович** - рангтасвирчи rassom;
4. **Исаев Аслиддин** - рангтасвирчи rassom;
5. **Ахмадалиев Файзуллахан** - рангтасвирчи rassom;
6. **Бородина Марина Ростиславовна** - ҳайкалтарош;
7. **Назаров Бахтиёр Мухаммаджанович** - рангтасвирчи rassom;
8. **Салпинкиди Иван (Янис) Панаётович** - рангтасвирчи rassom;
9. **Ахмедова Нигора Рахимовна** - санъатшунослик фанлари доктори;
10. **Илхамов Анвар** - архитектор, наққош;
11. **Рахматиллаев Сирожиддин Рихситиллаевич** – ёғоч ўймакор уста;
12. **Мурадов Мансурджан Насирович** - ганчкор уста.

Шуни таъкидлаш лозимки, давлат томонидан ташкил этилган Академиялар билан бир қаторда нафис санъат мактаблари ҳам мавжуд. Мактаблар ўқув адабиётлари, бадиий махсус устахоналар билан тўлиқ таъминланган. Диққатга сазовор жойи шундаки, ушбу мактабларда ўқитишнинг методик босқичлари ўзига хосдир. Яхши йўлга қўйилган методик ва ўзига хос равишда тузилган дастурлар асосида ўқитиш тизимида олиб борилади ва ушбу мактабдан ўнлаб истеъдодли rassomлар етишиб чиқмоқдалар.

2. Қаламтасвир ва унинг илмий-методик ишларининг ўрни.

Леонардо да Винчи тизими асосида академик қаламтасвирни ўқитиш методикаси. Антон Павлович Лосенко бадиий таълим мазмуни ва методлари. Ака-ука Караччиларнинг академик таълим тизимининг шаклланиши.

Ҳозирги вақтда реалистик санъатга, борликни ҳақиқат билан етказишга бўлган интилиш қайта жонланиб бормоқда. Уйғониш даври усталари фан ва санъат ўртасидаги алоқани ўрнатишга интилиб, реал дунёқарашга киришадилар. Нисбатлар, перспектива ва пластик анатомия ҳақидаги таълимотлар диққат марказида эди. Уйғониш даврида расмга бўлган муносабат юқори даражада қайта тикланди. Санъат билан шуғулланадиган ҳар бир киши қаламтасвирни ўрганиши керак эди.

Ўша даврда илк бор "Рангтасвир тўғрисида трактат" номли илмий иш Ченнино Ченнинига тегишли бўлиб, у ерда расмнинг асосида натурадан тасвирлаш бўлиши керак дейилган. У ҳақли равишда талаба санъатни пухта эгаллаши учун ундан ҳар кунлик меҳнатни талаб этиш, деб ҳисоблайди. Шу

билан бирга у буюк усталарнинг расмларидан нусха олишга катта эътибор беради.

Қаламтасвир ҳақида кейинги иш - Леон Баттиста Альберти томонидан яратилган "Рангтасвир ҳақида учта китоб". Қаламтасвир ва текисликда расмни куришнинг асосий қоидалари ҳақида трактат. Альберти математика қоидалари каби расм чизишни жиддий илмий фан сифатида кўради.

Кейингиси қаламтасвир илмий назарияси соҳасидаги ишлари Леонардо да Винчининг "Рангтасвир ҳақидаги китоби"дир. Ушбу китобда турли хил маълумотлар мавжуд: Оламнинг тузилиши, булутларнинг келиб чиқиши ва хусусиятлари, ҳайкалтарошлик, шеърят, ҳаво ва чизиқли перспектива ҳақида. Чизиш қоидалари бўйича ҳам кўрсатмалар мавжуд. Леонардо да Винчи, Альберти сингари, расм чизишни ўқитиш методикасининг асосини натурадан чизиш керак деб ҳисоблайди. Натура талабани диққат билан кузатишга, тасвирланаётган нарсанинг таркибий хусусиятларини ўрганишга, ўйлашга ва акс эттиришга мажбур қилади. Леонардо да Винчи илмий таълимга катта аҳамият беради. Леонардонинг ўзи жиддий илмий тадқиқотлар билан шуғулланган. Шундай қилиб, инсон танасининг анатомик тузилишини ўрганиб, у кўплаб мурдани ёришларини амалга оширди ва бу масалада замондошларига қараганда анча узоқлашди. Леонардо таъкидлашича, расм чизишни қисмлардан эмас, балки бутун нарсадан бошланиши керак. Леонардо инсон фигурасини чизишга алоҳида эътибор беради. Ўтилган материални хотирадан чизиш орқали мустаҳкамлаш усули ҳам қизиқиш уйғотади.

Дюрернинг асарлари расм чизиш методикасини янада ривожлантиришига катта ҳисса қўшди. Дюрер санъатда фақат ҳис-туйғуларга ва кўриш идрокига суяниб бўлмайди, деб аниқ илмий билимларга таяниш керак дейди; шунингдек, уни педагогиканинг умумий масалалари, болаларни таълим ва тарбияси масалалари ҳам қизиқтиради.

Антон Павлович Лосенко бадиий таълим мазмуни ва методлари. А.П.Лосенко - нафақат амалиёт билан шуғулланган, балки расм чизиш назариясига ҳам катта эътибор берган ажойиб ўқитувчи ва маҳоратли rassom. 1769 йилдан бошлаб академияда ишлайди. А.П. Лосенкодан бошлаб академик қаламтасвир мактаби ўзига хос йўналишини бошлайди.

А.П. Лосенко ўзининг олдида академик қаламтасвирнинг ҳар бир позициясига, айниқса инсон қиёфасини тасвирлашда илмий-назарий асос бериш вазифасини қўяди. Шу мақсадда у пластик анатомияни ўрганишни бошлайди, шаклни қисмларга мутаносиб равишда тақсимлаш қоидалари ва қонунларини излай бошлайди, кўرғазмали визуал намойиш қилиш учун шартли тасвир ва чизмаларни тайёрлайди. Ўша пайтдан бошлаб, чизишни ўргатиш усули анатомияни, инсон шакллариининг нисбатларини ва перспективани жиддий ўрганишга асосланган эди.

А.П. Лосенконинг хизмати расм чизишни ўқитиш усулларини янада ривожлантиришдан иборат эди. Улар томонидан назарий тўпламлар ёзилган ва ўқув қўлланмалар яратилган:

1. **"Одамларнинг нисбати, ёки академик қоматни ташқи кўринишига қисқача тушунтириш"**. Иш уч қисмдан иборат эди. Биринчи ва иккинчи бўлимларда эркак қоматини баландлик ва эни бўйича ўлчамлари тўғрисида маълумот берилган; учинчи қисм профил тасвирларга бағишланган. Лосенко инсон фигурасини қисмларга ва бўлакларга математик ўлчашни таклиф қилди. Ушбу қўлланма муҳим муаммони ҳал қилишга ёрдам берди - бу инсон танасининг тузилиш қонунлари ҳақида объектив билимларни берди, кўз билан ўлчашни ривожлантирди.

2. **"Расомлар учун анатомия бўйича қўлланма."** Чоп этилмаган. Фақат бир нечта расмлар сақланиб қолди.

3. **"Одамнинг қомат шаклини тасвирда қандай қилиб катталаштириш ва кичрайтиришни бошқариш бўйича кўрсатма."** Ушбу қўлланма Ястребилов томонидан тайёрланган ва нусхаси сақланган, бироқ нашр этилмаган.

Бу қўлланмада тушунтириш матни билан расмлар катта форматли (деярли бутун ватман варағи) альбом келтирилган. Қўлланма икки қисмдан иборат: биринчи қисм бошнинг тасвирига, иккинчиси инсон шаклига бағишланган. Тушунтириш ишлари бошни юзга ва профилга ажратишдан бошланади. Бу ерда бошнинг шакли тасвирини яратиш қоидалари ва бошнинг қисмларга бўлиниши қонунлари кўрсатилган. Кейин бу қонуниятлар бош суяги таркибий хусусиятлари бўйича тушунтирилади. Шундан сўнг фазода бош ҳолатининг характерли хусусияти бурилиш ва энгашганига қараб бош шаклини перспективада ўзгартириш қонуниятлари аниқланади.

Ака-ука Караччиларнинг академик таълим тизимининг шаклланиши. XVII аср расм чизишни ўқитиш методикаси тарихида янги педагогик тизими - АКАДЕМИК шаклланиш даври. Янги тизим нафақат талабаларга, балки ўқитувчиларга ҳам аниқ талаблар қўйишни бошлади. Махсус ўқув муассасалари - бадиий академия ва санъат мактабларининг ташкил этилиши ушбу даврнинг энг характерли хусусияти ҳисобланади.

Ака-ука Карраччилар тасвирий санъат, айниқса расм чизиш бўйича зарур билимларни олиш имконияти бўлган махсус ўқув муассасаларини яратишда биринчи ташаббускорлар бўлган. Уларнинг катта ютуғи шундан иборатки, тасвирий санъатни ўргатишнинг махсус таълим тизимини яратиш ва ташкил этиш зарурлигини англаганликларида.

1582 йилда Аннибал ва Агостино Карраччилар ўзларининг шахсий мактабларини ташкил этдилар, кейинчалик "Akademiya deli Incaminnati" (Болония академияси) деб номланди. Ака-ука Карраччилар академиясида бадиий таълим яхши йўлга қўйилди. Карраччилар қаламтасвир, рангтасвир, композицияни ўқитиш методикасини пухталиқ билан ишлаб чиқди ва академияни ўқув-услубий қўлланмалар билан таъминлади. Болония академиясида машғулот қандай олиб борилганлиги ҳақида 1600 йилда шунга ўхшаш каби академияда чизилган қаламтасвирлар маълумот беради. Бу ерда улар натурадан чизишади, анатомияни китоблардан эмас, балки мурдани

ёриб ажратишади (ўқувчилар столда ётган жасадга эгилиб), нисбатларини ўрганишади, мутаносиб муносабатларни циркул ёрдамида текширадилар - бир сўз билан айтганда, бўлажак рассомни жиддий тайёрланиши олиб борилади.

Карраччилар куйидаги тизим бўйича расм чизишни ўргатди: дастлаб талаба чизишнинг оддий усуллари билан танишди, сўнгра "намуналар"дан чизди, кейин гипсдан расм чизишни бошлади ва ниҳоят, тирик инсон қоматининг пластик анатомияси чуқур ўрганилган. Шундай қилиб, Карраччилар ёш рассомларни самарали таълим ва тарбиясининг асосли бадиий таълим тизимини ишлаб чиқишди. Қаламтасвир тасвирий санъатнинг асоси деб ҳисоблаган ҳолда, улар янги ўқитиш методикасини ишлаб чиқдилар. Карраччилар таъкидлашича, рассом илмий маълумотларга, ақлга асосланади, яъни онг ҳис-туйғуларни бойитади. Бироқ тез орада бу нуқтаи назар Карраччиларни борликни идеализация қилишга ундади ва уларни канонланган шаклларга риюя қилишга мажбур қилди. Карраччилар буюк рассом-усталарнинг расмларидаги образларни шартли тилга "кўчириш" бошлади, улар ёрдами орқали уларнинг ҳозирги ҳаёти ҳақида намоиш этдилар. Академияда нусха кўчириш устунлик қила бошлади. Барибир камчиликларга қарамай, "ака-ука Карраччилар тизими ва ўқитиш усуллари шунчалик самарали эдики, уларнинг намуналарига биноан давлат академиялари ҳам очила бошлади: Парижда Қироллик рангтасвир ва ҳайкалтарошлик академияси (1648), Римдаги бадиий академияси (1660), Венада (1692), Берлинда (1696), Мадриддаги Сан-Фернандо академияси (1753), Санкт-Петербургдаги уч машҳур санъати академияси (1757) ва Лондондаги Бадиий академия (1768).

Айниқса, академиялар томонидан қаламтасвир, рангтасвир, композицияни ўқитиш методикаси бўйича кўп ишлар қилинди. Академия профессор-ўқитувчилари биринчи навбатда методикани қандай қилиб такомиллаштириш, талабаларнинг ўзлаштириши учун ўқув материални қандай соддалаштириш ва қисқартириш кераклиги ҳақида ўйлашарди. Таълим ва тарбия методикаси илмий асосларга асосланиши керак, деб таъкидладилар; санъат, рассомнинг муваффақияти - худо томонидан берилган эмасдир, балки илмий билим ва жиддий меҳнат натижасидир.

Академияларда аниқ ва тўғри ташкил этилган бадиий таълим тизими умумтаълим муассасаларида расм чизишни ўқитиш услубларига таъсир кўрсатишни бошлади.

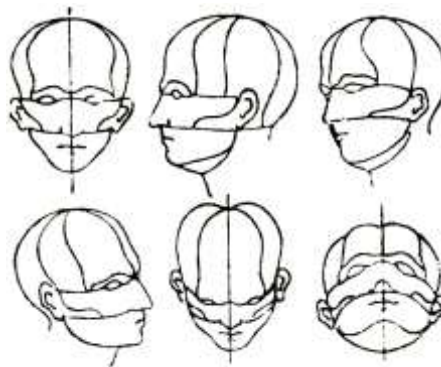
Жиддий илмий билимларсиз расм чизишингиз мумкин эмас. Тасвирни ўзлаштириш орқали талаба бир вақтнинг ўзида дунёни танийди. Шундай қилиб хулоса: расм чизиш дарслари ҳамма учун фойдали. Бундай ғоя нафақат санъат намояндалари, балки халқ таълими арбобларининг онгини эгаллай бошлайди.

Рассом-педагог А.Сапожников, қаламтасвирни ўқитишда унинг илмий-методик ишларининг ўрни.

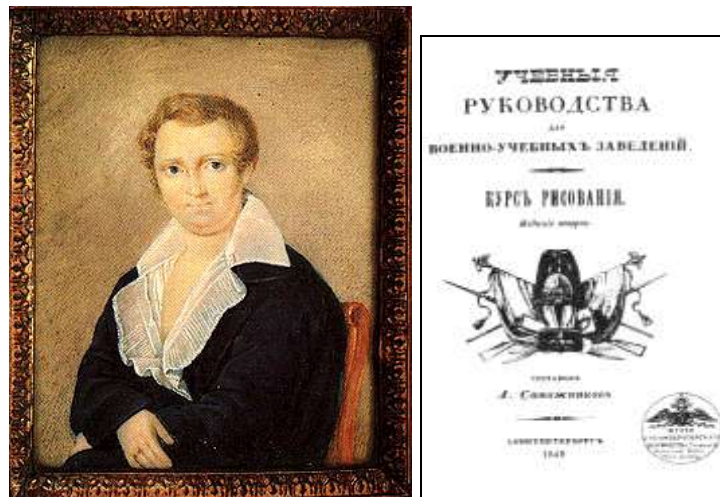
Расм чизиш Россия мактабларида умумий таълим ўқув предмети сифатида XVIII асрнинг бошларида пайдо бўлди. Бу даврда расм чизиш Денгиз академияси, хирургия мактаби, кадетлар мактабида, фанлар академияси қошидаги гимназияда, қизлар тарбия билим юртида ўқитилган.

Бу ўқув юртларида расм чизишга ўргатиш рассомлар тайёрлаш учун эмас, балки ёшларни касбий фаолияти ва келажак ҳаётларида фойдаланишлари учун керак бўладиган соҳа деб қаралар эди.

1934-йилда рус рассоми А. Сапожников биринчи бор умумий таълим мактаблари учун «Расм чизиш курси» номли дарсликни яратди. Мазкур дарслик натурага қараб расм чизишга асосланган эди. Дарслик реалистик расм ишлаш асосида қурилган бўлиб, унда перспектива, ёруғ-соя қонунлари ҳам ўз аксини топган эди. Шу билан бир қаторда Сапожников сим, картон, гипс каби материаллардан нарсалар тузилиши, перспектив қисқариши, ҳажмига доир методик кўргазмалар қуруллар мажмуасини ҳам яратди. Муаллифнинг тавсияларига кўра ҳар қандай натура асосига турли ҳажмли ва юзали геометрик шакллар ётиши, шунинг учун ҳам расм чизишда геометрик методдан фойдаланиш мақсадга мувофиқлиги баён этилган.

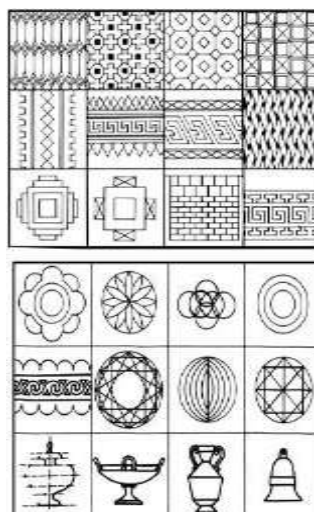
Ушбу методга кўра, атрофдаги воқеликнинг барча нарсалари геометрик нуқтаи назардан кўриб чиқилади: ҳар бир нарса шаклида геометрик шакл ёки жисм борлигини кузатиш мумкин. Масалан, олма чизишда ўқувчи дастлаб шарнинг шаклини аниқлайди, сўнгра уни натурага кўра ўзгартиради; челакни чизишда, талаба аввал кесилган конусни тасвирлайди, сўнгра шаклни натурага кўра ўзгартиради.

А.Сапожников. Автопортрет.

Педагог Андрей Петрович Сапожников (1795-1855), давлат маслахатчиси, Император Рассомлар академиясининг фахрий аъзоси, рангтасвирчи-рассом, 1834 йилда “Бошланғич расмлар курси”ни тузди ва уни тарқатиш учун академиянинг намуналари (намуналари ва гипслари) билан имтиҳон топширадиган талабаларга тақдим этди. А.П.Сапожников ўқувчи учун нарсалар шаклининг тасвирини тўғри тасвирлашда ёрдам беришнинг энг яхши усули бу чизишнинг дастлабки босқичида уни соддалаштириш усули деб ҳисоблайди.

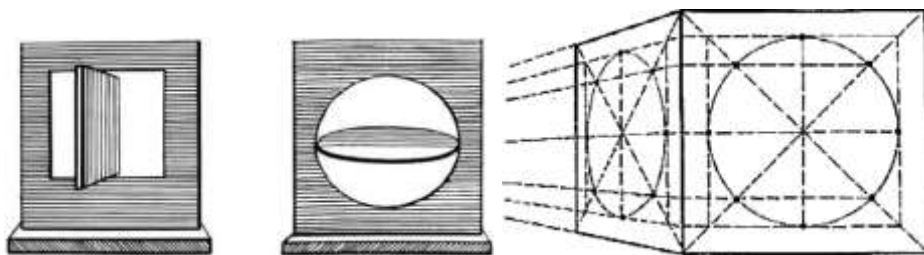
Биринчидан, талаба нарса шаклининг геометрик асосини аниқлаши лозим ва кейин уни такомиллаштиришга киришиши керак. “Бундай усуллардан бири бу учбурчаклар, тўртбурчаклар ва шунга ўхшашлар каби кўринадиган нарсаларнинг ҳар қандайини оддий геометрик шаклларга ажратишдир,” деди Сапожников, - умуман шакллари бўлмайдиган ҳайвонлар, қушлар, ҳашаротлар, гуллар, ўсимликлар мавжуд эмас, кўрсатилган шакллар билан боғланган“¹.

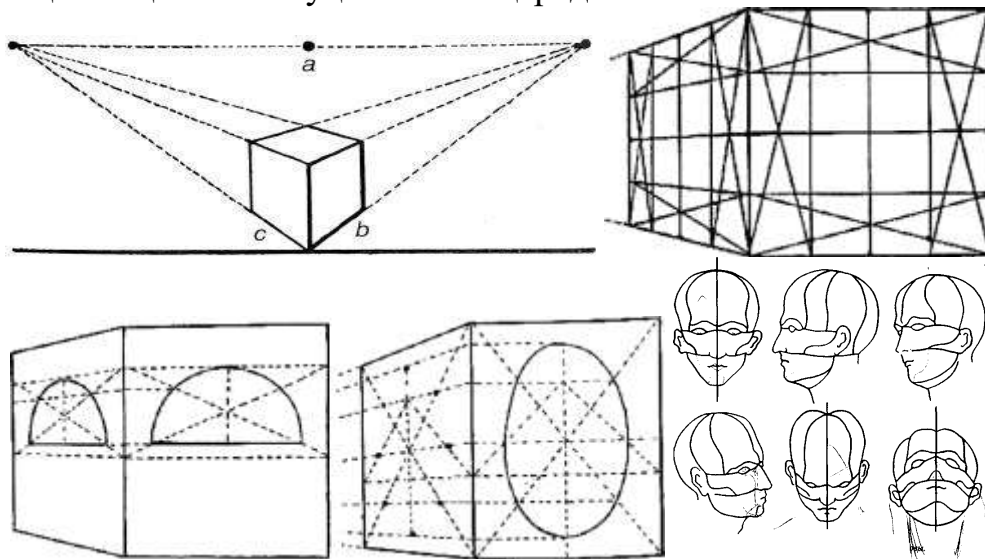
«Полный курс рисования» А.П.Сапожников кўргазмали қуроллари

Квадрат перспектива текислиги, айлана тасвири.

Думалок чизиқни чизиш учун 8 нукта ишлаб чиқарадиган ечим.

Думалок чизиқнинг 12 нуктасини чиқарадиган ечим.

Расм. Сапожников методикаси.

Сапожниковнинг сўзларига кўра, чизишнинг геометрик усули нафақат қўлнинг механик машқлари, балки ақл учун гимнастика бўлиб, кузатиш машқлари бажарилади, умумий шакл ҳисси, фантазияси ривожланади. Сапожниковнинг сўзларига кўра, чизишни ўргатиш кетма-кетлиги қуйидагича бўлиши керак: биринчи навбатда, энг оддий геометрик фигураларнинг тасвири, сўнгра - кутининг шакли, цилиндр, конус, нарсаларнинг эгри шакллари. Секин-аста ўқувчини янада мураккаб расм объектларини чизишга йўналтиринг. Ҳар бир вазифа кейингисини белгилайди, кейингиси олдингисини таклиф қилади ва унга асосланади.

Талабаларга кўп ўлчамли вазифаларни бирданга тавсия этилмайди. Биринчидан, уларга қўл билан тўғри чизиқлар чизишни, геометрик шаклларни (квадрат, учбурчак, ромб ва бошқалар) чизишни ўрганишларига руҳсат берилади. Геометрик усулда расм чизишга ўргатиш бошланади. Аммо болалар фаолияти натижаси нафақат мавҳум фигуралар, балки атрофдаги дунёнинг нарсалари бўлиши керак. Ўқувчилар учун босқичма-босқич расм чизишдан нусха кўчиришга янада тушунарли ва раван ўтиш учун, тарқатма қоғоздаги (карталарда) умумий шаклларни рангли қалам билан ажратиб кўрсатиш тавсия этилади (кейинчалик бу маслаҳатларсиз қилишингиз мумкин).

Намунадан чизиб, талаба расмнинг майда қисмларидаги умумий шаклларни кўриши ва онгли равишда чизиши керак. Ўқитувчи жараёни кузатиши ва талабаларга топшириқнинг маъносини тушунтириб, нусха кўчиришга йўл қўймаслик керак. Ушбу тушунтиришда моделлаштириш билан ўхшашликни чизиш яхши бўлади, бу ерда сиз ҳам умумий шаклдан бошлашингиз мумкин. Нусхалаш усули талабани ўз-ўзидан чизишга олиб келади. Бундай вазифалардан сўнг, болалар ўзлари ёқтирган расмлар ёки фотосуратлардан чизмалар тайёрлашлари мумкин. Намунани чизгандан сўнг, сиз натурадан расм чизишга ўтишингиз мумкин.

Ўқитувчи расм чизиш санъатининг асосий етакчиси сифатида талабаларда кўз билан ўлчашни ривожланишига эътибор бериши, турли хил чизиқларнинг хусусиятларини ва ўзаро муносиблигини тушунтириши керак. У чизиқлар билан боғланган фигуралар тасвирига ўгирилиб, ўқувчилар томонидан геометрик (текислик) шаклда, ўлчагич ва циркуль ёрдамисиз чизилган шаклларидаги фарқни кўрсатмоқда.

Ўқитиш усуллариининг ижобий томонлари А.П. Сапожников ўз аҳамиятини йўқотмади ва бизнинг вақтимизда улар маҳаллий услубчилар томонидан қўлланилади.

Павел Петрович Чистяковнинг педагогик тизими. Рассом ва педагог П.П.Чистяков ўзининг педагогик фаолияти давомида илмий билимларга асосланган ва амалда синаб кўрилган тизимни ривожлантирган ҳолда расмни ўқитиш методикасини янгилади. Ҳали у академияда таҳсил олаётган вақтда П.П. Чистяков Рассомлик мактабида дарс беришни бошлади, у ерда ўқитиш методикасига қизиқиш пайдо бўлди. Унинг иш тизими ва бошқа ўқитувчилар ўртасидаги фарқ шундаки, Павел Петрович шунчаки расм чизишни ўргатмаган, у шунчаки маълумот узатувчи эмас, маълум кўникмага эга бўлиш учун уни “тортиб”, у ўқув жараёнининг ташкилотчиси, талабалар билан биргаликда маҳорат дарсига борган. П. П. Чистяковнинг педагогик фаолиятини яхлит тизим сифатида кўриб чиқиш учун педагогик тизимнинг асосий таркибий қисмларини аниқлаш ва уларни П. П. Чистяковнинг ўқув тизими билан ўзаро боғлаш керак.

1. Тизимнинг асосий таркибий қисмларидан бири педагогик тизимнинг ишлашининг бошланғич нуқтаси сифатида ўқитишнинг мақсад ва вазифалари ҳисобланади. Чистяков ўзининг таълим тизимида буни тасдиқлайди. Унинг ишида таркибий қисмларидан бири бу мақсадларни белгилашдир. Чистяков натурани ўрганиш вазифасини қўйди ва талаба ишлаш жараёнини онгли равишда ўзлаштирганлигини, пировард мақсад билан белгиланган унинг ҳар бир босқичини тушунишини таъминлашга интилди. Шундай қилиб, унинг тизимининг таркибий қисмларидан бирини ажратиш кўрсатиш мумкин - бу мақсадни белгилаш.

2. Ўқув материалининг мазмунини дарсни ўтказиш жараёнида муҳим рол ўйнайдиган таълим тизимининг таркибий қисми сифатида ажратиш мумкин, чунки у ўқувчилар нимани ўрганишлари кераклиги объекти бўлиб хизмат қилади. Ўқув материалининг мазмуни қуйидагича бўлинди: дарс

мавзуси билан бевосита боғлиқ бўлган жорий материаллар ва ўқувчиларнинг ақлий фаоллигини ошириш, уларга таълимий таъсир кўрсатиш ёки кейинги дарсга тайёрлаш учун киритилган перспектив материаллар. Чистяковни ўқитишнинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиб, ўқув материалининг мантикий асослари яратилади. Ўқув материалининг мазмуни уни ўқитиш тизимининг навбатдаги таркибий қисмидир. Унинг фикрига кўра, ўқувчилар биринчи навбатда перспективани, пластик анатомияни, объектнинг ички тузилишини шакллантириш қонуниятларини, ҳаракатлар механикасини ва ҳоказоларни ўрганишлари керак. Чистяков картина текислигига катта аҳамият берди, бу тасвирни натура билан уйғунлаштиришга ёрдам беради. Ҳаққоний ҳажм текислигидаги тасвирни расм сифатида тушуниб, П.П. Чистяков шаклни кўришга ўргатди ва ўз давридаги чизилган расмлардан фарқли ўларок, талабани яхлит идрокка етаклади.

3. Ўқитиш жараёнида ўқитувчилар ва талабалар ўртасида мақсадли йўналтирилган ҳамкорлик мавжуд. Ҳар қандай жараён бу бир ҳолатнинг бошқасига кетма-кет ўзгариши. Педагогик жараёнда бу турли хил ўқитиш усуллари ва воситаларидан фойдаланган ҳолда ўқитувчи ва талабаларнинг педагогик ўзаро таъсири натижасидир. Дарсларни ўтказиш жараёнида П. П. Чистяков ўқувчиларнинг расм чизиш бўйича кўникмаларини ривожлантириш ва мустаҳкамлашларини таъминлаш учун ҳаракат қилди. Бунинг учун у аста-секин натурани идрок этиш ва таҳлил қилиш, олинган билимларни ўзининг ички тажрибаси билан боғлаш қобилиятини шакллантирадиган турли хил вазифаларни қўллади. П. П. Чистяков талабалар билан ишлашда доимо чизиқ чизишда биринчи навбатда шаклга қараш кераклигини таъкидлади. П. П. Чистяков расм ишлашнинг методик кетма-кетлигига катта аҳамият берган. Тушунтиришлар бериб, у ўқувчиларга расмни тузишнинг услубий тамойилининг моҳиятини ва чизишнинг услубий кетма-кетлигини тушунишга ҳаракат қилди. Расмлар тайёрлаш усуллари ва услублари бўйича одатий кўрсатмаларга кўшимча равишда, у талабаларга нутқ профессионал фикрлашни ривожлантиришга ёрдам бериши мумкинлиги ҳақида маслаҳат берди, бу фикр ва ҳаракат ўртасидаги боғлиқлик бўлиб хизмат қилиши керак: "Расм чизганда ҳеч қачон жим бўлманг, ҳар доим вазифани сўранг. Бу ажойиб сўзми: "бу ердан бу ерга" ва қандай қилиб расмни тутиб туриши, тасодифий ўзидан расм чизишга имкон бермайди."

4. Таълим фаолияти натижаларини мониторинг қилиш ва баҳолаш. Назорат ёрдамида у алоҳида талабаларнинг ўқув фаолиятини ўз вақтида тартибга солиб, уларнинг ишларига ўзгартиришлар киритди. Бундай назорат мавзуларидан бири талабаларнинг тайёргарлик даражаси тўғрисида кенг қамровли тасаввур берадиган назарий билимларни ўрганиш ва расмларни кўриш учун талабалар билан суҳбатлар ўтказиш эди. Шунингдек, ўқувчиларнинг қонунларга ва дарсда расм чизиш қоидаларига риоя

қилишларини текширишга имкон берадиган операцион назоратдан фойдаланилди.

5. Ўқитувчининг ўзини такомиллаштириш, ўқитувчида ҳам, рассомда ҳам касбий билимларни ошириш бўйича доимий иш олиб борилиши. П.П. Чистяков учун ўзини такомиллаштириш, албатта, ўз устида ишлаш масала эди. Павел Петрович билиш назариясини чуқур англамасдан, ҳодисадан моҳиятга қадар чуқурлаштириш жараёни сифатида ўқитувчининг самарали фаолияти, дарслар давомида ўқувчиларнинг фикрлашларига раҳбарлик қилиш ва уларнинг ақлий ривожланишини амалга ошириш мумкин эмаслигини тушунди. П.П. Чистякова биз ўқитувчи сифатида академик расм мазмунида атрофдаги воқеликни идрок этиш усуллари аниқ акс эттирилганлигини, талабалар орасида диалектик тафаккурни шакллантириш йўллари кўрганлигини кўрамыз. “Қаттиқ, тўлиқ чизилган, - деди у, - объектни тасвирини талаб қилади, биринчидан, фазовий жойлашуви бизнинг кўзимизга кўринадиган бўлса, иккинчидан, аслида борликда у қандай; бинобарин, биринчи ҳолда, жуда қобилиятли кўз нигоҳи, иккинчидан, нарсани ва қонунларни билишлари, бу ёки бошқасига кўра билиш зарурдир.” У томоша қилишни, ўйлашни, билишни, ҳис қилишни, уддалашни ўргатди.

6. Агар ўқитувчи ўз ўқувчилари билан педагогик алоқаларни ўрнатмаган бўлса, педагогик жараён яхлит жараён сифатида олиб борилмайди. П.П. Чистяковнинг ўқитиш тизимидаги ўзига хос хусусиятлардан бири, уларнинг мақсади сифатида ўзаро ҳамкорлик қилиш истаги бўлган талабалар билан бўлган муносабатлардир. Ўқитувчи ва талаба, унинг фикрига кўра, бир томондан, ўқувчиларнинг ҳаёти, санъати ва индивидуаллигини тушуниши ўқитувчи билан бир хил аҳамиятга эга бўлган муносабатларга киришади, иккинчи томондан, талаба ўзи ўрганаётган ўқитувчига ишонади. Унинг тизимидаги талаба бадиий ҳаётнинг тенг ҳуқуқли иштирокчиси сифатида қабул қилинди.

П. П. Чистяковнинг педагогик фаолияти таҳлили асосида унинг иш тизимининг асосий таркибий қисмларини ажратиб кўрсатишимиз мумкин, бунинг натижасида расм чизишда ўқув сифатининг юқори даражасига эришилди. У қуйидаги таркибий қисмларнинг ўзаро таъсиридан иборат эди: ўқитишнинг мақсад ва вазифалари; ўқув материалининг далилларга асосланган таркиби; дарсларни ўтказишнинг ҳар хил турлари ва шаклларидан фойдаланиш, бунинг натижасида ўқувчиларнинг расм чизиш бўйича саводхонлик фаолияти ташкил этилди; назоратнинг турли шакллари, уларнинг ёрдамида чизилган ишларни бажариш пайтида берилган вазифалардан мумкин бўлган оғишларнинг олди олинди; биринчи навбатда талабаларга ижобий таъсирни яхшилашга қаратилган П. П. Чистяковнинг доимий равишда такомиллашиб бориши. Бундан ташқари, унинг иш тизимининг ажралмас қисми Павел Петровичнинг гуманистик йўналишига эга бўлган талабалар билан муносабатлар эди.

П.П.Чистяковнинг таълим тизими бугунги кунга қадар мамлакатимизда расм чизишда саводхонликни ўргатиш жараёнида юз берадиган барча жараёнларга таъсир қилади, аммо П.П.Чистяков айтган ва ўргатган нарсалардан ҳали ҳам ўрганилмаган ва тушунилмаганлари мавжуд. Шунинг учун ҳозирги пайтда унинг таълимий, ривожланиш ва тарбиявий вазифаларни ҳал қилишга қаратилган касбий фаолият намунаси бўлиб хизмат қиладиган унинг таълим тизимини ўрганиш зарурати туғилмоқда.

Д.Н.Кардовскийнинг қаламтасвири ўргатиш методикасига қўшган хиссаси. Дмитрий Николаевич Кардовский (1866-1943) - рус графиги ва рассом-педагоги, профессор, Бадиий Академияси академиги (1911). РСФСРда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1929).

Д.Н.Кардовский реалистик қаламтасвир методикасининг шаклланиши ва ривожланишига, мамлакатимизда олий маълумотли ўрта мактаблар учун расм ўқитувчиларини тайёрлайдиган махсус бадиий педагогика ўқув юртларининг пайдо бўлишига - педагогика институтларининг бадиий-графика бўлимларига таъсир кўрсатди.

Д.Н. Кардовский ўзининг педагогик фаолиятининг бошланишида ёш рассомларни қатъий ва чуқур ўйланган ўқув тизимига эга эди.

Ўқитувчи сифатида Кардовский реалистик санъат позициясини ҳимоя қилди ва ёшларни формализм таъсиридан ҳимоя қилди.

Д.Н. Кардовскийнинг фикрига кўра ўқитиш методикаси куйидаги тамойилларга асосланиши керак: қаламтасвир ва рангтасвирга ўргатиш бошидан охиригача фақат натурадан тасвирлаш орқали олиб борилиши керак; талаба мураккаб натура шаклини умумий геометрик усул билан идрок қилиши керак - конструктив қурилиши умумийдан хусусийга ўтиш принципига кўра бажарилади. Тусни, ёруғликни, сояни шакл бўйича қўйиш, асосий (максимал) ва иккиламчи (минимал) ўртасидаги муносабатларни ўрнатилган ҳолда, масалан, энг ёритилган жойни аниқлаш, уни белги сифатида сақлаш, қолганини минимал даражага соя томонга тушириш.

Кардовскийнинг фикрига кўра, умумий тасвирий санъатни тўлиқ таълимини умумий ўрта таълими тизимида дунё расмларининг намуналарини нусхасини кўчириш, гипсли натуралар орқали ўрганиш мумкин эмас:

1. Ажойиб намуналарни бундай ўрганиш дид ва бадиий қобилиятини ривожлантиради ва ўқувчиларга мактаб тугаллаш охирида тавсия қилиниши мумкин. Агар талабалар намуналарни кўчиришдан бошласа ҳам, ҳатто-ки юқори маҳоратли нусха олишдан бошласада, унда улар бу маҳоратдан тушунмасдан маҳрум бўлади ва бу маҳоратни тушунмасдан самарасиз кўникмаларни эгаллайди.

2. Собиқ совет иттифоқи бадиий мактаби реалист-рассомларни тайёрлаши керак, буни учун натурани ва уни текисликда тасвирлаш қонунларини ўрганмасдан мумкин эмас.

3. Талабага қурилишнинг асосий қонунларини ўргатиш керак. Уларга фақат натура қонуниятлари киради.

Кардовский, аввалом бор шаклни кўришни ўрганишингиз керак, деб ҳисоблайди. Шаклни кўчирманг, лекин эътиборга олинг. Бу кейинги рангтасвирни ўрганиш учун керак, чунки рангтасвир қалам чизғисига, шаклга бўйича жойлаштирилади.

Кардовский таълим методининг яна бир тамойилларидан бири натурани, натюрмортни ва инсон қоматини, ранглар муносабати, доғ, узунлик ва бошқаларни натурада ўрганишдир.

"Катта" ранг, ҳажм муносабати ва бошқаларнинг кичикга нисбатан муносабатларни ўзаро боғлиқлигини топиш керак. Яъни, тасвирлаш вақтида расмдаги асосий нарсага таяниш керак. Иш умумийдан хусусийга қараб олиб борилади. Тўлиқ шаклни ёки фақат бир қисмини, масалан, бурунни қуришда талаба унинг умумий шаклини тушуниши керак. Бурун призма шаклига эга, яъни талаба бурунни натуранинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда призма принципи асосида қуриши керак.

Шундай қилиб, тасвирий санъатни барча ўрганишлари қаламтасвирдан бошланиши керак. Текисликда натурани қуриш асосларини ўргатиш ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир. "Жонли натурадан шаклни қуриш схемасини тушунишда, тўғри геометрик шакл ҳисобланмайди, аммо схемада геометрик шаклларга яқинлашади, ва, шу тариқа геометрик жисмлар учун мавжуд бўлган перспектива қонунларидан фойдаланилади." "Кардовский ўз методи асосига "кесик", яъни объектларнинг мураккаб шаклини оддий геометрик шаклларга соддалаштириш принципига асос солди.

Бошқа барча вазифалар (нисбатлар, характер ва бошқ.) иккинчи даражали.

Рассомликни ўқитиш соҳасидаги яна бир вазифа - талабаларда кўзни, қорайиб кўринган масса туйғусини ривожлантиришдир. Бу вазифа натурани ўлчамига мурожаат қилмасдан, кўринган шарпаси-масса ва уларнинг ўзаро муносабатларини ҳисобга олган ҳолда қоғоздаги жойлашуви ва қораламалар ёрдамида амалга оширилади. Яъни, умумий абрисдан бошлаб, кейин уни шакли билан тўлдириши керак ва ҳоказо. қурилиши ёруғ-сояда амалга оширилади (тусли расмлари)

Кардовский ҳаққоний рангтасвир ва қаламтасвирни ўргатган, чунки у тусни ёруғликни шаклни идрок этиш учун реал шароитларнинг натижаси деб ҳисоблаган. Ва, тусли қаламтасвир ўқувчиларни рангтасвир техникаси билан таништиради. Шу сабабли, бундай машғулотларда расм чизишда юмшоқ материаллардан фойдаланилган, бунда талабага ишларни тусда ва рангда бажаришга ўргатиш мумкин эди.

Шунингдек, Д.Кардовский, таассуротдан, "ўзларидан" талабаларнинг чизиш қобилиятини ривожлантириш муҳимдир, деб ҳисоблайди.

Бунинг учун ҳар куни 10-15 дақиқа давомида қаламчизғи бажариш керак. Кийинган ва яланғоч одам қиёфасидан. Ушбу қаламчизғилар ҳаракатни, характерни ва мутаносибликни намойиш этиш керак; улар контур чизиғи ва катта шаклнинг умумий таърифи билан кўриш орқали, ҳам

хотирадан бажарилиши керак. Аммо қоралама билан чекланиб қолманг. Талаба ўз ишини пухта бажаришни ўрганиши учун уларни тайёр тугалланган расмлари билан биргаликда олиб боришлари керак.”

Д.Кардовский нафақат талабанинг "кўз нигоҳини ва қўл билан ишлаш маҳоратини" қўйишга ҳаракат қилди, балки унинг ўқитувчиси П.П. Чистяков каби талабанинг бадиий маданиятини оширишга интилди. У чинакам реалистик қаламтасвир ҳақида тўғри тушунча берди, табиат ва санъатга бўлган муҳаббатни, илмий билимларни ҳурмат қилишни илҳомлантирди. Кардовский янги шогирдларига қаламтасвирда ҳажмли шаклни нафақат тушунишни, кўришни ва қуришни, балки уни чуқур таҳлил қилишни ҳам ўргатди. “Табиатда чизик мавжуд эмас”, деди Кардовский.

Биз чизикқа техник восита сифатида мурожаат қиламиз - бу бизга шаклни чеклашнинг шартли усули бўлиб хизмат қилади. Расм ишлаш бошида (айниқса, бошлаган талабалар учун) бутун фигурани текисликларга бўлишга ҳаракат қилиш керак: тўғридан-тўғри ёруғлик нурларини қабул қиладиган ва улар тушмайдиган шаклни кесиб ташлаш керак. Катта шаклни англаб тушунмагунингизча - ҳеч қачон майда қисмларни тасвирлашга ҳаракат қилманг.

Д.Н. Кардовскийнинг педагогик тамойиллари бефарқ эмас эди, чунки “мактаб вазифалари” ҳар доим “санъатнинг вазифаларидан” ажралиб туришига олиб келарди. Агар мактабда бўлажак рассом “табиат қонунидан келиб чиқадиган нарсани” яхши тушуниши керак бўлса, келажакда у ўзининг ижодий усулини шакллантирса, у “табиат асосида” ўзини намоён қиладиган бошқа қонунга ишониши керак, чунки “бу қонунни мактабда тушуниш имконсиздир”, - деди Кардовский. Шундай қилиб, у ўқувчининг "санъатдаги ўз йўлини" танлашига қарши эмас, у ўқувчилар ишларида индивидуалликни излашга эҳтиёткорлик билан ёндашган.

Шуни таъкидлаш керакки, Кардовскийнинг педагогик мероси адабиётда ҳали этарли даражада ёритилмаган, унинг методик кўрсатмалари кам ўрганилган. Шу билан бирга ўрта мактаблар учун расм ўқитувчиларини тайёрлайдиган олий ўқув юр்தларининг пайдо бўлишига асосчидир. Кардовский ва унинг шогирдлари ташаббуси билан 1939 йилда биринчи ўқитувчилар институти ташкил этилди, унинг асосида 1942 йилда В.П. Потемкин номидаги Москва шаҳар педагогика институтида бадиий-графика факультети очилди. 1955 йилгача В.П.Потемкин номидаги Москва давлат педагогика институтининг бадиий-графика факультети Совет Иттифоқида ўрта мактаб учун юқори маълумотли расм ва чизмачилик ўқитувчиларини тайёрлаган ягона факультет эди.

Факультетдаги бадиий таълим тизими Д.Н.Кардовскийнинг педагогик тамойиллари ва методига асосланган эди. Улар унинг шогирдлари ва издошлари томонидан педагогика институтларининг бадиий-графика бўлимлари тармоғида ривожлантирилди ва такомиллаштирилди. Бу тушунарли: Д.Н. Кардовский бадиий рассомлик мактабининг муҳим вакиллари билан бирдир.

У таниқли П.П. Чистяков қўлида яхши академик расм мактабида ўқиди, А.Ашбедан Мюнхенда сабоқ олади, рус ва европа расм мактабларида ўқитиш бўйича энг яхши тажрибаларни умумлаштириш имконига эга бўлди.

Ўқитувчи сифатида Кардовский ҳаққоний санъатнинг позициясини ва ёшларни формализм таъсиридан ҳимоя қилди. Кардовский ўзининг қатъий эътиқоди, расм чизишни ўргатишнинг аниқ ва услубий тизими туфайли кўплаб шогирдлар ва ғайратли издошларга эга эди.

Кардовскийнинг асосий ютуғи шундаки, у ёшларга пластик шаклни синчковлик билан ўрганишга, унинг тузилиш қонунларини кўришга ва тушунишга ўргатган. Кардовский реал тасвирни қуриш принципини тиклади. У ўз методининг асосига “кесиш”, яъни шаклни содалаштириш принципи сифатида қўйди. Кардовский кўп йиллик ўқитувчилик амалиёти натижасида, янги бошлаган рассом-талаба учун нарсанинг мураккаб шаклини дарҳол тушуниш ва тасвирлаш жуда қийин деган хулосага келди ва шунинг учун талаба, аввал, шаклнинг асосини тушуниши керак ва кейин аниқлаштиришга киришиши керак. Масалан, натурадан қувачани чизишда талаба, аввал, ушбу шаклнинг асосини - цилиндр ва шарни кўрсатиши керак, сўнгра расмни натура бўйича аниқлаб бериши керак.

Талаба биринчи навбатда мавзунинг мураккаб шаклини кесиб ташлаши керак: “Масалан, бурунни чизишда, бурун фазода тўртта текислик билан чекланган призма эканлигига эътибор бериш керак, лекин сиз призма эмас, балки жонли бурунни чизишингиз керак. Шунинг учун, агар бурун букчайган шаклга эга бўлса, унда призма принципига кўра катта шаклга эга бўлган ҳолда олдинги тепа юзаси эгилиб, маълум бир жойда, масалан, бутун олд юзанинг юқори учдан бирида ёки ярмида, натурага мос равишда эгилиши керак”. Ушбу метод ёрдамида Кардовский қоғознинг икки ўлчамли текислигида объектнинг уч ўлчамли ғажмли шаклини тўғри қуришга эришди.

30-йилларда расм чизишни ўқитишда алоҳида эътибор натурадан расм чизишга қаратила бошланди, бу уни энг яхши тасвирлашни ўзлаштиришнинг энг яхши методи деб билди. Барча ўқув ишларида - қаламтасвир, рангтасвир, ҳайкалтарошлиқда натурани ўрганишни етакчи сифатида тан олинишни бошлайди. Натурадан ишлашнинг муҳимлигига, айниқса, тасвирий санъатни ўқитишнинг бошланғич босқичида рассом-ўқитувчилар натурадан нусха кўчиришни эмас, балки шакл тузилиш қонуниятларини ўрганадилар.

30-йилларда рассом-ўқитувчилар орасида ўқув расмларининг илмий-назарий масалаларига қизиқиш кучаяди. 1938 йилда "Расм бўйича қўлланма" Д.Н. Кардовский томонидан чоп этилади. Унда реалистик тасвир тамойиллари ва расмни ўқитиш методлари очиқ берилган. Муаллифлар кесиш методига асосланган шаклни текисликда қуриш масалаларига катта эътибор беришади.

Бундан ташқари, ўша пайтда таниқли рассом-педагогларнинг асарлари нашр этилган: Ченнино Ченнини. Рангтасвир ҳақида трактат. М., 1933; Леонардо да Винчи. Рангтасвир ҳақида китоб. М., 1934; Альберти Л.Б.

Архитектура ҳақида ўнта китоб. М., 1935; Гёте И. Расм чизиш ҳақидаги ажойиб фикрларим - Китобда: Гёте санъат ҳақида. М., 1936 йил.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Махсус фанлар ва унинг мактабларини ташкил этишнинг мақсади, вазифалари.
2. Бадиий мактаб ва Академиянинг пайдо бўлиш тарихи.
3. Леонардо да Винчи тизими асосида академик қаламтасвирни ўқитиш методикасини баён қилинг.
4. Рассом-педагог А.Сапожниковнинг илмий-методик ишларининг ўрни.
5. П.Чистяковнинг педагогик тизими ҳақида фикрингизни баён қилинг.
6. Д.Н.Кардовскийнинг қаламтасвирни ўргатиш методикасига кўшган ҳиссаси.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Тасвирий санъат ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Т.: “Алоқачи” нашриёти, 2007. 120 бет.
2. Бейсенбаев Садыбек Калмаханович. Методика специальной подготовки будущих учителей изобразительного искусства в процессе обучения рисунку и живописи. Автореферат. дис. докт. пед. наук. Чимкент, 2010.

2-Мавзу. Махсус фанларда ўқув ва ижодий жараён, бадиий образ ва махсус фанлар композицияси.

Режа:

1. Махсус фанларнинг қисқача ривожланиш тарихи. Махсус фанлар ўқув ва ижодий жараёни.
2. Бадиий образ ва махсус фанлар композицияси. Қонун-қоидалари, бажариш тартиблари.

Таянч тушунчалар: *ижодий жараён, бадиий образ, композиция, қонун-қоидалар.*

1. Махсус фанларининг қисқача ривожланиш тарихи.

Асрлар давомида яратилган тасвирий асарлар узоқ ўтмишдан дарак берувчи ва жамиятда бўлаётган воқеаларни акс этирилган картиналарни завқ билан томоша қиламиз. Улар билимдан ташқари эстетик завқ олишга ҳам катта ёрдам беради. Баъзи бир расмлар санъат соҳасига мансублигига қарамадан дунёни маълум даражада ўзгартирди: масалан, Ласко ғорида “Авиньонские девицы” картинаси² қояга чизилган расмлар биринчи одамлар

²Francisco De Goya (Spanish, 1746-1828)// Paintings: that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.-128

яшаб ўтганлиги ҳақида кўрсатади, улар бизнинг тарихдан аввалги даврдаги тушунчамизни ва билимимизни ўзгартиради. Шунингдек ўрта аср зодагонларини тасвирлаган картиналар ёки жамоатнинг ҳаяжонини вужудга келтирган Пабло Пикассонинг асарлари шулар жумласидандир.

Ўзбек рассомлари томонидан яратилган буюк асарлар ҳар доим хотирамиздан ўчмаслиги аниқ. Миллий тасвирий санъатимиз тарихидан маълумки К.Бехзод, Ў.Тансиқбоев, Р.Ахмедов, Ч.Ахмаров, З.Иноғомов каби рассомлар асарлари катта аҳамиятга эга. Тасвирий санъатнинг кўп жанрлари: портрет, манзара, жанг, маиший, тарихий шулардандир.

3

Бу асарлар психологик таъсирчанлик кучи маълум бир тарихий аҳамиятни касб этмайди, лекин маданият нуқтаи назаридан ажойиб санъат асарларининг умумий тасаввурини беради. Биз тасвирлар сахнасига чуқур ёндашамиз ва тасвирланган расмнинг талабларида рассомнинг ички дунёси ва унинг ҳаётий услуби, шунингдек, тасвирланган воқеанинг тарихий аҳамиятини кўрамиз. Бугунги кунда дунёда тасвирий санъатнинг аҳамиятини бутун жаҳонга машҳур ва ундан кам бўлмаган санъат асарлари бизнинг даврга сезиларли таъсир кўрсатади.

Дунёни қайта ўйлашга мажбур этган ибтидоий санъат. 100 метр чуқурликда жойлашган Ласко ғорида 1500 дан зиёд ўйилган палеолит тош даврининг расмлари ва 600 га яқин бизон, буғу, буқа ва бош ҳайвонларнинг табиий тасвирлари топилган. Шу каби тарихий расмлар бошқа ҳеч қаерда топилгани йўқ. Изланувчилар айтишадики, сўнгги хулосада ўзларидан тарихий санъат музейини бизга мерос қолдирган ҳолда 5 минг йил давомида одамлар шу ғорнинг деворларида қайта-қайта расм чизиб, истиқомат қилишган. Баъзи бир суръатлар жуда катта ҳажмда: катта ғорнинг (Буюк ўтиш жойи) деворларида тасвирланган бир неча буқаларнинг баландлиги 5 метргачадир. Уларнинг табиийлиги ва ажойиб тарзда бизга етказиб берилганлиги бизнинг тарихга бўлган қарашларимизни тубдан ўзгартиради.

² Klaus Reichold. Bernhard Graf. Paintings that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.-13

19 асрга қадар одамлар ёш болаларнинг ижодига ўхшайдиган беўхшовликдан то назокатли шаклгача, санъатни кам-камдан ва секин-асталик билан ривожланган деб ўйлашарди. Ҳақиқатдан ҳам, 1879 йилда Испания Альтомирада топилган биринчи деворий расмларни қалбаки деб ҳисоблашган. Кейинги топилмалар, Ласкониинг расмларини кўшган ҳолда, барча шубҳаларни ўчириб ташланди: милoddан аввалги 15 минг йилда тасвирий санъат мавжуд бўлган.⁴

Ўзбекистон худудида эрамиздан аввал ҳам тасвирий санъатнинг рангтасвир, ҳайкалтарошлик, меъморчилик турлари ниҳоятда ривожланган бўлиб, уларнинг намуналари Варахша, Афрасиёб, Қалчаён, Тупроқ қалъа, Болалик тепа, Айртом, Далварзин тепа, Фаёз тепа, Кўйқирилган қалъа, Ажина тепа, Тешик қалъа ва бошқа бир қатор жойлардан топилган. Бу асарлар эрамиздан аввалги IV-I-асрларда яратилган бўлиб уларнинг ёши 5-6 минг йилга тўғри келади. Бу асарларнинг бадиийлиги ҳозирги замон рассомлари ва ҳайкалтарошларининг асарларидан қолишмайди десак муболаға бўлмайди. Бундай юксак бадиий савиядаги асарларни ўша даврда тўпланган илғор тажриба, тасвирий санъат мактабларисиз яратиш мумкин эмас. Маълумки, санъат бир неча авлоднинг кўп йиллар давомида шаклланган анъаналари, устанинг шогирдга ўтказган билимлари асосидагина тараққий топади. Бу эса сўзсиз умумий бадиий таълим йўналишида бўлмаса ҳам, касбий бадиий таълим шаклида ривожланганлигидан далолат беради. Маълум даврларда Ўзбекистон худудидаги санъат тараққиётида узилишлар рўй берганлигининг сабаблари, Искандар Зулқайнар, мўғиллар, араб, рус истилолларига бориб тақалади. Амир Темур мустақил давлат тузган даврда тасвирий санъатнинг миниатюра турини гуллаб-яшнагани ҳам бунинг яққол далилидир. Амир Темур даврида миниатюра ва китоб графикаси шунчалик тез ривожландики, у нафақат Шарқ, ҳаттоки Европа мамлакатлари санъатига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Натижада, Самарқанд, Бухоро, Хирот миниатюра мактаблари билан бир қаторда Бағдод, Табриз, Шероз, Озарбайжон, Хинд, Исфaxon, Турк миниатюра мактаблари ҳам шаклланди ва ривожланди.

Мазкур миниатюра мактабларида, хусусан, умумий ўрта таълим мактаблари учун тайёрланган дастурларида санъатшунослик асослари, рангтасвир ва қаламтасвир ишлаш, натурага қараб тасвирлаш, борлиқни идрок этиш бўлимлари мавжуд бўлиб, касбий бадиий ва умумий бадиий таълим тизимлари ўртасига қатъий чегара қўйиб бўлмайди. Тасвирий санъатнинг назарий асослари ҳисобланган ранг, ҳажм, перспектива, композиция асослари кабилар, ҳам касбий, ҳам умумий таълим тизимида ўрганилади. Фақат тасвирий санъатни ўқитилишида талаба ва болаларнинг ёшлари, идроки, психологик хусусиятлари, тасвирий малакалари ҳисобга олиниши лозим, холос.

⁴ Klaus Reichold. Bernhard Graf. Paintings that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.-12

Тасвирий санъат тарихида буюк наққош ва мусаввир Камолиддин Бехзодга Хиротлик Мирак наққош устозлик қилгани, унга миниатюра рангтасвири сирларини ўргатгани ҳақида маълумотлар бор. Шунингдек, устоз Мирак наққошнинг Хирот “Нигористони” (Санъат академияси) бўлганлиги ва унда Камолиддин Бехзод тарбия олганлиги ҳам маълум.

Профессор Ориф Усмонов ўзининг “Камолиддин Бехзод ва унинг наққошлик мактаби” номли китобида Бехзод Табризда яшаган вақтда нафис тасвирий санъат мактабини яратганини қайд қилади. У ерда мусаввир ўз атрофига энг истеъдодли ёшларни тўплагани, уларга санъатининг сир-асрорларини ўргатгани ва Табризда Султон Муҳаммад, Мирзо Амир, Оқо Мирак, Музаффар Али, Султон Муҳаммад Нур, Шомухаммад Нишопурий, Юсуф Мулло, Мир Али, Ризо Аббосий, Маҳмуд Музаҳҳиб, Мавлоно Ёрий, Хасан Бағдодий, Абдулла Шерозий, Дарвеш Муҳаммад, Мир Саид Али, Қосим Али сингари ўнлаб истеъдодли мусаввирларни тарбиялаганлигини ёзади. Унинг шогирдлари Бехзоднинг тасвирий санъат услубини давом этирганлари ҳам расмий маълумотлардан аён.

Ўзбекистонда ҳозирги замон таълим тизимининг пайдо бўлиши ХХ асрнинг биринчи чорагига тўғри келади. Бир гуруҳ фан ва маданият вакиллари Санкт-Петербург ва Москвалик рассомлар Туркистонга юборилади. Бу рассомлар Туркистоннинг йирик шаҳарларида бадиий студиялар ташкил этдилар, ўз асарларининг кўргазмаларини ўтказдилар.

1918 йилда Тошкентда бадиий коммуна очилади, бир йилдан кейин Самарқандда Туркистон ўлка бадиий халқ мактаби ишга тушади. 1920 йилда Андижонда рангтасвир мактаби, янги Бухорода санъат тўғараги ташкил этилди, мусулмонлар учун тасвирий санъат курслари очилди. Бир йилдан сўнг республикада бадиий мактаб ва студиялар сони 29 тага етди ва унда шуғулланувчилар сони 500 кишидан ошиб кетди. 1921 йили очилган бадиий политехникумда 170 ўқувчидан 150 таси ўзбеклар эди.

1924 йилда Тошкент тасвирий санъат музейи қошида бадиий студия очилди. Унда М.Куприянов (Машҳур Кукриникслар гуруҳидан), С.Чуйков, маҳаллий ёш рассомлардан Ў. Тансиқбоевлар ёшлар билан машғулотлар олиб бордилар. 1927 йилга келиб Тошкент ва 1929 йилда Ўзбекистон пойтахти ҳисобланган Самарқандда бадиий билим юрти ташкил этилди. Бу билим юртларига кўпроқ маҳаллий ёшлар қабул қилинди. Бу билим юртларининг асосий мақсади рассомлар тайёрлаш бўлса-да умумий ўрта таълим мактаблари учун ўқитувчилар тайёрлаш борасида ҳам маълум роль ўйнади.

Шу билан бирга таълим тизимида эстетик ва бадиий таълим масалаларига ҳам эътибор қаратила бошланди.

Махсус фанлар ўқув ва ижодий жараёни. Ижодий жараён - бу онгнинг олий даражаси, фаолиятнинг юқори ва анча мураккаб шакли бўлиб, у инсонга ҳосдир. Тасвирий санъатда ҳам ижоднинг натижаси бадиий асар яратишдан иборат бўлади. Яъни, объектив борликни махсус шаклдаги хусусиятларини бадиий образлар тарзида акс эттиришдир. Ҳақиқий санъат

асари - ўзида бадиий образ шаклида ҳали бунгача бўлмаган янгиликни яратилиши ҳисобланади. Бадиий ижод эса ижодий жараён орқали амалга оширилади. Бунда рассом ғоявий-бадиий мазмунни жам этган ҳолда тугал бадиий асар яратади. Ижод ва ижодий жараёнлар худди фандагидек санъатда ҳам ўзининг мураккаб кўринишлари ва хусусиятлари билан ажралиб туради.

Ижод шундай меҳнатки, у маънавий бойликлар яратишга қаратилади. Ижодий меҳнат ҳажми бўйича катта, характери жиҳатидан рангбарангдир. Меҳнат натижасида санъат асари яратилади. Рассом меҳнати турли-тумандир. Улар адабиётлар ўқиш, муассасаларга бориш, жамоаларга бориш, табиатни кузатиш, қоралама ва хомаки расм, этюдлар бажариш, кўрилганлар ҳақида фикрлаш, композиция эскизлари устида ишлаш ва хоказолар. Рассом ижодий меҳнатини шартли равишда икки турга ажратиш мумкин. Биринчиси, турли ҳил кузатишлар ва ҳаётни ўрганиш, билим, дид ва дунёқарашнинг ўсиши, маҳорат, кўникма, малакаларни эгаллаш билан боғлиқ бўлса, иккинчиси – бу асар яратиш билан боғлиқ бўлган, қисқа ёки узоқ муддатли бўлиб, бу ғоянинг характери, рассомнинг индивидуал хусусиятларидан келиб чиқади. Рассомнинг кенг кўламдаги меҳнати, ижодий жараёнининг мураккаблиги - булар барчаси санъатда профессионалик мажбуриятини юклайди, тасвирий санъатда янада алоҳида махсус ҳолатлари талаб этилади.

Жуда кўп машқ қилган ва ўзининг кўриш хотирасини ривожлантирган буюк рус рассоми В.А.Серов кичик ёшидан оқ сурат чизишни бошлаганда хотирадан чизишни ёқтирарди. Ундан буни устози (кейинроқ) И.Е.Репин ҳам талаб қилган эди. И.К.Айвазовский эса ҳайрон қоларли даражада кўриш хотирасини эгаллаган эди. Рус рассомлари – манзарачилари Ф.А.Васильев, И.И.Левитанларнинг кўриш хотиралари ривожланганлигини изоҳлашга ҳожат йўқ. Ирода – ижод кучининг самарасини белгиловчи, ижод учун энг зарурий психик жараёнлардан бири ҳисобланади.

2. Бадиий образ ва махсус фанлар композицияси. Қонун-қоидалари, бажариш тартиблари.

Образ тушунчаси билиш назариясининг таркибий қисмидир. «Образ» деб инсон онгида нарса ва ҳодисаларнинг акс этиши тушунилади. Инсон ўзининг сезгиси, идроки, тасавури, тушунчаси ва шу кабилар орқали ташқи дунёни **образ** шаклида англайди.

Бадиий образ манбаи «жонли ҳаётдир». Бадиий қиёфа воқеликни қайта англаш бўлиб, эстетик тушунчалар сирасига киради.

Бадиий образ хусусиятларини инсон билиши жараёни умумий қонуниятларидан ажратиб мушоҳада этиши мумкин эмас. Бадиий қиёфа билишнинг бир туридир. Билиш қонуниятлари санъатда ўзига хос кўринишларда намоён бўлади, бадиий қиёфа эса жонли мушоҳада ва мавҳум тафаккур белгиларига эга бўлса-да, уни ҳам, буни ҳам англамайди. Бадиий

образ – ҳаёт каби мураккаб, сермазмун. Санъатда ҳаётнинг ҳамма мураккабликлари, қирралари, муносабатлар мажмуи бадиий образда умумлаштирилади, унда ташқи (*объектив*) ва ички (*субъектив*) томонлар мавжуддир.

Санъаткорнинг ҳис-туйғулари, кечинмалари, режалари манбаи бўлган воқеа-ҳодисалар, турли вазиятлар, тўқнашувлар бадиий образнинг ташқи (*объектив*) томонидир. Бадиий қиёфа ташқи дунёни инсон эҳтиёжларига муносибликда акс эттиради, яъни ҳаётни эстетик қадрият сифатида ифодалайди.

Портрет – тасвирий санъатнинг энг қадимги, энг кенг тарқалган ва унинг ўзига хос хусусиятларини чуқур, атрофлича очиб берувчи жанрдир.

Биз бу жанрнинг рангтасвир ҳамда қаламтасвирдаги афзалликларини маълум даражада кўриб чиқиш, уларни узаро солиштириб, чуқур таҳлил қилиш имкониятига эгамиз. Биламизки, портретлар ишланишига кўра елкагача, белгача ёки бўйбаравар бўлиши мумкин. Рангтасвирда ишланган портретларда тасвир кўпинча тиззагача бўлган кўринишда учрайди. Моделлар турлича ҳолатларда, баъзан кийим-кечаклари диққатни тортмайдиган, баъзан эса кўзни қамаштирадиган даражада аниқ ва ёрқин тугал қилиб ишланган бўлиши мумкин. Бундай қиёфани баъзан текис, тўқ фонда, баъзан манзара фонида, ёки интерьер мухитида кўрамиз. Фон қанақа бўлишидан қатъий назар, одатда асосий эътибор юз кўринишига қаратилган бўлади.

Портретдаги бу ташқи фарқланишлар, моделнинг ички дунёсини очиб берувчи фарқланишларнинг намоён бўлишига сабаб бўлади.

Портрет – инсонни ўзи яшаётган даврдаги ташқи дунё билан муносабатини, жамиятдаги ўрни, яшаш тарзини акс эттирувчи ҳамда унинг, маънавий ва эстетик дунёсига баҳо берувчи санъат асаридир.

Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, портрет рангтасвирини – давр қиёфаси деб айта оламиз.

Аммо албатта, бу таъриф рангтасвир учун абсолют тушунча эмас. Энди унинг тенденциялари ҳақида сўз юритамиз.

Маълумки, портрет яратилаётганида рассом ўзи акс эттираётган моделни ўраб турган атроф-муҳит таъсиридан «тозалаб», уни инсон-шахс сифатида қандайлигини очиб берувчи зарур далиллар билан тўлдиради. Яъни тасвирланувчининг ички дунёси билан «тиллашув» олиб боради.

Бундай ёндашув орқали унинг юз тузилиши, кўзлари, юз ифодаси ўша инсон тўғрисида имкон даражада маълумот беради. Портретнинг асл моҳияти ва баҳоси эса ўз навбатида рассом маҳорати билан ўлчанади.

Юз – ҳар бир инсон учун индивидуал, бетакрордир. Чунки, дунёда қанча инсон бўлса, шунча турдаги юз кўринишларини учратамиз. Демак, ҳар бир инсон юзи қайтарилмас экан, унинг нафақат ташқи «табиий чехраси», балки ўзига хос руҳиятига йўғрилган ички дунёси ҳам бетакрордир.

Ҳар бир шахснинг маънавий дунёси, унинг индивидуал юз тузилиши, калби, ақл даражаси ва ўзигагина хослиги умумий хусусиятлар билан чамбарчас тарзда ҳамжиҳатликда ўз ифодасини топади.

Биламизки, ҳар бир инсон жамиятнинг маълум бир қатламига, ўз машғулоти, касби, ҳаёт тарзи, фикр-мулоҳазалари билан маълум бир инсонлар категориясига, психологик темпераментига тааллуқли бўлади.

Айниқса, ўша модел атрофини ўраб турган предметлар орқали, кийим-боши, ўзини тутиш йўсини, қўл ҳаракатлари, гавдани тутиш ҳолати-яъни: ўзигагина хос шахсий хусусиятлари орқали очиқ-ойдин намоён бўлади. Шунингдек, инсон чехраси – унинг жамиятнинг қайси қатламига таълуқлилигига, шахс сифатида тан-жонига сингиб кетган умумий хусусиятларига унинг индивидуал феъл-атвори билан бирлашуви шахснинг ўзига хослигини шакллантиради.

Қаламтасвирда ишланган портрет юз тасвиридаги урғу шахснинг ички ҳолатига, ўша пайтдаги кайфиятига ёки бирор бир конкрет, шахсий хусусиятига, маънавий индивидуаллигига ва энг муҳими инсоннинг умумий ҳаёт тарзига тааллуқли эканлигига қаратилган бўлади. Бу ўз навбатида рассомга тасвир этилаётган одамнинг юз ифодаси орқали унинг характерини очиб бериш имкониятини беради.

Мусаввир қаламтасвир портрети устида иш олиб борар экан, у бу жараённинг бошидан-охиригача натура билан юзма-юз ишлайди.

Биламизки қиёфачининг юз ифодаси турли маъноларни акс эттиради. Лекин, шунга қарамай, инсоннинг дунё билан ўзаро муносабатини ва ички оламини тўлиқ ва кўпқиррали тарзда этиб ёритиш имкониятини бермайди.

Қаламтасвирда ишланган портретда моделнинг ички дардлари, ҳаётдаги муваффақиятлари, инсон сифатида қандай эканлигини очиб бериш вазифаси турса, рангтасвир портретда бу инсоннинг образини келажак – авлодга қолдириш, жамиятга, одамларга таништириш мақсади ҳам ётади.

Шунинг учун рассом моделнинг муҳим инсон эканлигини, инсонийлик қирраларини янада кўпроқ ва бўрттириброк кўрсатиб, авлодларга муносиб, улкан эътироф билан намоён этиб беришга урунади. Унинг дунё билан, вақт билан боғлиқлигини, ҳамоҳанглигини очишга ҳаракат қилади.

Портрет санъатида учраб турадиган хусусийликдан умумийликка ўтишнинг учта даражасини белгилаш мумкин: бунда портрети ишланаётган моделнинг ҳаётидаги айнан ўша пайтдаги рухий ҳолати, унинг шахс сифатидаги феъл-атвори ҳамда жамиятдаги ижтимоий, маънавий ўрни ва у яшаётган давр тўғрисида ҳам маълумот беришидадир.

Қаламтасвирда портрет ўз структурасига кўра аниқ икки ечимни: моделнинг ички ҳолатини ва маънавий ўзига хос дунёқарашини намоён этади. Бундай портретлар камдан-кам ҳоллардагина тасвирий санъатнинг кенг қамровида вужудга келади.

Рангтасвир портретларида эса аксинча, аниқ ҳолатлар камроқ учраб, тасвирдаги шахснинг ижтимоий тизимдаги ўрни анчайин идеаллаштирилиб бадиий тарзда акс эттирилади.

Лекин барибир, қаламтасвирда ҳам, рангтасвирда ҳам моделнинг маънавий характери портретнинг бош вазифаси бўлиб қолаверади. Вазифалар ечими турлича бўлгани учун натижада образ ҳам ўзаро фарқланади. Кўпинча қаламтасвирда моделнинг елкасигача бўлган тасвири табиий ҳолатда тасвирланади ва фон эркин танланади. Портретнинг барча хусусиятларини асосан моделнинг юз қиёфаси ифодалайди.

Рангтасвир портретини яратишда эса рассом ўша шахс ва ўша замон тўғрисидаги фикрларини, тасаввурларини ҳам қўшиб ифодалаши керак бўлади. Бу эса тасвирлашда портрет композициясини топиб, унга мос равишда муҳит, либос, фон ва турли аксессуарлар танловини ҳам амалга ошириши керак бўлади. Портретнинг қаламтасвир ва рангтасвир ечимида асосан икки масала ҳал этилади: бири – шахснинг индивидуаллиги, ўхшашлиги бўлса, иккинчиси эса – **образнинг** умумлашган, идеаллашган кўринишидир.

Портрет санъатидаги бу иккала ёндашув, иккала ҳолатни тасвирлашнинг бошқа жанрларида ҳам учратиш мумкин. Демак, шундай хулосага келиш мумкин: «қаламтасвир портретнинг биринчи чизиғи, рангтасвир эса уни ривожлантирувчи, мукаммаллаштирувчи иккинчи чизиғи»дир.

Яна шуни таъкидлаш лозимки, юқорида берилган таъриф ҳамма портретлар учун ҳам мутлоқ бир хил бўлавермайди.

Тасвирий санъатнинг кенг оламида қаламтасвирда ишланган портретларда ҳам унинг муҳити, маълум бир фонда ўша шахснинг дунёдаги ўрнини ифодалаши мумкин. Ва аксинча, рангтасвир портретида ҳам рассом бутун диққатини асосан моделнинг юзига қаратиб, унинг аниқ бир ҳолатига урғу бериши мумкин.

Энди рангтасвир портрети учун мўлжалланган қаламтасвирни ўрганиб чиқамиз. Уни ишлаганда, портрет этюди учун ёки мустақил рангтасвир портрети учун деб ажратиб бўлмайди. Чунки портретнинг тайёрлов қаламтасвири ва унинг ёрдамида ишланган рангтасвир портрети солиштирилганда, ундаги композиция ечимида умуман фарқ бўлмайди. Лекин рангтасвир портретида хомаки қаламтасвир тўлиқ қайтарилсада, образ яратишда анча-мунча фарқ бўлади.

Биламизки, XVII аср – «олтин портрет асри» деб ном олган. Бу даврда ишланган рангтасвир, қаламтасвирларда бир хил топилган портрет композицияларида бундай ҳолат жуда яққол кўзга ташланади. Қаламтасвирда ҳам моделнинг аниқ ичли рухий ҳолати кенг миқёсда берилган бўшлаган. Бу асрга келиб, портретнинг ҳис-туйғуга бойлиги очиқ ва турлича ифодаланган.

Машҳур рассом П.Рубенс хаётининг сўнги йилларида ишлаган «Автопортрет» ида донишмандлик, қайғу, ички дард, безовталиқ шундай бир куч билан ифодаланганки, унда инсон умрининг якунида ҳис этадиган туйғулари рўйи – рост намоён бўлиб туради.

П.Рубенснинг рангтасвирда ишланган «Автопортрет» ида эса юз ифодаси бир оз юмшаганлиги сезилади. Қаламтасвирида юз диққатни каттиқ

тортса, рангтасвир портретида образ унинг тик, виқорли гавдаси билан романтик либосларга ўралиб туриши, яъни ташқи қиёфага берилган эътибор билан яхлитлик касб этган. Бу ерда инсон дарди, унинг виқорли, романтик туришидан устун кела олмаган. Чунки рангтасвир портрети учун ишланган қаламтасвир эркин ижро этилган. Рассом рангтасвир портрети қаламтасвир асосидагина яратишга эришган.

Рангтасвир портретига мўлжаллаб ишланган қаламтасвирларнинг тўлиқ ва ёрқин образли бўлиши портретлар турли композиция ечимлари асосида ишлансагина ўз овозига эга бўлади.

Қаламтасвирда ишланган портретда кўзлар, лабларда ним табассум каби мураккаб ҳолатларни бериш мумкин. Рангда эса бу портрет белигача ёки қўллари билан, атроф-муҳит, фон, либослари қўшилиб, юздаги бу ифода кучи камайиб, бутунлай бошқа образга айланади.

Агар қаламтасвирда моделни инсон сифатида юзма-юз кўрсак, рангтасвир портретида бизнинг кўз олдимизда раҳбар, олим, талаба жамиятдаги ўз ўрни, ундаги мавқеи билан намоён бўлади. Бунда биз фақат инсон юзини эмас, ўша даврни, маълум юртни, масалан: XVI асрдаги Италияни ёки XXI асрдаги Ўзбекистонни кўрамиз.

Махсус фанлар композицияси. Қонун-қоидалари, бажариш тартиблари.

Композициянинг эффектли ифодаси учун композициянинг элементи ҳақидаги тушунча илгари сурилиши керак, ҳар бир факторнинг тушунчаси орқали кўрганларимизнинг таасуротлари ва кўзимиз билан кўришимиз мумкин бўлган шакл ҳаракатини шакллантиради.

Композициянинг факторлари нуқта, чизиқ, текислик, шакл (форма), ранг, соя (ранглар), ҳажмни ҳис қилиш, ишлатаётган материалimizни ҳис қилиш, ўлчам, йўналиш, композиция, иллюзия кабилардир. Биз факторларни тушунчамиздаги факторлар ва кўз олдимиздаги факторлар деб қарашимиз мумкин.

Композиция - нуқта, чизиқ, юза каби учта муҳим элементлар шаклини ўзлаштириб, кузатилиши, албатта, пластиканинг бирлиги ва тартибига эга бўлган психологик ҳаракатдир. Бундай шакл гўзаллигини ҳал қилиувчи принципини гўзаллик принципи ёки шакл (фигура) принципи дейилади. Бу шакл ранг, натура, ҳажм каби ўзаро бошқа бошқа элементларни текисликда ифодаланганда шаклланадиган шаклни чиройли ва уйғун бўлишидаги гўзаллик қонунидир. Бу шакл принципи тушунчаси эстетик муаммо сифатида қадимдан шу кунгача кўп нарсаларни кўрсатиб келган бўлиб, унинг мазмуни куйидагичадир.

Composition VII (Third Version)¹

1) Бирлик - бирлик бу ҳис қилиш ёки реал шакл, ранг, ҳажм материал ҳамда техник жиҳатдан эстетик бирлик ёки тартиб деганидир.

Уйғунлик деб, бир ёки ундан ортиқ қисмларнинг ўзаро муносабатида эстетик қиммати жиҳатидан бир - биридан ажратилмасдан, ҳар бир элемент бирлашганда ҳосил қиладиган эстетик шаклга айтилади.

2) Ўзгариш - бирликдан ажратиб бўлмас муносабатдир. Лекин жудаям мураккаб ўзгаришларда бирлик тартиб билан мустахкамланмаса, композиция бетартиб кўринишга келиб, ҳатто мавзу ҳам сустлашиб, бу бир хиллилик (монотонли) ва замондан ортда қолиш каби оқибатларга олиб келади.

Пропорция - катталиқ ёки узунлик ўртасидаги фарқни билдириб, баланс билан узвий боғлиқдир.

3) Баланс дегани, симметрияда фарқ қилиб, ҳар томонлама носимметрик шаклларнинг кўриниши ва руҳий мувозанатдир.

Симметрия - мувозанат деб ҳам юритилиб, қарама - қарши томонларда жойлашган барча нуқталарнинг ўзаро бир хил масофада қўлланилиши тартибига таяниб, бирлаштириш хусусиятини берувчи тушунчадир.

4) Ритм - ҳар бир элементнинг кучли ёки заифлиги, шунингдек, ритм даврини ҳамда давомий ҳаракатдир.

- Аста - секин ўсиб бориш: аста - секин ўзгариб бориш ёруғлик ва қоронғулик, шунингдек, комбинациянинг ёркинлик даражасини ифодаловчи тушунчадир. Аста-секин олдинга силжиш, нуқта деб ҳам юритилиб, мос келувчи поғоналарга асосланиб, қатъий тартибларга эга бўлган табиий тартиб қоидаларнинг ўзаро ҳаракати билан ифодаланадиган тизим деб ҳам талқин қилинади.

- Такрорлаш - ажратилган масофада такрорланишдир. Оддий такрорланиш бир хил ва оддий бўлсада, даврий такрорланиш ўзгарувчан ритм

¹ Klaus Reichold. Bernhard Graf. Paintings that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.-167

кайтирилганда, жозибатор ритм бўлиб, бундай мураккаб давомий ритмга асосланган такрорланишни кесишиш деб ҳам аталади.

5) Урғу – атроф - мухитнинг бирор бир шартига кўра махсус бир қисмига қаттиқ ўзгартириш факторидир. Лекин урғу бирдан ортиқ берилса, аксинча урғу ўз кучини йўқотиши мумкин. Урғунинг катталиги керагидан ортиқ ишлатилмайди, яъни урғу беришнинг ҳам ўз чегараси бор.

- Контраст - қиёслаш хусусияти ва миқдорни ажратиб, иккидан ортиқ жой ёки вақтга нисбатан жойлашганда ҳосил бўладиган бирлик шакли, яъни шакл ёки ранг кабиларга контраст бериш орқали ўзгаришни амалга оширувчи принципдир. Рангсиз тасвирда оқ ва қора рангни қиёслаш шунга мисол бўла олади.

6) Жой-жой бирлик ва ўзгаришнинг принципи ўзида мужассам этган алоҳида ҳар бир хусусиятни яна бир поғона кучатириб берувчи ролни ўйнайди. Жой кўринишида бирор бир шаклни ажратганда, ҳосил бўладиган жойни ишлатишда муҳим аҳамият касб этади.

Blue Horse I²

- Шакл (фигура)нинг принципларини тушуниш усуллари
- Ҳис - туйғуларни ҳар томонлама чиройли кабул қилайлик.
- Йўналиш, ритм, кучли ва заифлигига таяниб, нурнинг кучли кучсизлиги кабиларга урғу бериш.
- Пропорция, ритм, баланс, уйғунлик (гармония), қиёслаш (контраст), бирлик кабилар бошқа барча шаклларга таъсир кўрсатиб эстетик принципларни қўллайди.

- Эстетик муносабат ва тасаввурларимизни ҳамда предметни ҳис қилиш қобилиятимизни ифодалайди.

- Баланслик, чуқурлик, кенглик мавжуд бўлган структуравий бўшлиқ баланси деб тасаввур қилишимиз мумкин.

- Биз бўшлиқни ундаги мавжудот, ҳаракатлар орқали ҳис қилишимиз мумкин.

- Предметни ҳис қилиш ҳаво, нур ва соянинг йўналишига қараб англашимиз мумкин.

- Материални тушуниб, унга ишлов бериш усуллари ўрганиб, эстетик жиҳатдан ифодалаб беришимиз керак.

Жараёнлар - ишлатадиган материалимизни ўрганиб чиқиш - мавзу танлаш – эскиз - шакл

² Klaus Reichold. Bernhard Graf. Paintings that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.-165

(фигура) принципини тушунтириш - танланган объектни кузатиб, у ҳақида турли материаллар йиғиш, яъни унинг тузулиши, ҳаёт тарзи ва бошқа бошқалар ўрганилгандан кейин обектимиз жонлантириб ясаллади.

The Green Fiddler³

1) Нуқта ҳақидаги тушунча бу - кўз нишонга олувчи белги, кичик бир мавжудот, кўзга кўринмас нарсалар, яъни катта ҳажмга эга бўлмаган жойни англатади дейишимиз мумкин. Лекин унинг аниқроқ ифодаси учун белгиланган бирор жой ёки кўринишни белгилаши керак. Одам ёки катта фил бўлмасин, узок бир текисликда кичик бир нуқтадай кўринади. Дарҳақиқат, биз буни нуқта деб қабул қилишимиз мумкин. Юзанинг катталиги ва нуқта билан муносабати, нуқтанинг сони, жойлашишига қараб, нуқтани турлича ҳис қилишимиз мумкин.

2) Чизик ҳақидаги умумий тушунчамиз ип ёки узунлиги бору, эни ва ҳажми бўлмаган, борликда йўналишигина бор ингичка бир нарсадир. Геометрия фанида минглаб нутқаларнинг йиғиндиси чизик деб аталади. Санъатда чизик ҳақидаги умумий тушунча - бу қимирлаётган нуқталар йиғиндисида

3) Юза - рангларнинг кучи орқали композицияга энг катта таъсир кўрсатадиган фактордир. Яна чизиклар юзанинг асосий фактори ҳисобланади.

4) Бирор бир нарсанинг ташки томонини чегаралайдиган ранглар жилосининг ўзгаришига таянадиган ёки чизиклар воситасида ҳосил бўладиган кўз билан кўриш мумкин бўлган нарсаларни тушунишимиздир. Образни конкрет ва абстракт образларга ажратишимиз мумкин.

5) Ранглар - ранглар структуранинг фактори ичида энг таъсирлиси бўлиб, бошқа факторларга қараганда, янада табиий ва инстинктивдир. Рангсиз тасвири асарлар инсон эътиборини ўзига торта олмайди, лекин ҳаётийлиги билан ажралиб туради.

6) Ранглар жилоси - ранглар жилоси уйғунлиги ранг уйғунлигининг асосидир. Турли ранглар гуруҳини биз ифодалаганимизда бир ранга мансуб бўлган шу рангнинг бошқа жилоларини ифодалаш мумкин.

7) Тасвирлаётган предметимизнинг структураси деб (натура), қўлимиз билан ушлаб ҳис қилишимиз мумкин бўлган нарсалардан бошлаб, барча кўзга кўринадиган нарсалар ҳақидаги туйғуларимиз умуман олганда, табиатга, борликқа нисбатан ишлатилади.

8) Ўлчам - чизик, текислик (юза), фигура ўртасидаги оралик ва шу ораликдаги ўлчамлар тушунилади. Кичик бир тўртбурчак билан Миср пирамидалари иккисининг ҳам кўриниши бир хил тўртбурчакдир. Лекин ўлчамлари туфайли бизда турлича таассурот қолдиради.

³ Klaus Reichold. Bernhard Graf. Paintings that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.- P.-175

9) Йўналиш - барча чизиқларнинг йўналиши бор. Ана шу йўналишларнинг асоси бўлган вертикал, горизонтал, ўнг ва чапга 45 даражали қиялик кабилардир.

10) Композиция - расм (композиция) ёки дизайнда бўлгани каби ўзгариш ва бирлик мавжуд бўлган, гўзалликни ҳис қилишда катта рол ўйнайдиган, мавзуга мос композициягина яхши асар бўлиши мумкин. Оддий учбурчак композицияда мувозанат ва кенг кўнгиллилик, перпендикуляр сокинлик ва байрамоналикни, ётиқ текисликда эса, тинчлик, сокинлик ва кенгликни ҳис қилиш мумкин.

11) Иллюзия - иллюзия дегани кўзнинг физиологик ҳаракатига таянган ҳолда содир бўладиган визуал иллюзияга айтилади.

• Чизма (шакл) - б и р шакл орқали икки турдаги бошқа шакл (фигура) ёки ундан ортиғини кўриш орқали, бундан олдинги фазовий шаклларнинг ҳосил бўлишидир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Махсус фанларнинг қисқача ривожланиш тарихининг муҳим томонларини санаб ўтинг?
2. Махсус фанлар ўқув ва ижодий жараёни.
3. Бадиий образ ва махсус фанлар композицияси.
4. Қонун-қоидалари, принципи, бажариш тартиблари.
5. Композициянинг факторларини баён қилинг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Paintings: that Changed the World.-Munich. Berlin, London, New York.- 2003.
2. Andrew Paquette. An Introduction to Compyuter Graphic for Artist.- Springer Publihing Company, Incorporated, USA 2013
3. Rudolf Arnheim. Art and Visual Perception:A Psychology of the Creative Eye.- Univercity of Californiya Press, USA 2004

3-Мавзу. Махсус фанлардан одам боши ва инсон қомати қаламтасвири.

Режа:

1. Махсус фанлардан одам боши ва инсон қаламтасвири.
2. Инсон портрети рангтасвири.

Таянч тушунчалар: одам боши, физиогномика, инсон қомати, портрет.

1. Махсус фанлардан одам боши ва инсон қаламтасвири.

Инсон қиёфасини тасвирлаш жуда қизиқарли, у инсонлар юзи, аъзолари, тузилиши, ранги, инсон танаси ҳаракат ҳолатлари, овози, кулиши кабилардан унинг характерини билишга ўргатади.

Хитойда, Овропада инсон қиёфаси санъатини фан сифатида қадимдан то шу кунларгача ўрганиб қўллаб келаяпти, бу фанни физиогномика⁵¹ номи билан юритади.

Аждодларимиз маънавий меросида ота-боболаримиз бу санъат ва илм бўйича одамларнинг қиёфаси белгиларини билишлигини, Арасту, Афлотун, Луқмони Ҳаким ҳақидаги ҳикоятларда⁶² ҳам инсон қиёфасига қараб одамни характерини билиш мумкинлиги айтилган.

XV асрда яшаб ўтган Камолиддин Хусайин Воиз Кошифий Ўрта Осиё олимлари ичида инсон юзини ўқиш санъати билан шуғулланган ягона мутафаккирдир. Улуғ олимнинг «Ахлоқи муҳсиний» асарида айтилишича тишнинг эгри бўлмоғи макру-хийла, хиёнат, тишнинг ораси очиқ ва силлиқлиги эса адолат, тадбиркорлик белгисидир. Юзни гўшти тўла ва ўсук бўлмоғи жаҳолат тезлик белгисидир. Сўз айтиш вақтида қўл тебратмок зийраклик ва тадбиркорлик белгисидир, дейилган.

Шамсиддин Дунасарийнинг «Одамни билиш илми» рисоласида инсоннинг танаси, аъзолари ҳаракатига, юзининг тузилиши ва рангига, нафас олиши, овози, ҳатто кулишига қараб унинг кимлигини билиш борасида Шарқда йиғилган кузатишлар ўрин олган. У айтади: - Агар одамнинг хулқ-атвори, таъби, назокати, шаклу суратини билсангиз, унинг яхшию ёмонлигини тушуна бошлайсиз. Бу, албатта, ҳаётда катта наф беради, сизни бало-қазолардан асрайди. Бу илмнинг йўлланмаси билан киши ўзининг ушбу нуқсонларидан оғоҳ бўлиб, ёмон хислатларидан кутилади. Бошқа кишиларнинг айбларидан хабар топиб, уларнинг зиён-заҳматидан саломат бўлади.

Саркарда, давлат арбоби, ҳуқуқшунос, меъмор, руҳшунос Амир Темур ҳам инсон қиёфасини ўқиш санъатини пухта билган. У ўзининг бутун ҳаёти давомида ушбу санъат илмидан жуда унумли фойдаланган. Унинг «Амир Темур ўғитлари» асарида қиёфа илмидан жуда ўринли фойдалангани ҳамда бу санъатни ўрганганини мамнуният билан таъкидлаб ўтади: «Самарқанд тахтини эгаллаб, азим Мовароуннаҳр бизнинг ҳукмимизга киргач, юртда адолат ўрнатмоққа аҳд этдик. Аркону давлат атрофинда кўп нобакор мардумлар ин қўймоқчи эрди. Инчунин, уларнинг замзамасидан хуноб бўлиб, бир тадбир буюрдим. Мусаввир келган арзгўйнинг суратини чизиб, менга киритсин. Арзгўйнинг қиёфасига боқиб, қабулимни айтармен.

¹ Хигир Б.Ю. Физиогномика.- М.- С-Петербург: ДИЛЯ, 2000.

² Шамсиддин Муҳаммад ибн Амируддин Дунасарай. Одамни билиш илми. Форс-тожик тилидан Б. Омон таржимаси. - Тошкент: Ёзувчи, 1994. - 3 б.

Мусаввирлар саройга келганларнинг сувратин чизиб, менга киритар, арзгўйнинг пешона, бурун, даҳан, кўз ва бошқа сифатларига қараб, унинг мақсад ва феълени олдиндан билиб турардим. Бадфеъл ва хиёнаткорларни қабулимга йўлатмаслик ҳаракатида бўлдим. Бунда пирим шайх Шамсиддин паррандадан «Илми қиёфа» (қиёфага қараб баҳо бериш ва олдиндан тақдирни башорат этиш) илмини мукамал эгаллаганлигим ғоят кўл келди.

- Соҳибқирон, - дерди у киши, - сиз ҳақсиз. Кейинги умримда мен кўп қатори ғийбат ва бўҳтонга ружу кўйдим. Аммо илгари чин кўнгил киши эрдим. Найлайки, замон зайли мени шу кўйга солди. Ортиқ чидамшим мушкул. Арзим ҳам замона зайлидандур. Файз берувчи суҳбатингиздан маҳрум этмангиз! Шундан сўнг қабулга изн бердим. Мулозимлар бу кишини хос хонага бошлашди»⁷¹.

Ўзбекистон халқ рассоми академик Малик Набиев машҳур Амир Темур портретини яратишда «Қиёфа илми» дан хабардор бўлгани жуда кўл келганлиги ҳақида шундай дейди:

«...портрет чизиш ҳамманинг ҳам кўлидан келавермайди. Бу соҳада ишлайдиган ижодкор-рассом, аввало, археология, тарих, анатомия (одамнинг гавда тузилиши) ва қиёфа илми фанларини чуқур билиши керак. Масалан, мен ўзим пластик анатомияни ўрганиш учун ТошМИга тўрт йил қатнаганман. Парижда ўқиб келган Матвеев деган ўқитувчимиз бўларди. Ўта зукко, билимли ва тажрибали эди. Кабинетида юздан ортиқ миллатнинг қалла суяклари териб кўйилган бўлиб, мен у ерда ҳафталаб қолиб кетардим. Қош суяги эркакларда бўртиб чиқиши, аёлларда текис бўлишини ўшанда ўрганганман. Мимика, яъни юз мускуллари, албатта, ҳаракатга келади, қоши чимирилади».

Ҳусайн Бойқаронинг қабулига келганларни бир кўздан кечириб чиқувчи махсус олими бўлган. У дилни хуфтон қиладиган, кайфиятини бузадиган одамларни шундоққина юздан билиб, уни ҳеч қачон подшо ҳузурига қўймас, ўзи суҳбатлашиб, жўнатиб юбораркан.

¹ Амир Темур ўғитлари (тўплам). Тузувчилар: Б.Ахмедов, А.Аминов.- Тошкент: Наврўз, 1992. 54-55 б.

Инсоннинг турли эмоционал ҳолатлари чунончи, баданнинг хилма-хил ифодали ҳаракатлари, имо-ишоралар, хусусан, кўз билан қилинадиган имолар, товушнинг оҳанги, хўмрайиш, салгина жилмайиб кулиш, елка қисиш ва бошқа ифодали ҳаракатлар мақсадини ҳамда унинг кимлигини очиб беради.

Масалан, Алишер Навоий ўзининг «Сабъаи сайёр» достонида Баҳром образини ранглар, яъни етти ранг орқали ифода этади. Ойбекнинг «Навоий» тарихий романи, Лев Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» романи, Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён» каби асарларда Алишер Навоийнинг доно, мард ва жасур, Андрей Болконский, билимдон, ўктам йигит Отабек ва Мирзо Анварларни қиёфаси, яъни кўзи, қоши, юзи, сочи, бурни, лаби, юз тузилиши ифодалар баёни орқали китобхонларда қизиқиш уйғотади.

Атоқли рус антропологи Д.Н.Анучин айтганидек, «инсоннинг ташқи қиёфа хусусиятлари умри бўйи ўзгаришсиз ўтади, фақат баъзи бир белгилари, бўйи, қақди-қомати ва баданнинг баъзи қисмлари ўлган жихатидан ўзгариши мумкин. Бу ўзгаришлар нисбий характерга эгадир»².

² Криминалистика техникаси. - Тошкент: Қатортол-Камолот, 1999.- 157 б.

Инсон қиёфасининг динамик ҳолатлардан энг характерли ҳолати кулги ва йиғидир. «Л.Н.Толстой ўз асарларида одамнинг руҳий ҳолатини ифодаловчи нигоҳларнинг 85 хилини ва кулишнинг 97 хилини тасвир этган. «Ҳар хил сабаб билан йиғлаган пайтда одамнинг қоши ва оғзи ҳар хил қиёфада ўзгаради», - деган эди Леонардо да Винчи.

Бу борада рассом Луи Леопольд Буальи ўз асарида ўттиз олти инсон юзини психологик портретини тасвирлаган. Унда турли хис-туйғуларни ифодаловчи кўринишлар – қайғу, ўкинч, ачиниш, ҳайратланиш, ўйчанлик ва бошқалар мойбўёқда ўта маҳоратли акс эттирилган.

Психолог П.М.Якобсон томонидан ишланган расмлардан кўришиб турибдики, одамнинг афтидаги қиёфа асосан лаблар, қош ва кўз ўзгаришларининг бир-бирига нисбатан турлича ҳолатига, шунингдек кўзнинг қанчалик чақнаб туришига боғлиқдир»³.

Шарқда қиёфа илми билан шуғулланиш ман этилмаган. Масалан, Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Утлуб ул-хайри мин ҳисон ил-вужух» ҳадисларини мисол қилиб олиш мумкин бўлиб, унинг мазмуни қуйидагича «Сизлар яхшилиқни чиройли юзликлардан қидиринглар», деганлар.

Ҳақиқатдан ҳам чиройли, очиқ юзли кишиларнинг қалби ҳам гўзал бўлади, у доно ва ақлли бўлади. Инсон икки эшик орасида яшашни бошлар экан, қанча гуноҳ ишлар қилар экан унинг қиёфасига ва хатти-ҳаракатига, албатта, салбий таъсир этиб ўз аксини топади.

³ Раҳмонов М. Психология курсида кўрсатмалилик.- Тошкент: Ўқитувчи, 1981.- 115 б.

Инсон кишининг ахлоқ-одоби, қолаверса, ички, маънавий оламининг қандайлиги юзида бамисоли кўзгудаги каби акс этиб туришига халқ азалдан эътибор берган. Масалан, кўзнинг ўзини олайлик. Яхши одамларнинг кўзлари порлаб туради, чакнаб туради, кўзларида сеҳри бор дейилади. Шу боис ҳам гўзал қизлар кош-кўзлари попукдеккина деб тасвирланади, ёрнинг кўзлари чаросга қиёсланади. Қўйкўз, бўтакўз, оҳу кўз, шахло кўз, хумор кўз деган иборалар бор ва ҳоказо.

Кант таълимотига кўра, юз териси силлиқ ва тузилиши мукамал бўлган зўр заковат эгаси, даҳо бўлиши мумкин эмас. Мен бошқа гўзаллик - бир-бирига қовушмаган номукамал аъзолар ва уқубатлар гувоҳи бўлмиш ажинлардан иборат гўзаллик ҳақида гапираяпман. Энг муҳими, инсоннинг борлигидан қуйилиб турган ички нури бўлсин. Юзи нур сочмаган одам ҳеч қачон «юлдуз» бўлолмайди.

Тасвирда қаламсурат мукамал бўлиши лозим, акс ҳолда турли бўёқлар ҳам оддийгина нарса ва буюмнинг қурилиши, ҳажмини тўлиқ ифодалаб бермайди. Ҳаво перспективасига боғлиқ ҳолда рангларнинг нозик ўзгаришини ифодаловчи, матога берилган рангбаранг суртмалар ҳам, ўз-ўзидан фазовий кенгликни кўрсата олмайди. Фақат перспектива қоидаларига тўғри амал қилиб тасвирланган қаламтасвиргина рангларни янада ҳам жозибали кўрсатади.

Агар табиат манзараси перспектива қонун-қоидаларига амал қилинмай тасвирланса, кенгликни ифодаловчи рангнинг ўрни аҳамиятсиздир. Рангтасвирни рассомлар шундай таърифлайди; "Бу 100% қаламтасвир ва 100% рангтасвирнинг бир-бирига чамбарчас боғлиқлигидир".

Рангтасвирнинг жозибали чиқишида қаламтасвирнинг ўрни беқиёсдир. Аммо, моҳир рассом қаламдан фойдаланмасдан ишни бўёқлар билан тасвирлаши ҳам мумкин. Ижодкор изланиш жараёнида рангтасвирни қаламтасвир билан бевосита боғлиқлигини ҳис этади. Яъни, буюмларнинг фазовий жойлашуви, нисбатларнинг аниқлиги, рангларнинг тўғри қўйилиши, ишни бир бутунликда яқунланиши кўп жихатдан ижодкорга боғлиқ.

Рассом қаламтасвирни пухта ўзлаштириб олгандагина, (қоғозга тўғри жойлаштириш, нарса ва буюмларнинг фазовий жойлашуви, перспектива қоидаларига амал қилиш, нисбатларни тўғри топиш, методик кетма-кетликда ишни туслаш ва х.к.) рангтасвирда кўзланган мақсадга эришиш мумкин, акс ҳолда ноаниқ ечилган қаламтасвир ишини таҳлил этсак, ранглар қанчалик жозибали бўлмасин, барибир бу ишни сифатли деб бўлмайди. Шунинг учун

турли рассомлик мактабларининг тарихий тажрибалари шундан гувоҳлик берадики, таълимнинг дастлабки босқичларида қаламтасвирни мукамал ўзлаштириш, кейинги жараёнлар учун замин яратади. Ёш рассом Одоардо Фиолетти Венецияга ўқишга келганида, рангтасвирни мукамал эгаллаш учун нима қилиш керак деган саволига Тинторетто шундай жавоб берган: "Расм чизиш!". Рассом бўлиш учун яна кўшимча нималарни маслаҳат берар эдингиз деган Фиолеттининг қайта саволига Тинторетто: "Расм чизиш ва яна расм чизиш!" — расм чизиш, рангтасвирга нафислик ва мукамаллик ато этишини ҳақ деб билган.¹

Буюк ҳайкалтарош Микеланжело қаламтасвирда (рангтасвир, ҳайкалтарошлик, меъморчиликда) "ҳар қандай илмнинг илдизи ва негизини кўрган".

"Қаламтасвир доимо бизга йўл кўрсатиб турувчи қутб ва компас бўлиб, турли бўёқлар океанида чўкаётганларга нажот бериш омилидир, — дея таъкидлаган Шарль Лебрэн.

Энгр ўз устахонасининг эшикларига қуйидаги сўзларни ёзган "Бу ерга келган шогирдларга қаламтасвирни ўргатаман, кетаётганда эса, улар рангтасвир устаси бўлиб етишади".

"Шундай нарса мавжудки, у ҳамма санъат турларининг асоси ҳисобланади, бу — қаламтасвир. Кимки қаламтасвир санъатини мукамал эгалласа, у рангтасвирни ҳам, ҳайкалтарошликни ҳам ўзлаштира олади," — деб айтган Каруччи.

"Ҳар қандай шаклни ажойиб, нафис қилувчи ранглар эмас, балки аниқ чизилган қаламтасвирдир" — деган Тициан. У қариган чоғларида ҳам, кўмир ёки мел билан нималарнидир тасвирламаган куни бўлмаган.

"Қаламтасвирга асосланмаган рангтасвир, санъат эмас, балки рангли доғларнинг тартибсиз йиғиндиси," — дея доим такрорлаган рассом В.Е. Маковский.

¹ Мастера искусства об искусстве. М., 1966, Т.2, 257-бет.

"Қаламтасвирни пухта билмаган, ижод ҳам қила олмайди", — деб таълим берган П.П. Чистяков. И.Е. Репин кунора 2-3 соат қаламтасвир билан шуғулланган ва уни рангтасвирни асоси деб ҳисоблаган. А.М. Васнецов, П.П. Чистяковнинг таълим бериш тизимини ёдга олиб, "унинг сеvimли машғулоти қаламтасвир" эди, деб эслайди.

Ашбенинг Мюнхендаги рассом-педагог мактабида ҳаттоки санъат Академиясини тамомлаганлар ҳам таълим олар, таълим бериш фақат қаламтасвир бўйича (шаклнинг конструктив тузилиши, тус-соя, ёруғ муносабатлар акс этган тасвир, гризайль), узоқ вақт ўтказилган, шунинг натижасидагина шаклни конструктив қуриш ва тус муносабатларини пухта эгаллаб, сўнг ранглар билан тасвирлашга ўтилган.

Етук рассомларнинг яратган асарлари шуниси билан диққатга сазоворки, асар композициясининг моҳирона топилганлиги, мавзунинг долзарблиги, иссиқ ва совуқ рангларнинг ўзаро ҳамоханглиги кишини ҳайратга солади. Машхур рангтасвирчи рассомларнинг кўпчилиги авваламбор етук қаламтасвир усталаридир. Булар қаторига К.П. Брюллов, И.И. Шишкин, В.Е. Маковский, В.Д. Поленов, И.Е. Репин, М.А. Врубелъ, В.А. Серов, К.А. Коровин, А. Абдуллаев, Ў. Тансиқбоев, З. Иноғомов, М. Набиев, Р. Аҳмедов, Б. Жалолов, А. Мирзаев, А. Икромжонов, И. Хайдаров кабилар киради. Рангтасвирда нозик пластик шаклнинг мавжудлиги, нисбатларнинг мутаносиблиги, ҳажм, фазовий сифатлар муҳим ўрин эгаллайди. Рангтасвирчи рассом натурадаги ана шу жихатларни тўлақонли акс эттира олсагина мақсадга мувофиқ бўлади. Агарда бу жихатлар мавжуд бўлмаса, тасвир ўта эҳтиётсизлик, пала-партишлик билан ишланган сифатсиз иш деб баҳоланади.

Рангтасвирда ранглар қаламтасвир билан узвий боғлиқ бўлиши зарур. Яъни ишни рангда бошлаш учун қаламда натуранинг зарур жойларини белгилаб олиб, шаклнинг шартли чизиқларини унутиб, ранглар воситасида шакл ҳажмини тасвирлаш даркор.

Д.Н. Кардовскийнинг фикрича, агар биз рангтасвир бу - қаламтасвирнинг рангда давом этиши деб айтсак, шаклнинг рангда талқин этилиши, қаламтасвирдан бошланади ва ижод жараёнида у бир неча маротаба тўғриланади, ранглар билан сайқалланади. Қаламтасвир маҳоратини пухта эгаллаш, бетақдор рангтасвир асарлари яратиш гаровидир. П.П. Кончаловский рангтасвирда қаламтасвирнинг моҳиятини кўриб, шундай ёзган: "Рангтасвирнинг ҳақиқий усули — бу шаклни мутлақо аниқ етказиб бериш йўли билан бериладиган бўёқ суртмадир"¹.

Ҳаққоний санъатда асосий бадиий қиёфа, бу қаламтасвирдир. У жисм шаклини қайта ишлаб чиқади, воқеа ва инсонлар ҳақида маълумот беради. Қаламтасвирда тасаввур, композиция ғоялари мужассамлашган. Композиция аввало қаламтасвирда пайдо бўлади (пластик ғоя) ва қайд этилади. Ҳаттоки,

¹ П.П. Кончаловский. Мысли о художественном творчестве. М., 1964, 27-бет.

хайкалтарош ва меъморларнинг дастлабки ғоялари қаламтасвирдаги қораламадан бошланади.

Рассомларда эса пластика ҳақидаги фикр, композиция тўғрисидаги умумий ўйлар доимо қаламтасвирда пайдо бўлади.

Қаламтасвир санъатининг ҳақиқий устаси бўлиш ва уни тўғри тушуниш турли йўналишдаги рассомларга: график рассом, меъмор, сахна безакчиси, монументалчи рассом ва бошқаларга жуда муҳимдир. Агар кино ёки театр рассоми қаламтасвир сир-асрорларини мукамал эгалламаган бўлса, уни ҳақиқий ижодкор деб бўлмайди.

Хаттоки, ҳаққоний қаламтасвир чизиш мактабида тарбияланган рассомлар тасвирий санъатнинг ҳар қайси тури бўйича яратган ижодий маҳсулининг қийматига қараб тасвирий, маданий даражаси қадрланади.

Рангтасвирда моҳирона ижод қилиш учун ёш шогирд рассом қаламтасвирда қуйидаги билим ва малакаларни пухта ўзлаштирмоғи лозим:

1. Кузатув перспектива (уфқ чизиғи, ясси жисмлар ва уфқ чизиғи перспективаси) элементлари. Текисликлар билан чегараланган жисмларни конструктив ва перспектив қурилиши (куб, призма, интерьер ва экстерьер).

2. Цилиндр шаклидаги жисмларнинг перспектив қурилиши.

3. Геометрик шаклларда соя-ёруғ муносабатлари (куб, цилиндр ва шардаги соя-ёруғнинг тақсимланиши, ҳаво перспективасининг элементлари).

4. Қаламтасвирда ҳажм, фазо ва материалликни тасвирлаш усуллари (турли материалларни соя-ёруғ хусусияти, тус муносабатлари, ҳажмни кўрсатишда чизиқ ва "штрих"ни ўрни, фазо ва моддийлик).

Қаламтасвирда фақат назарий билимларни мустаҳкамлаб қолмай, балки амалий жиҳатдан ҳам катта тажрибага эга бўлмоқ лозим: қўйилмадаги нисбатларни аниқ топиш, нозик перспектив ўзгаришларни сеза билиш, тасвирни қоғоз юзасида асосли-конструктив қуриш ва жойлаштириш, шакл ҳажмини тушаётган соя-ёруғ орқали моҳирона ифода этиш ҳамда ишни тус жиҳатдан яхлит бир бутунликда яқунлаш зарур. Қўйилмани турли рангларда бажариш ҳам масъулиятли вазифадир, чунки рангтасвирда ранг ва тус муносабатлари яхлит бир бутунликка асосланади. Шакл ҳажмини тасвирлашда туснинг ўрнини тўғри тушунмаслик турли чалкашликларга олиб келади.

Демак энг муҳими қаламтасвирда ишни тус жиҳатдан яхлит бир бутунликка эришиб яқунлаш ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида рангтасвирга ўтишга қулай имкон яратади.

2. Инсон портрети рангтасвири.

Инсон бошини тасвирлаш, рассомдан ўзига хос малака, ўткир нигоҳ ва тажриба талаб этади.

Тажрибасиз талаба портрет ишлашни осон деб ўйлайди. Натурадан қаламтасвир ишлагач, уни ўзига яқин ранг танлаб, бўяб кўяди. Натижа кўнгилдагидек чиқмайди. Натуранинг ташқи қиёфасида ўхшашлик сезилсада, тўлақонли рангтасвир портрети деб бўлмайди.

Портрет рангтасвирида талаба бутун билим ва маҳоратини ишга солиб, тасвирланаётган шахснинг ўзига хос психологик ҳолатини аниқ топа билиши керак.

Сиз жаҳон тасвирий санъати тарихидан кўплаб портрет жанри усталарини биласиз. Уйғониш даврининг буюк рассомлари – Леонардо да Винчи, Рафаэл, Тициан, Веронезе, Тинторетто каби буюк рассомлар ижоди хануз рангтасвир ихлосмандларини ўзининг нозик портретларида шахснинг мураккаб қалб туғёнлари ифодасидаги моҳирликларига қойил қолиб, офарин дейдилар.

Ўз даврининг таниқли фломанд рассомлари – Рубенс, Ван Дейк, голланд рассомлари – Халс, Рембрандтлар ўзларининг бетакрор асарларида тасвирлай олдилар.

XVII аср испан рассоми Риберанинг портретларида чуқур психологик ифода ва бадиийлик ажралиб турса, XIX-XX аср француз рассомлари Ренуар ва Сезанларнинг портретларида янги ғоя ва мазмун ўзига хос колоритда ифодаланган.

Бундан ташқари бир қанча таниқли рус rassomлари И.Репин, В.Суриков, В.Серов, М.Врубель каби rassomлар ўз замондошларининг бебаҳо портрет галереясини яратиб қолдирган.

Ҳар бир портретда нафақат ташқи ўхшашлик, балки инсоннинг ички психологик дунёсини – оқил, туйғуга бой, олижаноб хусусиятларини юқори бадиийликда, ўзига хос услубда тасвирлай олганлар.

Бизнинг таниқли ўзбек мусаввирлари ҳам портрет жанрида баракали ютуқларга эришди.

Камолиддин Беҳзод, Маҳмуд Музаҳҳиб каби миниатюрачи rassomлар ўзбек тасвирий санъатида чуқур из қолдирган санъат дарғаларидан М.Набиев, А.Абдуллаев, Р.Ахмедов, М.Саидов, М.Оганесов, Н.Кўзибоев, Ч.Ахмаров каби етук rassomларнинг портрет жанридаги изланишлари ниҳоятда бебаҳодир.

Портретда тугаллик – тасвирнинг яхлитлиги ва ифодалигидадир. Яна шуни айтиб ўтиш керакки, портрет ишлашда билдирадиган ушбу фикрларни тайёр рецепт деб қабул қилмаслик керак.

Фақатгина назарий билим билан саводли тасвир ишлаб бўлмайди. Билдирилган фикрлар – портрет ишлашда йўл қўйиладиган асосий хатоларнинг олдини олишга қаратилгандир.

Албатта, портрет жанрида ижодкор ички психологик ҳолатни тўғри тасвирлашга эришиши учун юксак истеъдод, маҳорат ва катта тажриба керак бўлади. Портрет рангтасвирини ўрганишда сизга бир қанча тавсиялар диққатингизга ҳавола этилади. Ушбу тавсиялар машғулотларда диққат ва жиддийлик билан қўлланилса, портрет рангтасвирини мойбўёқда ишлаш секин-аста ижодий тус олади.

Одам боши ва гавда рангтасвирини мукамал ишлаш, назарий ҳамда амалий билимларни чуқур ўрганиш натижасида ҳосил бўлади. Маълум бир муҳитда одам қиёфасининг анатомик тузилишини перспективада тўғри тасвирлаш ҳамда тус ва рангда аниқ ифодалаш учун рассомдан катта тажриба талаб этилади. Мисол тариқасида А. Абдуллаевнинг "Ёзувчи Саид Ахмад" асаридир.

Инсон рангтасвирини тасвирлашда ҳам тасвирий санъатнинг бошқа жанрларидаги каби жараён талаб этилади. Яъни, шакл конструкцияси нисбатларни аниқлаш, характер топиш, рангда ва тусда ифодалашдир.

Одам бошини тасвирлашда унинг анатомиясини чуқур таҳлил этиб, ички психологик ҳолатини кўрсата билиш, рангда ва тусда яхлит ҳолатда яқунлаш вазифаси юклатилади. Талаба инсон танасини тасвирлашда унинг ранг характеристикаси ҳамда атроф муҳит билан ёритилиш ҳолатларини ҳаққоний акс эттириши муҳимдир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

- 1.Махсус фанлардан одам боши тасвирлашнинг асосий вазифаси?
- 2.Физиогномика фани нимани ўргатади.
- 3.Инсон кишининг ахлоқ-одобини, ички, маънавий оламининг қандайлиги юзида бамисоли кўзгудаги каби акс этиб туришига тушунча беринг.
- 4.Инсон бошини тасвирлашда рассомдан қандай хусусиятларни талаб этади.

5. Портрет рангтасвирини ўрганишда қандай тавсияларга эътибор бериш керак.

6. Портретда тугаллик деганда фикрингизни баён қилинг.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н., Орипова Н. Рангтасвир. Т.: Ўзбекистон нашриёти, 2006.

2. Амир Темур ўғитлари (тўплам). Тузувчилар: Б.Ахмедов, А.Аминов.- Тошкент: Наврўз, 1992. 54-55 б.

3. Поль Левейлль. Эмоциональный портрет. Минск, Попурри, 2000.

4. Хигир Б.Ю. Физиогномика.- М.- С-Петербург: ДИЛЯ, 2000.

4-Мавзу: Тасвирий санъат фаолиятига полифункционал тайёргарликнинг педагогик асосларини.

Режа:

1. Ўқитувчи, санъатшунос ва рассом функцияларини бажаришнинг илмий-педагогик хусусиятлари;

2. Полифункционал тайёргарликнинг асосий шакллари ва такомиллаштириш йўллари,

3. Квалификацион модели ва даражаси.

Таянч тушунчалар: *Ўқитувчи, санъатшунос, рассом функциялари, полифункционал, квалификацион модели.*

1. Ўқитувчи, санъатшунос ва рассом функцияларини бажаришнинг илмий-педагогик хусусиятлари;

«Таълим тўғрисидаги қонун»да «...халқнинг бой миллий, маънавий ва интеллектуал салоҳияти ҳамда умумбашарий қадриятларга таянган, инсонпарварликка йўналтирилган таълимнинг мазмунини давлат таълим стандартлари асосида ислоҳ қилинади» деб кўрсатилган.¹

Бу кўрсатма таълим тизимининг барча бўғинларига тааллуқли бўлиб у бевосита машғулотлар самарадорлигини оширишга, уни янги босқичга йўналтиришга хизмат қилади. Айниқса, узлуксиз таълим тизимининг умумий ўрта таълим мактабда, ўрта махсус, касб-ҳунар коллежларида у алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур таълим тизимида тасвирий санъат фанларида ўқитиладиган қаламтасвир, рангтасвир, композиция, ҳайкалтарошлик, санъат тарихи машғулотларини миллий санъатсиз тасаввур этиб бўлмайди.

¹ Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. – Тошкент, 1997, - 34 бет.

Тасвирий санъатни ўқитилишида миллий санъатдан фойдаланиш муаммолари бўйича бир қатор илмий тадқиқотлар олиб борган олимлардан С.Абдуллаев, С.Булатов, Б.Бойметов, Қ.Қосимов, А.Сулаймонов, Н.Толипов, Р.Ҳасановларнинг² ишларида мазмунан ёритиб берилган. Миллий бадиий санъат ўзида таълимий ва тарбиявий мақсадларни акс эттириб талабаларни бадиий билимларини кенгайтириш билан бирга уларнинг ижодий фаоллигини, миллий тасвирлаш санъатига бўлган қизиқиш ва муҳаббатини оширади, эстетик ва бадиий дидни ривожлантиради, ватанпарварлик ва бадиий меҳнат тарбиясини амалга оширишга қўмаклашади.

Ҳамдўстлик мамлакатлари олимлари А.Д.Алёхин ва Н.М.Молевлар томонидан рассом ва педагог функцияси мазмунининг айрим аспекти бўйича изланишлар олиб борилган. Рассом, санъатшунос, педагог фаолиятларини мазмуни турли аспектда Н.Н. Ростовцев, В.С. Кузин, Е.В. Шороховларнинг илмий ишларида ҳам ўз аксини топган.

Бугунги кунда таълим тизимида «Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси» таълим йўналишларида бўлажак мутахассис кадрлар тайёрланмоқда. Мавжуд йўналишларда 4 йил давомида тасвирий санъат фанларининг билим ва малакаларини чуқур ўзлаштириб келмоқда. Албатта, мутахассисларни касбий тайёрлаш анча жиддий ва мураккаб жараён дир.

Шу билан бирга «тасвирий санъат» фанлари бўйича мутахассис кадрлар тайёрлаш жараёнининг ўзи динамик тарзда ўзаро боғлиқ бўлган функционал масалалари ҳам мавжуд. Бу дегани бир вақт ўзида ҳам рассом, ҳам санъатшунос, ҳам педагог кабиларни функционал жиҳатдан бир бири билан ўзаро боғлиқ масалани ўз ичига олади, бироқ бу масала бўйича ҳалигача махсус илмий тадқиқот сифатида изланишлар юритилмаган. Албатта, ҳозирги кунда кўпқасбли рассом-санъатшунос-педагог кадрларни тайёрлашда катта зарурият туғилмоқда. Бундай йўналишдаги кадрларни тайёрлаш таълими тизимидаги муаммосининг махсус тадқиқот предмети сифатида муҳим қисми бўлиб хизмат қилади.

Талабаларни касбий тайёргарлигини кузатиш борасида маълум бўлдики, агарда таълимга тизимли ва комплекс ёндошуви қўлланилса,

² Абдуллаев С.Ф. Теоретические и методические основы использования народного декоративно-прикладного искусства Узбекистана в подготовке учителей изобразительного искусства. Автореф. канд. пед. наук – М., 1989. Бойметов Б.Б. Основы изучения национального орнамента и методика его обучения на художественно-графическом факультете пединститутов. Автореф. канд. пед. наук – М., 1992. Булатов С.С. Психолого-педагогические особенности формирования умений и навыков во внеклассной работе. Автореф. канд. пед. наук. – М., 1985. Касимов К. Художественно-эстетическое воспитание учащихся в процессе кружковых занятий народной росписью по дереву в общеобразовательных школах Узбекистана. Автореф. канд. пед. наук. – Т., 1983. Сулаймонов А. Художественное воспитание старшеклассников на занятиях книжной графики. Автореф. дисс. канд. пед. наук. М., 1992. Толипов Н.Х. Теория и методика художественного образования учащихся 1-7 классов во внешкольных учреждениях. Автореф. дисс. канд. пед. наук. – М., 1994. Хасанов Р. Содержание, формы и методы художественного образования и воспитания учащихся в общеобразовательных школах Узбекистана. Автореф. докт. пед. наук. Т., 1994.

кўпкасбли «рассом–санъатшунос-педагог» мутахассиси бўлишлигини таъминлайди.

Талабаларни касбий тайёрлаш тизимида кўп қиррали тайёргарлик муҳим ўринни эгаллайди. Талабаларнинг кўпкасбли тайёргарлиги дейилганда уларнинг рассомлик, санъатшунослик ва педагогик вазифаларни бажарилишини назарда тутати. Тасвирий санъатни ўрганиш жараёнида тизимли ёндашув қўлланилишида қуйидаги принципларга риоя қилиш муҳим ҳисобланади.

Миллий бадиий санъатни тизимли ўрганишининг аҳамиятини тушуниб етиш; материалларнинг кетма-кетлигини оддийдан мураккабликка боришини ҳисобга олиш; мутахассис фанлар ўртасидаги алоқадорликка риоя қилиш; мунтазамлик ва кетма-кетликни ҳисобга олиш, миллий санъатни ўқитилишини умумбашарий бадиий кадриятлар билан уйғунликда амалга ошириш; санъат материалларини ўргатиш тизимида у ёки бу қисмидаги қайтарилишликларга йўл қўймаслик.

Таълим жараёнида санъатни ўрганишга тизимли ёндошуви қўлланилиши, талабаларнинг бадиий билимларини чуқурлиги ва кенглигини таъминлашда муҳим омил ҳисобланади. Шунингдек, тасвирий ва бадиий материалларни ўрганишда параллелизм ва қайтарилишларни олдини олади.

Талабаларни кўпкасбли тайёргарлик даражаси бевосита умумтаълим фанларида олиб борилаётган ташкилий, назарий, методик ишларни ҳамкорликда амалга оширилишига боғлиқдир. Масалан, талабаларни ихтисослигини мазмунан ҳисобга олган ҳолда умумтаълим фанлари профессор-ўқитувчилари ўз лекциялари, амалий машғулотларини ташкил этишлари керак. Фақат шундай ташкил этилган жараёнда талабаларни функционал тайёргарлигига самарали ҳисса қўшишлари мумкин.

Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси таълим йўналишидаги талабаларни касбий тайёргарлигини хусусияти шундан иборатки, идрок этиш орқали тасвирий санъат асарларини яратади. Графика, рангтасвир, плакат, ҳайкаллар буларнинг барчаси бадиий таълимнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Умуман, тасвирий санъат фанларини (каламтасвир, рангтасвир) бадиий ишлаш жараёни уч қисмига ўз ичига олади, уларнинг ҳар бири тааллуқли функциялар билан боғлиқдир. Биринчи қисм - рассомлар асар ва суратларини таҳлил қилиш, у эса санъатшуноснинг вазифасига киради. Иккинчи қисм - каламчизғилар ва суратларни тасвирлаш, бу эса рассом вазифасига киради. Учинчи қисм - ўқувчиларга расм чизиш турларини ўргатиш эса педагог вазифасига киради. Бироқ бу вазифаларнинг барчаси бир - бири билан узвий боғлиқ бўлиб, улар бир - бирини тўлдирди ва бойитиб боради.

2. Полифункционал тайёргарликнинг асосий шакллари ва такомиллаштириш йўллари,

Санъат факультети талабаларини санъатшунос, рассом, ўқитувчи вазифаларини бажаришга тайёрлашни мақсадли ташкил этиш юқори

малакали мутахассисларни тайёрлаш тажрибасини ўрганишни ўз ичига олади. Айниқса, талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлаш тажрибаси ўрганилиши керак. Н. В. Кузмина, И. Т. Огородников, А. И. Шербаков, В. А. Сластенин, Г. И. Хозяинов ва бошқалар ушбу муаммонинг назарий томонини ечимда катта ҳисса қўшдилар. Педагогик фаолиятни ўзига хос тузилиш деб ҳисоблаб, улар унинг таркибий қисмларини аниқлашга ҳаракат қилишади. Шундай қилиб, Н.В.Кузмина педагогик фаолиятнинг қуйидаги таркибий қисмларини аниқлайди: конструктив, ташкилий, коммуникатив ва гностик компонентлар⁸. Ушбу таркибий қисмларнинг ҳар бири бир қатор кўникмалардан иборат. Ушбу ёндашувнинг ривожланишини А.И.Шербаковнинг ўз тадқиқотларида давом этади, у санаб ўтилган таркибий қисмлардан ташқари зарурий педагогик функцияларни ҳам таъкидлайди: ахборотли, ривожлантирувчи, йўналтирувчи, мобилизациялаштирувчи ва тадқиқотчилик.⁹

В.А. Сластенин замонавий ўқитувчи моделини тузади, унга қуйидагилар киради: шахсий ва касбий-педагогик фазилатлар; психологик-педагогик тайёргарликка қўйиладиган асосий талаблар; мутахассислик бўйича методик машғулотларнинг мазмуни; махсус машғулотларнинг ҳажми ва таркиби.¹⁰

Г.И.Хозяинов педагогик фаолиятнинг қуйидаги таркибий қисмларини аниқлайди: назарий ва методик билимлар, касбий ва амалий кўникмалар; ушбу фаолият турига ижобий муносабат билдиради.¹¹ Тадқиқотларимизга келсак, таркибий қисмларнинг ҳар бири ўзига хос мазмунга, шаклга эга. Шунинг учун гап нафақат педагогик фаолиятнинг ушбу таркибий қисмларини баён қилиш, балки уларнинг мазмуни ва маъносини бизнинг тадқиқотимиз аспектида очиқ беришдан иборат.

Келинг, уларнинг ҳар бирини алоҳида кўриб чиқайлик.

1. Конструктив компоненти натурадан расм чизиш учун материал танлашда, мавзу асосида, декоратив расмлар, тасвирий санъат ҳақида суҳбатлар, яъни, авваламбор, натурадан чизиш учун объектлар ёки ҳодисаларни танлаш, мавзули расм чизиш учун мавзу ва сюжетни танлаш, декоратив расм учун нақш ва безакларни танлаш, суҳбатлар ўтказиш учун материал танлаш ҳақида. Танланган тасвирлаш объекти ва суҳбатлар мазмуни ўқувчиларнинг ёши ва индивидуал хусусиятларига мос келиши керак. Шу билан бирга, ўқитувчининг фаолияти ҳам, ўқувчиларнинг

⁸ Кузьмина Н.В. Опыт экспериментального моделирования деятельности преподавателей высшей школы // Современная высшая школа, 3 (19), 1997. С. 73-87.

⁹ Щербаков А.И. Педагогические основы формирования личности учителя в системе высшего педагогического образования. - Л.: Просвещение, 1997.

¹⁰ Сластенин В.А. Формирование личности учителя школы в процессе профессиональной подготовки. - М.: Просвещение 1996.- 160с.

¹¹ Хозяинов Г.И. Педагогическое мастерство преподавателя. - М.:Высшая школа, 1988. - 168с. – 20 бет.

синфдаги фаолияти ҳам, тасвирий санъатдаги бошқа иш турлари ҳам режалаштириш ишлари амалга оширилади.

2. **Ташкилий компоненти** тасвирий санъат дарсларида ўқувчиларнинг коллектив ва мустақил фаолиятини ташкил этиш, ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги ҳамкорлик шакллари, шунингдек, расм чизиш ёки суҳбатлар жараёнида ўқувчиларнинг индивидуал, жуфтлик, фронтал ва гуруҳ шакллари ташкил этишдан иборат.

3. **Коммуникатив компоненти** тасвирий санъат дарсларини ташкил этишнинг турли шаклларида, тасвирий санъатдаги ишларнинг синфдан ташқари шаклларида ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларида кўриш мумкин.

4. **Ахборот функцияси** шундан иборатки, тасвирий санъат ўқитувчиси санъат ҳақида, қаламтасвир, рангтасвир, композиция ва бу ерда картина, расм, ҳайкалтарошлик ҳақида маълум миқдорда маълумот беради.

5. **Ривожлантирувчи функция** ўқувчиларнинг кўриш идрокини, фазовий фикрлашини, кўриш хотирасини, ижодий тасаввурини, ижодий қобилиятини ва истеъдодини ривожлантиришдан иборат.

6. **Йўналтирувчи функцияси** ўқувчиларда эстетик қарашлар, дид ва ҳиссиётларни шакллантириш, тасвирий санъат ёрдамида гўзаллик яратишда иштирок этиш талабидан иборат.

7. **Мобилизацион функцияси** тасвирий санъат ўқитувчиси ўқувчиларнинг қаламтасвир, рангтасвир, композиция ва умуман санъат ҳақидаги билимларини долзарблаштириши, уларнинг тасвирий санъатга бўлган қизиқишини уйғотиши, санъатда ва ҳаётда гўзалликка муҳаббат туйғуларини шакллантиришида намоён бўлади.

8. **Тадқиқий функцияси** тасвирий санъат ўқитувчисидан илм-фан ва санъат ўртасидаги алоқани, илғор педагогик тажрибани ўрганиш, умумлаштириш ва қўллаш ва умуман ўз ишини илмий ташкил қилишни амалга оширишни талаб қилади.

9. Тасвирий санъат ўқитувчисининг **методик маҳорати** унинг ўқувчиларга натурадан ва мавзу асосида расм чизишга ўргатиш қобилиятида, декоратив расмда, тасвирий санъат ҳақида суҳбатлар ташкил этишда намоён бўлади.

10. **Вариатив кўникмалар** юқоридаги кўникмаларни берилган шартлар билан маълум бир ўқувчилар гуруҳи шароитида амалга оширишда кузатиш мумкин.

11. **Шахсий кўникмалар** ўқитувчининг аниқ ўқувчига расм чизишни ўргатишнинг ўзига хос усулини танлашини ўз ичига олади.

12. Тасвирий санъат ўқитувчисининг **шахсий ва касбий-педагогик фазилатлари**: илмий дунёқараши ва ғоявий ишончи; санъатга бўлган муҳаббат; жамоат бурчини ва масъулиятини англаш; болаларга бўлган муҳаббат; ўқитувчилик ишига қизиқиш; тасвирий санъат соҳасидаги билим ва ижодга бўлган эҳтиёж.

13. Психологик-педагогик тайёргарликка қўйиладиган асосий талаблар: мактаб педагогикаси ва умумий педагогикасини билиш; турли ёшдаги болаларнинг ёши ва анатомик-физиологик ривожланишининг асосий қонунларини билиш; тасвирий санъат дарсларининг турли шаклларида педагогик вазиятларни режалаштириш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш қобилиятига эга бўлиш.

14. Махсус тайёргарлик ҳажми ва мазмуни: санъатнинг моҳияти, тасвирий санъат турлари ва жанрлари тўғрисида билим; тасвирий санъат тарихи; қаламтасвир, рангтасвир ва композиция асосларини билиш.

15. Мутахассислик бўйича **методик тайёргарликнинг** мазмуни: ҳозирги босқичда тасвирий санъатни ўқитишнинг мақсад ва вазифаларини билиш; тасвирий санъатнинг ўқув режалари, ўқув дастурлари, дарсликлар ва ўқув қўлланмаларни билиш; қаламтасвир, рангтасвир, композицияни ўқитиш методикасининг назарий асосларини билиш, ўқувчиларни тасвирий санъат билан таништиришда қийинчиликларни енгиш билим ва малакаларини ҳосил қилиш.

16. Ушбу фаолият турига ижобий муносабат билдириш - бу тасвирий санъатни севиш, расм чизишга, болалар билан ишлашга, касбга садоқатдир. Бу мактаб тасвирий санъат ўқитувчиси фаолиятининг таркибий қисмлари, унинг ихтисослиги "санъатшунос-рассом-ўқитувчи". Улар, шунингдек, Санъат факултети битирувчисини касбий тайёрлашнинг таркибий қисмидир.

3. Квалификацион модели ва даражаси.

О.А. Абдулин, Н.В. Кузьмин, В.А. Слостенинларнинг илмий тадқиқот ишлари асосида ҳамда моделлаштириш ва шаклга тушириш методларини қўллаш борасида тасвирий санъат фанларини мутахассисларга тааллуқли касбий функционал даражасини замонавий модели лойиҳалаштирилди. (1-жадвал).

Тасвирий санъат фани ўқитувчисининг замонавий модели

1- жадвал

Талабаларни касбий фаолиятига тайёргарлик даражасини замонавий модели												
Санъатшунослик вазифаси					Рассомлик вазифаси			Педагогик вазифаси				
Санъатшунослик билим ва малакалари					Тасвирлашнинг билим ва малакалари			Педагогик билим ва малакалар				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

Санъатнинг моҳиятини билиш	Тасвирий санъат тур ва жанрларини	Тасвирий санъат тарихини билиш	Санъат асарларини бадиий таҳлил қилиш малакаси	Тасвирий санъат ҳақида докладлар уюштириш малакасини ҳосил қилиш	Натурага қараб тасвирлаш малакаси	Ранглар билан ишлаш малакаси	Сюжетли композиция тузиш малакаси	Қаламтасвир машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва	Рангтасвир машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва режалаштириш	Композиция машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва режалаштириш	Санъат тарихи машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва режалаштириш	Ҳайкалтарошлик машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва
----------------------------	-----------------------------------	--------------------------------	--	--	-----------------------------------	------------------------------	-----------------------------------	---	---	---	--	--

Бу жадвал асосида талабалар у ёки бу вазифаларни бажариш борасида қандай билим ва малакаларни ўзлаштириш зарур эканлигини билиб олишади. Шунингдек, бу модел асосида талабаларни алоҳида касбий вазифалари билан биргаликда уларни касбий педагог фаолиятини бажариши борасида қанчалик тайёргарлик даражасини аниқлаш ҳам мумкин.

Шундай қилиб, мутахассиснинг касбий тайёргарлик даражаси ўзлаштирадиган малакалар сони жиҳатдан баҳоланиб, кейин унинг йиғиндиси натижасида, албатта, маълум сифатни ҳам ташкил этади.

Мазкур моделнинг асосини талабалар ташкил этиб, аввалом бор шахс сифатида:

1. юксак маънавийатли ва маданиятли;
2. узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш учун истиқбол вазифаларни илгари суриш ва ҳал этишга қодир;
3. ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри оладиган;
4. ўзида миллий истиқлол ғояларини сингдирган;
5. жамият тараққиётига муносиб ҳисса қўшадиган.

Юқори малакали рақобатбардош **санъатшунос** кадр сифатида:

1. Санъатнинг моҳиятини билиш – санъатни жамият онгини акс этиш шакллари каби билиш; ҳаётдаги санъат ўрнини билиш; санъатни илм, дин, мифология билан боғлиқлигини билиш.

2. Тасвирий санъат тур ва жанрларини билиш - мусиқани билиш; адабиётни билиш; кинони билиш; тасвирий санъатни билиш; а) графика; б) рангтасвир; в) ҳайкалтарошлик; г) амалий санъат; д) меъморчилик. **Рангтасвир:** мойбўёқ, темпера, гуашь, акварель, пастель, маҳобатли, дастгоҳли, декоратив. **Рангтасвир-графика-ҳайкалтарошлик:** анималистик, манзарали, портретли, маиший, тарихий, батал, натюрморт, карикатура ва бошқа жанрлар.

3. Тасвирий санъат тарихини билиш – жамиятни онгини акс этиш шакли каби санъатнинг пайдо бўлишини сабаби ва ижтимоий зарурияти; тасвирий санъат ривожланишини асосий босқичларини умумий тарзда билиш; тасвирий санъатни Уйғониш даврини мукамал билиш; Ўзбекистон тасвирий санъатини тарихини чуқур билиш; дунё таниқли буюк рассомларни ҳаёт ва фаолиятини билиш.

4. Санъат асарларини бадий таҳлил қилиш малакаси – дунёвий тасвирий санъат дурдоналарини билиш; расм ва асарларнинг мазмуни ва шаклини оғзаки воситалар орқали изоҳлаш ва тушунарли бўлмаган нарсаларни англаб тушунтириш малакасига эга бўлиш; асарни ғоявий мазмунини тушунтириб бериш малакасига эга бўлиш.

5. Тасвирий санъат ҳақида докладлар уюштириш малакасини ҳосил қилиш – тасвирий санъат шахслари ва алоҳида мавзулар бўйича илмий-методик адабиётлар библиографиясини тузиш малакасига эга бўлиш; ҳайкалтарошлик асарлари ва тасвирий санъат расмлари репродукцияларининг коллекциялаш, шунингдек (давр, мактаб, йўналишлар бўйича ва ҳ.к.) альбомлар тўплаш малакасига эга бўлиш; тасвирий санъат асарлар материалларини изоҳлаб бериш малакасига эга бўлиш; санъатшуносликдан эгаллаган билимларини оғзаки ва ёзма равишда баён қилиш малакасига эга бўлиш.

Рассом кадри сифатида:

1. Натурага қараб тасвирлаш малакаси – нарсалар ва ҳодисаларни тўғри кузатиш малакасига эга бўлиш; нарса ва ҳодисаларни илмий билиш; қаламтасвир, рангтасвир, композицияларни илмий асосларини билиш; тасвирлаш методларини билиш ва уларни ишлаш техникасини эгаллаш; ҳаётда кўримсиз ва гўзалликни кўра билиш малакасига эга бўлиш.

2. Ранглар билан ишлаш малакаси – ранглар ҳақида маълумотга эга бўлиш; ранглар ҳосил қилиш малакасига эга бўлиш; рангларни илмий асосларини билиш; ранглар билан тасвирлаш методларини билиш ва уларни ишлаш техникасини эгаллаш;

3. Сюжетли композиция тузиш малакаси – тавсия этилаётган мавзуларни ғоявий мазмунини англаб етиш малакасига эга бўлиш; мавзули шароитдаги кўринишда гўзаллик ва кўримсизликни ажрата билиш малакасига эга бўлиш; қаламтасвир, рангтасвир, композицияларни илмий-методик асосларига риоя қилиш малакасига эга бўлиш; муסיқий, адабий, тарихий асарларни иллюстрацияни ишлаш малакасига эга бўлиш.

Рассом-ўқитувчи кадри сифатида:

1. Қаламтасвир машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва режалаштириш малакаси - ўқув методик қўлланма, дарсликлар материаллари ва дастурлар асосида тузилган календар режаси бўйича қаламтасвир машғулотларини конспект-режасини тузиш малакасига эга бўлиш; натурадан тасвирлаш машғулотлар жараёнида дидактик принципларга риоя қилиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларни натурадан тасвирлашга ўргатиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларнинг расмларини

методик жиҳатдан тўғри баҳолаш малакасига эга бўлиш; натурадан тасвирлашда ўқувчилар томонидан юзага келган ҳатоларни методик жиҳатдан тўғри тузатиш киритиш малакасига эга бўлиш

2. Рангтасвир машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва режалаштириш малакаси - ўқув методик қўлланма, дарсликлар материаллари ва дастурлар асосида тузилган календар режаси бўйича рангтасвир машғулотларини конспект-режасини тузиш малакасига эга бўлиш; натурадан тасвирлаш машғулотларида дидактик принципларга риоя қилиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларни натурадан тасвирлашда ранглар билан ишлашга ўргатиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларнинг ишларини методик жиҳатдан тўғри баҳолаш малакасига эга бўлиш; натурадан тасвирлашда ўқувчилар томонидан юзага келган ҳатоларни методик жиҳатдан тўғри тузатиш киритиш малакасига эга бўлиш

3. Композиция машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва режалаштириш малакаси - ўқув методик қўлланма, дарсликлар материаллари ва дастурлар асосида тузилган календар режаси бўйича композиция машғулотларини конспект-режасини тузиш малакасига эга бўлиш; мавзуни, ғоявий мазмунни шакллантириш, сюжетни танлаш малакасига эга бўлиш; композиция машғулотлари жараёнида дидактик принципларга риоя қилиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларни адабиёт, мусиқа, тарих асарларини иллюстрация ишлашни ўргатиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларнинг композиция оид расмларини методик жиҳатдан тўғри баҳолаш малакасига эга бўлиш.

4. Санъат тарихи машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва режалаштириш малакаси - ўқув методик қўлланма, дарслик материаллари ва дастурлар асосида тузилган календар режаси бўйича тасвирий санъат ҳақида суҳбат машғулотларини конспект-режасини тузиш малакасига эга бўлиш; суҳбат ўтказиш мавзулари бўйича саволларни шакллантириш малакасига эга бўлиш; тасвирий санъат ҳақида суҳбат машғулотларида дидактик принципларга риоя қилиш малакасига эга бўлиш; санъатшунослик билимлар орқали ўқувчиларни дунёқарашини шакллантириш малакасига эга бўлиш; тасвирий санъат ҳақида ўтказилган суҳбат машғулотларини якуини чиқариш малакасига эга бўлиш; тасвирий санъат галереяси, кўрғазма заллари ва музейларга саёҳат уюштиришини режалаштириш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш малакасига эга бўлиш.

5. Ҳайкалтарошлик машғулотларини таҳлил қилиш, ташкил этиш ва режалаштириш малакаси - ўқув методик қўлланма, дарслик материаллари ва дастурлар асосида тузилган календар режаси бўйича ҳайкалтарошлик машғулотларини конспект-режасини тузиш малакасига эга бўлиш; ҳайкал ясаш машғулотлари жараёнида дидактик принципларга риоя қилиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларни пластилин ёки лойдан буюмларни ясашга ўргатиш малакасига эга бўлиш; ўқувчилар ясаган ҳайкал буюмларини методик жиҳатдан тўғри баҳолаш малакасига эга бўлиш; ҳайкал ясашда

Ўқувчилар томонидан юзага келган ҳатоларни методик жиҳатдан тўғри тузатиш киритиш малакасига эга бўлиш.

Кўпқасбли мутахассисларни ўқитиш жараёнида нафақат уларни назарий билимлар тайёргарлиги, амалий ўзлаштирган малака ва кўникмалар ҳам муҳим ўринни эгаллайди, маълумки назария амалиётсиз ўз ҳаётий маъносини йўқотади. Шунинг учун ҳам талабаларнинг амалий жараёнига алоҳида аҳамият берилади. Демак, тасвирий санъат фанлари бўйича сифатли мутахассислар талаб даражасида бўлишига эътибор берсак, санъатшунослик вазифасини бажариш учун - музей амалиёти, рассомлик вазифасини ўташ учун – дала амалиёти, ва сўнггида, ўқитувчилик вазифасини бажариш учун – педагогик амалиётини режалаштириш керак бўлади.

2- жадвал

Санъатшунослик вазифаси	Рассомлик вазифаси	Педагогик вазифаси
Санъатшунос - амалиётчи	Рассом-амалиётчи	Педагогик-амалиётчи
Музей амалиёти	Дала амалиёти	Педагогик амалиёт
Тасвирий санъат галереяси, музейлар, кўргазма залларига саёҳат; расм ва асарларни таҳлили; таниқли рассомлар фаолияти ва ҳаёти ҳақида ҳикоялар; тасвирий санъат оқим ва йўналишлари; тасвирий санъатдан докладлар, курс ишлари ва битирув малакавий ишлар бажариш.	Натурадан қисқа вақтли ранглавҳалар, қаламчизғилар ишлаш мақсадида табиатга; тоғли жойларга; маданий тарихий обидаларга; битирув малакавий ишлари учун эскизлар тайёрлаш	Қаламтасвир, рангтасвир, композиция, ҳайкалтарошлик ва санъат тарихи машғулоти. Ўқувчилар ва амалиётчиларни расм ва этюдларини кўргазмаси ва конкурсини ташкил этиш; тасвирий санъат тўғрақларига раҳбарлик қилиш; педагогика ва психология, тасвирий санъат ўқитиш методикасидан докладлар, курс иши, битирув малакавий ишлар.

Комплексли ва тизимли ёндошув ҳамда моделлаштириш методларини қўлланилиши асосида санъатшунос-рассом-педагог касбий тайёргарлигини асосий даражасини аниқлаш мумкин бўлади. Ҳар бирини алоҳида касбий тайёргарлиги даражасини қониқарли, яхши ва юқори кўрсаткичлар билан баҳолаб мезонлар бўйича натижаларини кўриш мумкин.

Мутахассис кадрлар тайёрлаш миллий моделининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таълими муассасалари талабаларини

шакллантириш мақсадида илмий-методик асосини ишлаб чиқиш зарурияти туғилди.

Тадқиқ этилаётган муаммода «кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да илмий-методик тайёргарлигига қўйилган талабларга жавоб берадиган, шунингдек, дастурнинг ҳозирги босқичдаги вазифаларини амалга оширишга қодир, умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мўлжални мустақил равишда тўғри олиш маҳоратига эга бўлган ўқувчи-талабаларни шакллантириш кузда тутилади.

Тасвирий фаолият самарадорлигини таъминловчи технологияларни ўқув жараёнига татбиқ этиш кўп жиҳатдан талабаларнинг малакасига, хусусан, саводли расм чизишга, равон сўзлашига, дидактик материаллардан унумли фойдалана олиш ва тасвирий санъат асарларини чуқур таҳлил қила олиш савиясига боғлиқдир. Бу борада тасвирий санъат фанлари ўқитувчилари қуйидаги шартларга қатъий амал қилишлари мақсадга мувофиқ бўлади.

1. Тасвирий санъат соҳасидаги педагогик технология асослари, мақсади, моҳияти ва вазифалари борасида чуқур назарий билимлар бериш.

2. Талабаларнинг назарий ва амалий билим даражасини талабга мувофиқлиги баҳолаб берувчи махсус текшириш, рейтинг, тест, танлов, кўрик ва кўргазмалар ташкил этиш.

3. Таълимни ижодий ташкил этиш ва технологик ёндашув нуқтаи назаридан зарур шарт-шароитлар (махсус ўқув хонаси, мольберт, дастгоҳ, видеотасвирлар, интернетга уланган) яратиш.

4. Илғор педагогик тажрибаларга таяниш (мунтазам рассом устахонаси ва санъат музейларига ташриф), Республика доирасида ўтказилаётган йирик кўргазмаларда қатнашиш ва санъат асарларини таҳлил қилиш.

5. Санъат соҳасидаги олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида яратилаётган илмий янгиликлар, уларнинг салоҳияти ва технологик қурилмалари билан яқиндан танишиш.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Ўқитувчи, санъатшунос ва рассом функцияларини бажаришнинг илмий-педагогик хусусиятлари.

2. Полифункционал тайёргарликнинг асосий шакллари ва такомиллаштириш йўллари.

3. Квалификацион модели ва даражаси.

4. Ўқитувчи, санъатшунос ва рассом функциялари фикрингизни баён қилинг.

5. Полифункционал тайёргарликнинг такомиллаштириш йўлларининг роли.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Попелюхина А.И. Система художественно-педагогической подготовки учителей начальных классов: Автореф. дис. канд. пед. наук. М.,2010.
2. Ойдинов Н. Рассом-ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари. -Т.: Ўқитувчи-Зиё-Ношир, 2001

5-мавзу. Бадиий таълимнинг замонавий кўпбосқичли тизимининг дидактик асослари

Режа:

1. Бадиий таълим жараёнида дидактик принципларни амалга оширишнинг ўзига хослиги
2. Бадиий ижоднинг ҳар хил турларини ўқитиш жараёнида классик дидактика усулларини талқин қилиш
3. Замонавий кўпбосқичликасбий бадиий таълим тизими

Таянч тушунчалар: *дидактик принциплар, бакалавр, магистр, кўпбосқичли.*

1. Бадиий таълим жараёнида дидактик принципларни амалга оширишнинг ўзига хослиги

Бадиий ижод амалиёти билан бир қаторда тасвирий санъат назарияси ва тарихини ўқитиш жараёнида классик дидактиканинг барча тамойиллари ҳисобга олиниши ва амалга оширилиши керак. Шу билан бирга, артпедагогика аксарият дидактик принципларни ўзига хос, ўзига хос тушуниши ва қўлланиши билан тавсифланади. Ушбу ўзига хосликни билмаслик кўпинча одатдаги педагогик хатоларга олиб келади.

Артпедагогикада **илмий тамойили** санъатшуносларнинг ижодий тасаввурлари билан ёки шунчаки ривоятлар, афсоналар ёки тарихий латифалар тарзида бизгача етиб келган ушбу фактлар асосида яратилган ишончли илмий тадқиқот методлари ва бадиий образлар ёрдамида олинган фактларни ўзаро боғлашни ва баъзан таққослашни талаб қилади.

Масалан, назария ва амалиётнинг бирлиги принципи бир неча ўлчамларда амалга оширилиши мумкин:

- санъат тарихида муаммоларни ҳал қилиш эволюцияси орқали;
- муайян устанинг ижодидаги муаммони англаш тарихи орқали;
- ўқитувчининг ижодий тажрибаси орқали;
- талабанинг шахсий тажрибаси орқали.

Қандай бўлмасин, талаба ўзлаштирилаётган материални ўзининг ижодий жараёни учун фойдасини кўриши ва тушуниши керак.

Санъатни ўқитишда **тизимлилик ва изчиллик тамойили** аниқ ва табиий фанларни ўқитишга қараганда бошқача тарзда амалга оширилади.

Фанларни ўқитишда у чизиқли равишда амалга оширилади. Бу рационал мазмуни босқичма-босқич мураккаблашуви билан таъминланади. Ўқув материални ассимиляция қилишнинг кучлилиги аллақачон ўзлаштирилган мавзуларга қайтишни истисно қилишга имкон беради.

Санъатни ўқитишда ушбу принцип циклик(даврий) тарзда амалга оширилади: бир хил материалга қайтиш (масалан, санъат асарларига) шахсий ўсиш ва ривожланишнинг ҳар бир янги босқичида мақсадга мувофиқ ва ҳатто зарурдир. Шу билан бирга, талабанинг қулайроқ идрок этиши ва мустақил талқин қилиши учун мўлжаллаб, асарнинг ҳиссий ва эстетик хусусиятлари мураккаблаштирилади,

Артпедагогикада **тушунарлилик тамойили** ҳам кўп қиррали тушунилади. Интеллектуал ва ҳиссий даражадаги кириш имконияти ўртасида фарқ бўлиши керак: материал талабанинг ҳиссий тажрибаси даражасига мос келиши керак.

Масалан (ижобий ва салбий мисолларни келтириш мумкин):

Кўргазмалилик тамойили артпедагогиканинг барча жараёнларида жуда фаол қўлланилади. Шу билан бирга, ўқитувчилар нафақат кўргазмалининг барча турлари - визуал, эшитиш, аудио-визуал, тактил, органолептиклардан фойдаланадилар, балки синергия самарасига эришишга интилиб, турли хил кўргазмалиликнинг турларини бирлаштиришга интилишади.

Ёш ва индивидуал хусусиятларни ҳисобга олиш тамойили чуқур таҳлил ишларини талаб қилади, шуни ёдда тутиш керакки, бой эстетик тажриба, шу жумладан жаҳон бадиий маданиятининг юксак намуналарини ҳиссий ва ижодий ривожлантириш ўқувчиларга тезлаштирилган шахсий шаклланишини таъминлайди. Ва - аксинча - сифатли эстетик тажрибанинг этишмаслиги санъатни идрок қилишда инфантилизмга олиб келади.

Эслатиб ўтамиз, арт-ўқитувчисининг энг муҳим вазифаларидан бири бу ўқувчининг ижодий индивидуаллигини аниқлаш ва унинг индивидуаллигини ўзида ижодий акс эттириш учун талабани етарли даражада адекват ифодавий воситалар билан қуроллантириш.

Таълим **онглилик ва фаоллилик тамойили** билан ҳам боғлиқдир. Ижодий ўзини намоён қилишнинг қандай усуллари “унга мос”, тушунадиган талаба ижодий муваффақият туйғусини бошдан кечира олади, бу эса ўз навбатида кейинги ижодий фаолият учун кучли рағбатдир.

2. Бадиий ижоднинг ҳар хил турларини ўқитиш жараёнида классик дидактика усуллари талқин қилиш

Артпедагогикада ўқитиш методларининг турли таснифларининг долзарблиги, аввало, ижодий жараённинг хусусиятига, шунингдек машғулотнинг маълум бир босқичида режалаштирилган таълим, ривожланиш ва дидактик вазифаларга боғлиқдир.

- Вербал методлар – ақл-идроқга йўналтирилган; акс эттиришни ривожлантириш;
- Кўрғазмали методлар - ҳиссий соҳага қаратилган, фазовий фикрлашни ривожлантиради;
- Амалий методлар - ижодий фаолият учун зарур бўлган кўникмаларни шакллантириш;
- Репродуктив методлар ўқитувчининг ҳаракатлари ва ҳукмларини такрорлайди; аниқ билим ва кўникмаларни шакллантиришда жуда керакли;
- Муаммоли-қидирув ёки эвристик методлар мавжуд намуналар (кашфиётлар, ихтиролар, асарлар) асосида илмий ёки ижодий излаш жараёнини субъектив равишда моделлаштириш;
- Ижодий методлар талабаларни тадқиқот, ихтиро ёки бадиий-ижодий фаолият соҳасидаги ҳақиқий ижодкорлик жараёнига жалб қилади.

Анъанага кўра, бадиий-ижодий фаолиятнинг энг муҳим малака ва кўникмалари ўқитувчи ва талабанинг бевосита ўзаро таъсири жараёнида узатилади, чунки фақат шу йўл ижодкорнинг барча хусусиятлари ва нюансларини кўришга имкон беради. Бу артпедагогиканинг узлуксиз хусусияти: ижодий кўникмаларни “қўлдан қўлга” ўтказиш, бу ижодий мактабларнинг ҳаётини таъминлайди.

Таълим жараёнининг замонавий техник жиҳозланиши бир қатор ўқув жараёнларини фаоллаштиришга имкон беради. Масалан, ижодий жараён элементларини аудио ва видео ёзиб олиш ютуқларни ҳам, хатоларни ҳам тез ва ҳатто узоқдан таҳлил қилишга имкон беради ва шу билан профессионал акс эттиришни ривожлантиради.

3. Замонавий кўпбосқичли касбий бадиий таълим тизими

Ўзбекистон европанинг ягона таълим жараёнига кириши муносабати билан ҳар йили таълим йўналишлари бўйича бакалаврлар, магистрлар, фан номзодлари ва фан докторларни чиқарадиган кўпбосқичли олий касбий таълим тизими яратилди ва муваффақиятли фаолият юритмоқда. Асосий таълим дастури иккита тайёргарликни ўз ичига олади: бакалавр малакасини (4 йил) ва магистрлик малакасини (2 йил). Таълимнинг кейинги босқичи - 2 та тайёргарлик даражаси: аспирантура (3 йил) ва докторантура (2 йил). Кўпбосқичли тизим европа таълимига мос келади ва талабага мустақил равишда таълим йўлини танлашга имкон беради. Кўпбосқичли тизимнинг узлуксизлиги ва очиклиги бошқа факультетларда, университетларда таҳсил олган талабаларга танлов асосида турли босқичларда кириш имкониятини беради.

Санъат факультети бакалаврини тайёрлашнинг бир қатор профили очилган: Тасвирий санъат, дизайн ва компьютер графикаси, амалий санъат, музей педагогикаси. Таълим йўналишларини индивидуал режалаштириш таъминланади: 2 йил давомида талабалар асосий умумий касбий тайёргарликни таъминлайдиган умумий дастур асосида ўқийдилар; кейин улар ихтисослашув профилларидан бирини танлайдилар - тасвирий санъат

ёки амалий безак санъати. Бадиий ижодкорликдаги амалий машғулотлар назарий фанлар билан узвий равишда бирлаштирилган: масалан, тасвирий санъат бакалаврлари қаламтасвир, рангтасвир, композиция, ҳайкалтарошлик, компьютер графикаси, амалий безак санъати (батик, гобелен, кулолчилик ва бошқалар), перспектива, пластик анатомия, рангшунослик, тасвирий санъат тарихи, бадиий маданият, педагогика, психология, таълим тарихи; ўқув ва тадқиқот амалиётидан (2 та шакл - музейларда ўтказиладиган илмий тадқиқот амалиёти ва пленэр) ва ишлаб чиқариш педагогик амалиётидан ўтадилар.

Факультетда 10та магистрлик дастури мавжуд: Рангтасвир, қаламтасвир, ҳайкалтарошлик, академқаламтасвир ва рангтасвир, дизайн ва компьютер графикаси, амалий безак санъат, музей педагогикаси, бадиий таълим, санъатшунослик, бадиий таълим соҳасидаги ахборот технологиялари. Магистратурада ўқув жараёни ижодий устахоналар ва илмий мактаблар принципага мувофиқ амалга оширилади. Шундай қилиб, иккита ижодий расм чизиш устахонаси ташкил этилди: проф. В.А. Леднева ўзининг тезиси сифатида портретлар, натюрмортлар, манзаралар яратишга қаратилган; проф. В.А. Литвинов устахонаси - жанрли ва тарихий картиналарни, интерьер учун декоратив панноларни тайёрлаш.

Магистрлар кундалик амалий машғулотлардан ташқари (қаламтасвир, рангтасвир, ҳайкалтарошлик, амалий санъат ва бошқалар) ва жонли моделни (портрет, яланғоч қомат ва ҳ.к.) пухта ўрганишдан ташқари, санъат тарихи ва санъат педагогикаси соҳасида илмий иш олиб боради (илмий мақолалар, иншолар ёзиш, шарҳлар, конференцияларда маърузалар қилиш). Ўқитувчилар, магистрлар ва бакалаврларнинг илмий ишлари тўплами ҳар йили нашр этилади.

Талабаларнинг ижодий ишлари Санкт-Петербургда ва Россия, АҚШ, Бельгия, Швеция, Финляндияда бўлиб ўтадиган халқаро кўргазмаларда қатнашади, “Санкт-Петербург” нуфузли танловининг грантлари билан тақдирланади. Кўргазма залида энг истеъдодли талабалар ишларининг шахсий кўргазмалари анъанага айланади.

Университетда 3 та мутахассислик бўйича PhD номзодлик ва докторлик диссертацияларини ҳимоя қилиш бўйича диссертация кенгаши мавжуд: 13.00.02 – ўқитиш ва тарбиялаш назарияси ва методикаси (тасвирий ва декоратив санъат, умумий ва касб-хунар таълими даражалари), 13.00.01 – таълим ва тарбия назарияси ва тарихи.

Таълимни модернизация қилиш бўйича ишлар бир неча йўналишларда олиб борилмоқда: 1) талабаларнинг билим ва кўникмаларини баҳолаш учун кредит тизимини жорий этиш (Болония жараёни шароитида); 2) сиртқи таълим учун масофадан ўқитишни жорий этиш; 3) халқаро илмий ишлар тўпламларини, ўқув қўлланмаларини, диплом ва ўқув ишлари альбомларини ишлаб чиқиш ва нашр этиш.

XX асрнинг 80-йиллари ўрталарида, мамлакатимизда қайта қуриш бошланди. Бу нафақат мамлакатимиз иқтисодий ва сиёсий ҳаётига таъсир қилди, балки олий ва ўрта таълим муассасаларини ислоҳ қилишни ҳам талаб қилди.

Университет таълимини қайта қуриш йўллари қисқача эслаймиз: касбийлаштириш, таълимни компьютерлаштириш ва инсонпарварлаштириш, талабаларнинг мустақил иши ролини ошириш ва таълимни индивидуализация қилиш.

Касбийлаштиришда таълим, ишлаб чиқариш ва илм-фанни интеграция орқали амалга оширилиши керак. Университет ўқитувчиларига асосий талаблардан бири – илмий-тадқиқот ишларида қатнашиш таклиф қилинди. Бу ўқитувчиларнинг касбий ўсиши учун ҳам талаб, ҳам шартдир, яъни, ўқитувчи изланишлар билан ва тадқиқотишлар билан ўқитиш орқали таълим бериш керак. Бундан ташқари, ўша давр ғояларига кўра талабаларнинг меҳнат бригадаларини касбий таълимнинг перспектив шакли сифатида кенгроқ фойдаланиши керак.

Таълимни компьютерлаштиришга катта умидлар боғланди, шунинг учун 1985 йилда олий ва ўрта махсус ўқув юртлири ўқитувчилари ўртасида компьютер саводсизлигини йўқ қилиш масаласи кўтарилди. Университетлар ва мактаблар компьютер ускуналари билан таъминланди, компьютер марказлари модернизация қилинди.

Мамлакатнинг жадал саноатлашуви, ўзи прогрессив бўлиб, технократик фикрлашнинг ҳукмронлигига олиб келди ва бу атроф-муҳитга катта зарар етказди. О. Долженко билан куйидагиларга кўшилмаслик мумкин эмас:

“... нима устида ўйлаш керак бўлган нарса бор: янги ва замонавий даврларда олий маълумот нафақат ҳаётга муҳаббат, олижаноблик ва фикрларнинг поклиги, балки зўравонлик, нафрат ва ҳалокатни севишни ҳам келтириб чиқаради”.

Шу сабабли, таълимни инсонпарварлаштириш йўли таклиф этилиши бежиз эмас эди. Гравитация марказини тор касбийлаштиришдан таълимни инсонпарварлаштириш ва фундаментализациялашга асосланган таълимга ўтказиш керак деган фикр бор эди. Таълимни инсонпарварлаштириш учун гуманитар фанлар бўйича маърузалар (ахлоқ, эстетика, қадимги дунё санъати ва бошқалар) киритилди, гуманитар фанларнинг бутун блокини ўрганиш талаблари қайта кўриб чиқилди. Аммо гап инсонпарварлик фанлари сонини кўпайтиришда эмас, яъни таълимни ижтимоийлаштиришда эмас, балки таълимни инсонпарварлаштиришда. Инсонпарварлаштириш ва ижтимоийлаштиришнинг моҳияти ва қиймати ёш мутахассисларнинг ахлоқий-эстетик маданиятини шакллантиришдир.

Демак, таълимнинг моҳияти маълум бир талабага йўналтирилган бўлиб, унинг қобилятига мос равишда олий маълумот олиш йўллари танлаш имкониятидан маҳрум бўлиб, талабаларнинг билиш фаолияти паст даражада қолди. Шунинг учун, янги концепция 1992 йилда пайдо бўлди:

"Олий таълимнинг концепцияси, шу жумладан фундаментализация ва ижтимоийлаштириш асосида таркиб топган таркибий қисмни қайта кўриб чиқиш ва унинг таркибий қисми - кўпбосқичли таълим тизимига ўтиш."

Олий таълимнинг кўпбосқичли тизимининг мақсади - шахс ва жамиятнинг турли маданий-маърифий эҳтиёжларини қондиришда олий таълим имкониятларини кенгайтириш. Илгари, эсингизда бўлса, биринчи навбатда жамият ва ижтимоий тартиб эди. Энди буни "Таълим тўғрисида қонун"дан кўриш мумкин, инсон ва унинг манфаатлари биринчи ўринга чиқмоқда.

Мамлакатимизда кўпбосқичли таълим тизимининг моҳияти шундан иборатки, у турли даражалар, давомийлик ва мақсадларга мўлжалланган асосий таълим дастурлари тўпламини акс эттиради.

Кўпбосқичли таълим тизими бозор иқтисодиётининг ўзгарувчан эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда мутахассисларнинг умумий маданий, касбий ва илмий тайёргарлиги мослашувчанлигини оширади. Бунда ЮНЕСКО томонидан қабул қилинган олий таълимни ривожлантиришнинг маҳаллий ва хорижий тажрибаси ва таълимнинг халқаро таснифи ҳисобга олинади, бутун дунё ҳамжамияти доирасида ягона таълим маконини шакллантириш давримизнинг талабларига жавоб беради.

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бўйича Давлат қўмитаси бошчилигидаги бир гуруҳ олимларнинг саъй-ҳаракатлари билан кўпбосқичли тизимга асосланган Олий таълими давлат таълим стандарти ишлаб чиқилган ва 1992 йил ҳукумат қарори билан ишлаб чиқилган.

Биринчи босқичга бакалаврлар ва касб-ҳунар таълими дастурлари бўйича ўртача 3-3,5 йиллик ўқитиш муддати бўлган ўрта махсус ўқув юрти миқёсидаги икки йиллик ўқиш киради.

2-даражали дастурлар шахсларга университет доирасида инсон ва жамият, тарих ва маданият ҳақидаги илмий билимлар тизимини ўзлаштириш, табиатшунослик бўйича фундаментал таълим олиш ва соҳалар бўйича касбий билим асосларини олиш имкониятини беради. Ушбу дастурлар асосий олий маълумотни тақдим этади. 2-даражали дастурларни ўзлаштирган шахслар 3-даражадаги ўқув ва касбий дастурларда ўқишни давом эттиришга ёки меҳнатга мослашиш учун зарур бўлган касбий билим ва кўникмаларни мустақил равишда ўзлаштиришга тайёр. Университетда 2-даражали дастурлар бўйича ўқиш муддати 1-даражали дастур бўйича икки йиллик коллежни муваффақиятли ўқиганлар учун камида 2 йил, умумий ўрта таълимни тугатганлар учун эса 4 йил. Асосий олий маълумот олган университет битирувчиларига бакалавр даражаси ва ўқиш йўналишини кўрсатган ҳолда олий маълумотли диплом берилади. Университетда 2-даражали дастурлар бўйича камида 4 йил ўқиган шахслар олий маълумот олишади ва уларга академик даражаси берилади.

Бакалаврлар магистратурада ўқишни давом эттиришлари мумкин (1-2 йил) ёки тўлиқ олий маълумотга эга мутахассис бўлишлари мумкин. Магистрлик фанлари дастури асосан табиат тадқиқотлари ҳисобланади.

Тугатгандан сўнг, магистр даражасини тайинлаш билан олий маълумот тўғрисидаги диплом берилади.

Мутахассисни тайёрлаш дастурини тугатганларга, шунингдек, олинган мутахассислик бўйича малака тайинланган ҳолда олий маълумотли диплом берилади.

Ҳар қандай таълим дастурини тугатган университет битирувчилари аспирантурага кириш ҳуқуқига эга бўлиб, магистратура чет тили бўйича имтиҳон аспирантурага кириш имтиҳони ҳисобланади.

Олий таълимнинг кўпбосқичли тизими таълимнинг таркибига ҳам, таркибига ҳам таъсир кўрсатди. 1992 йилда университет таълимининг янги модели ишлаб чиқилди, унда “билим, кўникма ва кўникмалар ўрганиш мақсади эмас, балки талаба шахсини ривожлантириш воситаси сифатида қаралади”. Таълимнинг исталган даражадаги замонавий университет битирувчиси пайдо бўлаётган бозор иқтисодиёти шароитларига мослаша олиши, касбий фаолиятига мослашувчан бўлиши керак. У сўнгги технологияларни яхши билиши, бутун дунё тажрибасини сарҳисоб қиладиган компьютер, маълумотлар базалари ва маълумотлар банкларидан фойдалана олиши керак. Аммо, энг муҳими, университетда ўқиган йиллар давомида у ижодий шахснинг хусусиятларини ривожлантириши, тадқиқотчининг кўникмаларини шакллантириши, муҳим нарсаларни топиш ва таъкидлаш, фавқулодда вазиятларни башорат қилиш ва олдини олиш ёки минималлаштириш қобилияти, экологик тоза технологияларни ишлаб чиқиши ёки ҳисобга олиши керак.

Умуман олганда, кўпбосқичли таълим тизими бадиий интеллектуал салоҳиятининг элита қисмини тайёрлашга имкон беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Бадиий таълимда дидактик принципларни амалга оширишнинг ўзига хослиги.
2. Артпедагогикада ўқитиш методларининг турли таснифлари.
3. Замонавий кўп босқичли касбий бадиий таълим тизими.
4. Олий таълимнинг кўпбосқичли тизимининг мақсади.
5. Мамлакатимизда кўпбосқичли таълим тизимининг моҳияти.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Васильева А.А. Многоуровневая система художественного образования на факультете изобразительного искусства: современное состояние и перспективы развития // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 1.

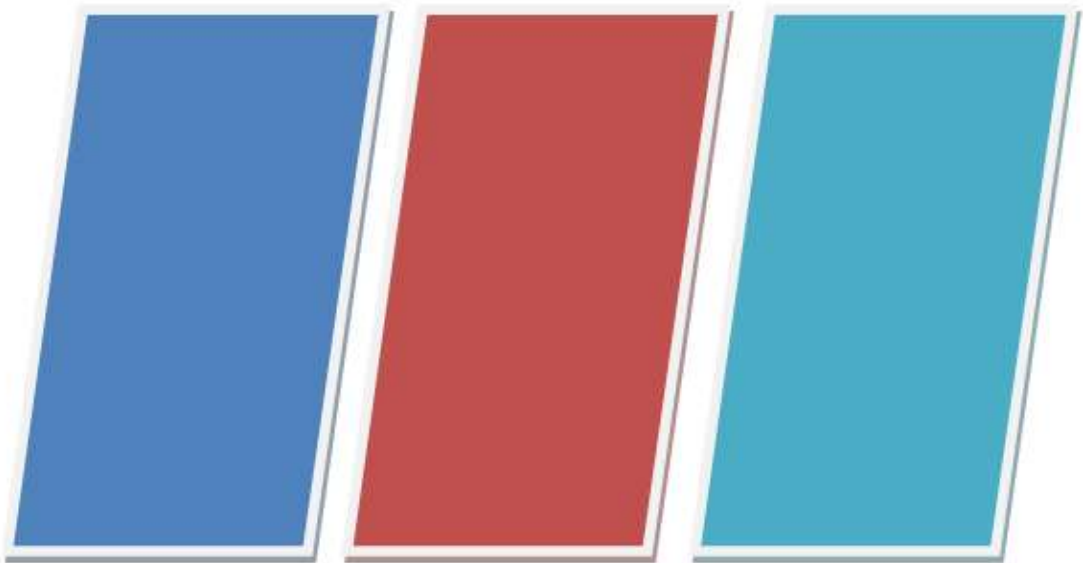
2. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: - В 2 кн. - М.: Гума-нит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. - Кн. 1.

Ўқув жараёни - бу янги билимларни олиш ва ўзлаштиришга қаратилган таълим жараёни, махсус ишлаб чиқилган ўқув режалари ва режаларига мувофиқ амалга ошириладиган доимий фаолиятдир.

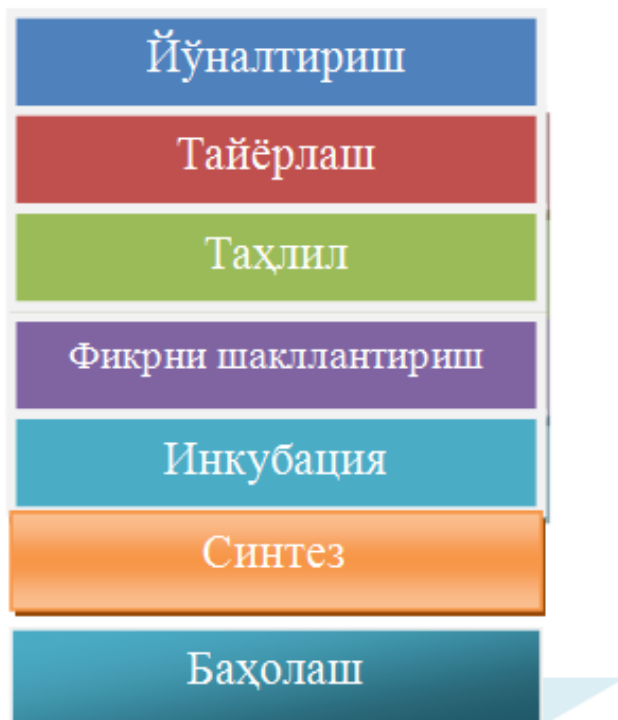
Ижодий жараёни – бу бадиий асар яратиш; ижодий жараённинг асосий босқичлари - ғоянинг пайдо бўлиши ва уни тарбиялаш, асарнинг ғоявий-мавзуни асосларини излаш, уни амалга ошириш учун образли тизимни ишлаб чиқиш, тасвирий-ифодавий воситаларни такомиллаштириш. Бунда ижодий илҳом ва бадиий тасаввур муҳим ўринни эгаллайди.

2-топширик. “Бадиий образ” тушунчасига оид қандай таърифларни биласиз? Қуйидаги расмни тўлдиринг!

“Бадиий образ” тушунчасига оид қандай таърифларни биласиз?

3-топширик. Ижодий жараёнда намоён бўладиган ҳолатларни аниқланг!

Ижодий жараёнда намоён бўладиган ҳолатга маълумот беринг

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Ўқув ва ижодий жараёни нималардан иборат ва уларнинг қиёсий нисбатини тушунтириб беринг?
2. Махсус фанларга таъриф беринг?
3. “Бадиий образ” тушунчасининг тавсифланишини изоҳланг?
4. “Махсус фанлар” ва “Композиция” тушунчаларининг мазмун-моҳияти нималардан иборат?
5. Инглиз Г.Уоллс фикрича, “Ижодий жараён” тушунчаси қандай ёритилади ва уларга маълумот беринг?
6. Ижодий жараён босқичларига таъриф беринг.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Мирахмедов К., Каримов Б., Нуруллаев И. Тасвирий санъат. Дарслик. 6 синф. -Т., Г.Гулям. 2017.
2. Кузиев Т., Абдирасилов С., Нуртаев У., Сулейманов А. Тасвирий

санъат. Дарслик. 5синф. Т., Ўзбекистон. 2020.

3. Abdirasilov S., Tolipov N. Rangtasvir. – Т.: Innovatsiya-Ziyo, 2019.-160 б.

2-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Махсус фанлардан одам боши ва инсон қолати қаламтасвири.

Ишдан мақсад: Қайта тайёрлаш ва малака ошириш тингловчиларида махсус фанлар бўйича машғулотларни ташкил этишда таълим шакллари, воситаларидан фойдаланиш методикасига оид маълумотларни тизимлаштириш ва мавжуд кўникмаларни ривожлантириш.

Мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Тингловчига эслатма

Тасвирий санъат ўқитувчиси ижодкор-педагог ўз касбининг етук устаси – рассом, устоз-педагог маълум педагогик маҳоратга эга шахс ҳисобланади. Тасвирий санъат ўқитувчиси барча вазиятларда ҳам ўз фаолиятини муваффақиятли олиб бориши учун доимий равишда ўз билим ва маҳоратини ошириб, замонавий педагогик ва ахборот технологияларни, илғор педагогик тажрибаларни, метод ва усулларни мунтазам ўрганиб, касбий-педагогик ижодкорлигини ва касбий компетенцияларини ривожлантириб боради.

Инсоннинг ҳиссий ҳолатини унинг юз ифодалари орқали тушуниш ва уни ранг ва чизиқ ёрдамида портретда етказиш.

Тингловчилар:

Мавжуд билимлардан фойдаланган ҳолда асл портретлар яратинг.

Баъзилар:

Мавжуд билим ва кўникмалар асосида автопортрет яратинг.

“Портретни турли кайфиятда чизиш”.

1-топширик. Ўрганишлар давомида талабаларнинг одам бошини тасвирлашни босқичма-босқич ишланмасини яратиш ва ташкил этишни йўлларини ишлаб чиқинг.

			
1 – ажабланиб	2 – қайғу	3 – ғазаб	4 – зерикиш
			
5 – қувонч	6 – айёр	7 - хаёлпарастлик	

Ўқитувчининг ечими

Инсоннинг турли эмоционал ҳолатлари чунончи, баданнинг хилма-хил ифодали ҳаракатлари, имо-ишоралар, хусусан, кўз билан қилинадиган имолар, товушнинг оҳанги, хўмрайиш, салгина жилмайиб кулиш, елка қисиш ва бошқа ифодали ҳаракатлар мақсадини ҳамда унинг кимлигини очиб беради.

Психолог П.М.Якобсон томонидан ишланган расмлардан кўриниб турибдики, одамнинг афтидаги кйёфа асосан лаблар, қош ва кўз

ўзгаришларининг бир-бирига нисбатан турлича ҳолатига, шунингдек кўзнинг қанчалик чакнаб туришига боғлиқдир»³.

Инсон кишининг ахлоқ-одоби, қолаверса, ички, маънавий оламининг қандайлиги юзида бамисоли кўзгудаги каби акс этиб туришига халқ азалдан эътибор берган. Масалан, кўзнинг ўзини олайлик. Яхши одамларнинг кўзлари порлаб туради, чакнаб туради, кўзларида сеҳри бор дейилади. Шу боис ҳам гўзал қизлар қош-кўзлари попуқдеккина деб тасвирланади, ёрнинг кўзлари чаросга қиёсланади. Қўйкўз, бўтакўз, оҳу кўз, шаҳло кўз, хумор кўз деган иборалар бор ва ҳоказо.

Кант таълимотига кўра, юз териси силлиқ ва тузилиши мукамал бўлган зўр заковат эгаси, даҳо бўлиши мумкин эмас. Мен бошқа гўзаллик - бир-бирига қовушмаган номукамал аъзолар ва уқубатлар гувоҳи бўлмиш ажинлардан иборат гўзаллик ҳақида гапираяпман. Энг муҳими, инсоннинг борлиғидан қуйилиб турган ички нури бўлсин.

³ Раҷмонов М. Психология курсида кўрсатмалилик.- Тошкент: Ёшларга, 1981.- 115 б.

2-топшириқ. Талабаларнинг одам бошини тасвирлаш ишларининг мазмунига оид тушунчаларни изоҳланг!

№	Иборалар	Мазмуни
1.	Портрет -	
2.	Автопортрет -	
3.	Психологик -	
4.	Тантанали –	
5.	Ижтимоий -	
6.	Камерли -	

Тингловчилар томонидан тўлдирилган жадвал ўқитувчининг варианты билан таққосланади.

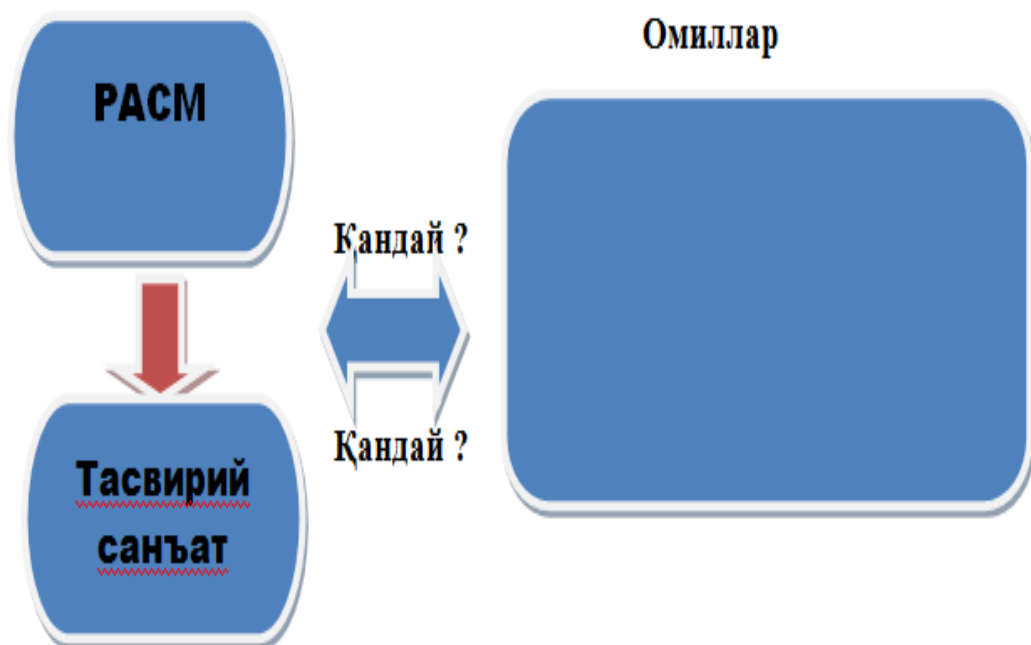
Ўқитувчининг варианты

№	Иборалар	Мазмуни
1.	Портрет -	Портрет - бу шахс ёки бир гуруҳ одамлар тасвирланган расм. Портретларда рассомлар нафақат ташқи ўхшашликни, балки инсон характерини ҳам етказишга интилишади.
2.	Автопортрет -	бу рассомнинг графика, тасвирий еки ҳайкалтарошлик тасвири бўлиб, у ўзини ойна орқали яратган портрети.
3.	Психологик портрет -	инсоннинг ички дунёси ва кечинмаларининг чуқурлигини кўрсатишга, унинг шахсиятининг тўлиқлигини акс эттиришга, инсоний туйғулар ва ҳаракатларининг чексиз ҳаракатини бир лаҳзада акс эттиришга қаратилган.
4.	Тантанали портрет –	бу одам тўлиқ бўйида, отда, турган ёки ўтирган ҳолда тасвирланган портрет. Одатда тантанали

		портретда қомат меъморий ёки ландшафт фонида берилган.
5.	Ижтимоий портрет -	касбий фаолиятнинг мазмунини тушунишга, бўш вақтини ўтказишга, инсон яшайдиган муҳитнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, унинг шахсиятини баҳолашга имкон беради.
6.	Камерли портрет -	бу ярим узунликдаги, кўкрак ёки елка тасвиридан фойдаланилган портрет. Камера портретидаги расм одатда нейтрал фонда кўрсатилади.

3-топшириқ. Графикли органайзерлар асосида ишлаб чиқилган мавзуга оид топшириқлар келтирилган бўлиб, уларда келтирилган саволларнинг жавобларини топинг ва мисоллар билан тушунтириб беринг.

“Расм” фани номини “Тасвирий санъат” фани номи билан ўзгартирилишининг қандай омиллари мавжуд?

4-топшириқ. Махсус фанларни ўқитишнинг асосий мақсади ва вазифалари амалдаги тасвирий санъат фани мақсад ва вазифаларидан қандай фарқли томонлари бор?

Назорат саволлари

1. Портрет деганда нимани тушунаси?
2. Портрет жанри нима? Бу жанрда ижод этган рассомлар кимлар?
3. Пропорционал нисбий тенглигидаги ўзига хослик нималардан иборат тушунтириб беринг?
4. Мустақил Ўзбекистон тасвирий санъати йўналишларига таъриф беринг?
5. Графикадаги авангард йўналишида ижод қилган рассомлар?
6. Ҳайкалтарошлик йўналишидаги ривож ҳақида маълумот беринг?

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Мирахмедов К., Каримов Б., Нуруллаев И. Тасвирий санъат. Дарслик. 6 синф. -Т., Г.Гулям. 2017.
2. Кузиев Т., Абдирасилов С., Нуртаев У., Сулейманов А. Тасвирий санъат. Дарслик. 5синф. Т., Ўзбекистон. 2020.

3. Abdirasilov S., Tolipov N. Rangtasvir. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2019.-160

б.

3-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

Тасвирий санъат фаолиятига полифункционал тайёргарликнинг педагогик асосларини.

Ишдан мақсад: Тингловчиларда ўқитувчи, санъатшунос ва рассом полифункционал тайёргарлик илмий-педагогик хусусиятларини ўрганиш: кузатиш, суҳбатлар, касбга мослашиш, квалификацион модели каби тушунчаларни амалиётга жорий этиш бўйича малакаларини ривожлантириш.

Тингловчилар фаолиятини ташкил қилиш бўйича йўл-йўриқлар.

1-топшириқ. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг бажарадиган ишларининг функциялари ва уларнинг мазмунига оид тушунчаларни изоҳланг!

№	Функциялар	Мазмуни
1.	Ўқитувчи -	
2.	Рассом -	
3.	Санъатшунос -	

Тингловчилар томонидан тўлдирилган жадвал ўқитувчининг варианты билан таққосланади.

Ўқитувчининг варианты

№	Функциялар	Мазмуни
1.	Ўқитувчи -	ўқув методик қўлланма, дарсликлар материаллари ва дастурлар асосида тузилган календар режаси бўйича тасвирий санъат машғулотларини конспект-режасини тузиш малакасига эга бўлиш; тасвирлаш машғулотлар жараёнида дидактик принципларга риоя қилиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларни тасвирлашга ўргатиш малакасига эга бўлиш; ўқувчиларнинг расмларини методик жиҳатдан тўғри баҳолаш малакасига эга бўлиш; тасвирлашда ўқувчилар томонидан юзага

		келган ҳатоларни методик жиҳатдан тўғри тузатиш киритиш малакасига эга бўлиш.
2.	Рассом -	- нарсалар ва ҳодисаларни тўғри кузатиш малакасига эга бўлиш; нарса ва ҳодисаларни илмий билиш; қаламтасвир, рангтасвир, композицияларни илмий асосларини билиш; тасвирлаш методларини билиш ва уларни ишлаш техникасини эгаллаш; ҳаётда кўримсиз ва гўзалликни кўра билиш малакасига эга бўлиш. Ранглар билан ишлаш малакаси, ранглар ҳақида маълумотга эга бўлиш; ранглар ҳосил қилиш малакасига эга бўлиш; рангларни илмий асосларини билиш; ранглар билан тасвирлаш методларини билиш ва уларни ишлаш техникасини эгаллаш.
3.	Санъатшунос -	- санъатни жамият онгини акс этиш шакллари каби билиш; ҳаётдаги санъат ўрнини билиш; санъатни илм, дин, мифология билан боғлиқлигини билиш. Тасвирий санъат тур ва жанрларини билиш, мусиқани билиш; адабиётни билиш; кинони билиш; тасвирий санъатни билиш; а) графика; б) рангтасвир; в) ҳайкалтарошлик; г) амалий санъат; д) меъморчилик. Рангтасвир: мойбўёқ, темпера, гуашь, акварель, пастель, маҳобатли, дастгоҳли, декоратив. Рангтасвир-графика-ҳайкалтарошлик: анималистик, манзарали, портретли, маиший, тарихий, батал, натюрморт, карикатура ва бошқа жанрларни билиш.

2-топшириқ. Демак, “...фаолиятга тайёрлик - бу шахснинг потенциал хусусияти сифатида ўзини намоён қиладиган мураккаб яхлит таълим. Тайёргарлик компоненти “педагогик фаолиятга ижобий муносабат” билдириб, ўқитувчи меҳнатининг ижтимоий аҳамиятини англаш ва уни ижтимоий ва касбий бурч сифатида бажариш зарурлигини, фаолиятнинг ҳар хил турларига қизиқишни ўз ичига олади. Ушбу компонентлар асосий қисм ҳисобланади, чунки улар педагогик ишларга ижобий муносабат моҳиятини белгилайди”. Шундай қилиб, фаолиятга тайёрликни фақат мақсадга эришилганда, яъни, тахмин қилинган билим ва малакаларни талабалар ўзлаштирганда ва натижада улар фаолиятга ижобий муносабатни шакллантиради. Тасвирий санъат ўқитувчиси тизимни шакллантирувчи омил сифатида ишлайди, чунки бу мавзулараро алоқани талабалар ўрганадиган махсус умумий касбий ва умумий фанлар даражасида амалга оширишни

талаб қилади. Шу маънода, у бутун кафедра ўқитувчиларини, ҳам университет миқёсида, ҳам профессор-ўқитувчиларни бирлаштирган умумий мақсад вазифасини бажаради.

Тасвирий санъат ўқитувчисини махсус касбий фанлар даражасида шакллантиришда қандай билим ва малакалар керак бўлади.

Тингловчиларга қуйидаги жадвални тўлдириш талаб этилади.

Тингловчи учун иш вароғи

Тайёргарлик компоненти номлари	Билим ва малакалар		
1. Санъат моҳиятини билишда қуйидаги билимлар			
2. Санъатнинг жанрлари ва турларини билишда қуйидаги билимлар			
3. Тасвирий санъат тари-хини билишда қуйидаги билимлар			
4. Асарларни таҳлил қилиш малакаси			
5. Тасвирий санъат ҳақида маърузалар, рефератлар тузиш малакаси			
6. Натурадан тасвирлаш малакаси.			
7. Мавзу бўйича расм чизиш малакаси.			
8. Декоратив расм чизиш малакаси.			
9. Натурадан расм чизиш дарсларини режалашти-риш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш малакаси.			
10. Мавзули расм чизиш дарсларини режалашти-риш,			

ташқил этиш ва таҳлил қилиш малакаси.			
11. Декоратив расм дарсларини режалашти-риш, ташқил этиш ва таҳлил қилиш малакаси.			
12. Тасвирий санъат ҳақида суҳбатлар дарсла-рини ташқил қилишни режалаштириш ва таҳлил қилиш малакаси.			
13. Тасвирий санъатдаги бошқа иш турларини режалаштириш, тартибга солиш ва таҳлил қилиш малакаси.			

Тингловчилар томонидан тўлдирилган жадвал ўқитувчининг варианты билан таққосланади.

Ўқитувчининг варианты

Тайёргарлик компоненти номлари	Билим ва малакалар		
1. Санъат моҳиятини билишда қуйидаги билимлар	ижтимоий онгни акс эттириш шакли сифатида санъатни билиш;	санъатнинг ҳаётдаги ўрни тўғрисида билим;	санъат ва фан, дин, мифология ўртасидаги боғлиқликни билиш.
2. Санъатнинг жанрлари ва турларини билишда қуйидаги билимлар	муסיқа ҳақида, адабиётни, кино ҳақида билиш; тасвирий санъатни билиш;	графикалар; расм; ҳайкаллар; декоратив-амалий санъат; меъморчилик	Рангтаълим: мойбўёқ, темпера, гуашь, акварель, пастель, маҳобатли, дастгоҳли, декоратив.

			Рангтасвир - графика - хайкалтарошлик: анималистик, манзара, портрет, батал, маиший, тарихий, натюрморт, карикатура ва б. жанрлар.
3. Тасвирий санъат тари-хини билишда қуйидаги билимлар	санъат пайдо бўлишининг сабаблари ва ижтимоий зарурлигини билиш - жамоат онгини акс эттириш шакллари сифатида;	тасвирий санъат ривожланишининг асосий босқичлари ҳақида умумий маълумот;	Уйғониш даври ҳақида батафсил маълумот - тасвирий санъатнинг ривожланиш даври сифатида; Ўзбекистон тасвирий санъати тарихи ва жаҳондаги таниқли рассомларнинг ҳаёти ва ижоди тўғрисида билиш.
4. Асарларни таҳлил қилиш малакаси	жаҳон тасвирий санъати дурдоналарини билиш;	қаламтасвир ва асарларнинг мазмуни, оғзаки воситалар билан талқин қилиш малакаси;	асарларнинг ғоявий мазмунини очиш бериш малакаси.
5. Тасвирий санъат ҳақида маърузалар, рефератлар тузиш малакаси	тасвирий санъатнинг муайян мавзулари бўйича илмий-услубий адабиёт-ларни библиографиясини тузиш малакаси;	асарлар, хайкалтарошлик репродукцияларини тўплаш, шунингдек альбомлар тузиш малакаси (давр, мактаб, йўналиш бўйича ва б.қ).	тасвирий санъат бўйича материалларни талқин қилиш малакаси; санъат тарихи бўйича олган билимларини оғзаки ва ёзма равишда ифода этиш малакаси.
6. Натурадан тасвирлаш	нарсалар ва ҳодиса-ларни	нарсалар ва ҳодиса-ларни илмий	расм чизиш методика-сини

малакаси.	профессионал равишда кузатиш малакаси;	билиш; қаламтасвир, рангтасвир, композициянинг илмий асосларини билиш;	билиш ва уларнинг техникасини ўзлашти-риш;
7. Мавзу бўйича расм чизиш малакаси.	тавсия этилган мавзунинг ғоявий мазмунини тушуниш малакаси;	қаламтасвир - рангтасвир - композициянинг илмий-услубий асосларига роя қилиш малакаси;	ҳаётнинг турли соҳалари-ни билиш - расм чизиш учун мўлжалланган мавзулар бўйича; тарихий, адабий, мусиқий асарларни тасвирлаш малакаси.
8. Декоратив расм чизиш малакаси.	Бошқа халқларнинг ва биринчи навбатда ўз халқининг нақш-лари ва безаклари-нинг етарли миқдорини билиш.	қаламтасвир, рангтасвир, декоратив-амалий санъат композицияси асосларини билиш.	Тайёр нақшлар ва безакларни нухасини кўчириш малакаси; Нақш ва безакларни ижодий ва мустақил равишда тузиш малакаси.
9. Натурадан расм чизиш дарсларини режалашти-риш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш малакаси.	дастур материаллари, дарсликлар ва ўқув қўлланмаларига асосланиб тақвими режаси асосида натурадан расм чизиш дарсининг конспектини тузиш малакаси; натурадан чизиш дарс жараёнида дидактик принципларига	талабаларни натурадан расм чизишга ўргатиш малакаси; натурадан чизиш жараёнида талабаларнинг мустақил ва жамоавий иш шаклини ташкил этиш малакаси;	ўқувчиларнинг расмлари ва композицияларини методик жиҳатдан тўғри баҳолаш малакаси; натурадан расм чизишда ўқувчиларнинг хатола-рини методик равишда тўғри тузатиш малакаси.

	амал қилиш малакаси;		
10. Мавзули расм чизиш дарсларини режалашти-риш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш малакаси.	дастур, дарслик материаллари, ўқув қўлланмалари асосида тақвимий режага мувофиқ мавзули расм дарсининг конспектини тузиш малакаси; Мавзуни, ғоявий мазмунини шакллантириш, сюжетни танлаш малакаси;	мавзуга расм чизиш жараёнида талабалар ишининг мустақил ва жамоавий шаклини ташкил этиш малакаси; мавзули расм дарслари жараёнида дидактик принципларига амал қилиш малакаси;	Талабаларни адабий, тарихий, мусиқий асарларини расмлар билан безашга ўргатиш малакаси; Мавзу бўйича талабаларнинг расмлари ва композицияларини оқилона баҳолаш малакаси.
11. Декоратив расм дарсларини режалашти-риш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш малакаси.	дарсликлар, ўқув қўлланмалари дастури ва материал-лари асосида тақвимий режаси бўйича декоратив расм дарсининг конспектини тузиш малакаси;	декоратив расм дарслари жараёнида талабаларнинг мустақил ва жамоавий ишларини ташкил этиш малакаси; декоратив расм дарслари жараёнида дидактик принципларига амал қилиш малакаси;	ўқувчиларни декоратив расмга ўргатиш малакаси; ўқувчиларнинг нақшлари ва безакларини, тасвирий санъат ҳақидаги суҳбатлар натижаларини оқилона баҳолаш малакаси;
12. Тасвирий санъат ҳақида суҳбатлар дарсла-рини ташкил қилишни режалаштириш ва таҳлил қилиш малакаси.	дастур ва дарслик-лар, ўқув қўлланмалари асосида тақвим режаси асосида тасвирий санъат ҳақидаги дарс-	суҳбатлар мавзуси бўйича саволларни шакллантириш малакаси; тасвирий санъат ҳақидаги суҳбатда дарс жараёнида дидактик принцип-	санъатшунослик билим-лари орқали талабалар-нинг дунёқарашини шакллантириш малакаси; тасвирий санъат ҳақида суҳбат-

	суҳбатнинг конспектини тузиш малакаси;	ларига амал қилиш малакаси;	дарсини умумлаштириш малакаси.
13. Тасвирий санъатдаги бошқа иш турларини режалаштириш, тартибга солиш ва таҳлил қилиш малакаси.		талабалар расмлари ва кўргазма ишлари танловини режалаштириш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш малакаси;	музейларга, кўргазма залларига, тасвирий санъат галереяларга экскурсияларни режалаштириш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш малакаси.

3-топшириқ. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг бажарадиган ишларининг вазифалари ва уларнинг квалификациян модели мазмунига оид тушунчаларни изоҳланг!

№	Вазифалар	Қандай амалиёт, унинг мазмуни
1.	Талабаларни ўқитувчи вазифасини бажариш учун -	
2.	Талабалар рассом вазифасини бажариш учун -	
3.	Талабаларни санъатшунос вазифасини бажаришга тўла-тўқис тайёрлаш учун -	

Тингловчилар томонидан тўлдирилган жадвал ўқитувчининг варианты билан таққосланади.

Ўқитувчининг варианты

№	Вазифалар	Қандай амалиёт, унинг мазмуни
1.	Талабаларни ўқитувчи вазифасини бажариш учун -	Педамалиёт.
2.	Талабалар рассом вазифасини бажариш учун -	Пленэр (дала амалиёти).
3.	Талабаларни санъатшунос вазифасини бажаришга тўла-тўқис тайёрлаш учун -	Музей амалиёти.

Юқори малакали мутахассисларни тайёрлашда нафақат уларнинг назарий тайёргарлиги, балки амалий машғулотлари ҳам етакчи роль ўйнайди, чунки амалиётсиз назария ҳаётга аҳамиятини йўқотади.

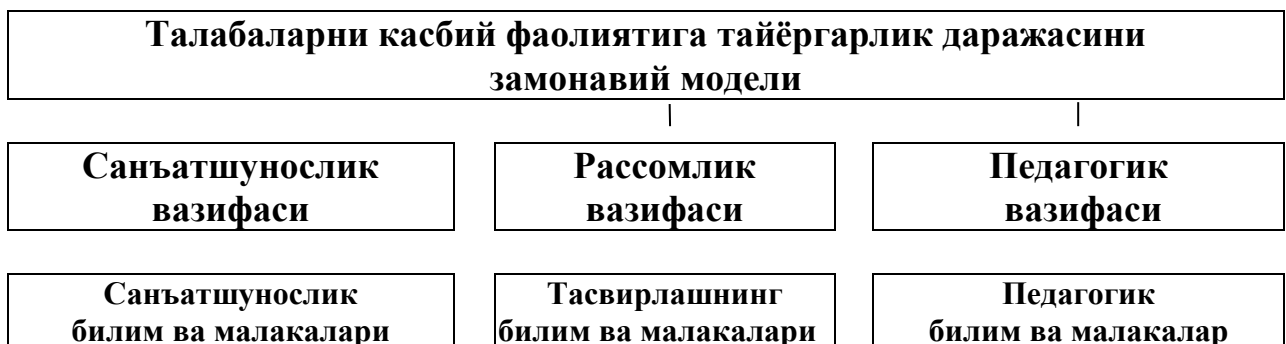
Шунинг учун биз талабаларнинг амалий машғулотларига катта аҳамият берамиз.

Ҳар бир профессионал функцияси ҳақиқий ҳаётӣ вазиятларда маълум даражада тайёргарликни талаб қилади. Талабаларни санъатшунос вазифасини бажаришга тўла-тўқис тайёрлаш учун музей амалиёти, рассом вазифасини бажариш учун – пленэр амалиёти ва ниҳоят ўқитувчи вазифасини бажариш учун - педагогик амалиёт зарур. Музей амалиётининг асосий мақсади - талабаларни тасвирий санъат асарлари билан таништириш. Шунинг учун улар музейларга, кўргазма залларига, тасвирий санъат галереяларига экскурсиялар ташкил этилиб, улар буюк тасвирий санъат усталарининг асарлари билан танишадилар.

4-топширик. Бу жадвал асосида талабалар у ёки бу вазифаларни бажариш борасида қандай билим ва малакаларни ўзлаштириш зарур эканлигини билиб олишади. Шунингдек, бу модел асосида талабаларни алоҳида касбий вазифалари билан биргаликда уларни касбий педагог фаолиятини бажариши борасида қанчалик тайёргарлик даражасини аниқлаш ҳам мумкин.

Шунинг учун ҳар бир тингловчи ўзининг фикри бўйича қандай билим ва малакаларни ўзлаштириш керак деб ҳисоблайди ва нима учун, ана шуларни бу жадвалга ёзиши шарт.

Жадвални тўлдиринг

1	2	3	4	5

6	7	8	9

10	11	12	13	14

Тасвирий санъат ўқитувчисини касбий фаолиятига тайёргарлик даражасини шакллантиришда қандай билим ва малакалар керак бўлади. Тингловчиларга қуйидаги жадвални тўлдириш талаб этилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Тасвирий санъат ўқитувчиси ўз фаолиятида қандай вазифаларини бажаради ?
2. Полифункционал тайёргарлик тушунчасига таъриф беринг.
3. Ўқитувчи, санъатшунос ва рассом сифатларига мазмун-моҳиятига таъриф беринг?
4. Тасвирий санъат ўқитувчисининг тайёргарлик компонентларини номларини санаб ўтинг.
5. Тасвирий санъат ўқитувчисининг тайёргарлик компонентларини биронтасига билим ва малакасига мисол келтиринг.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Мирахмедов К., Каримов Б., Нуруллаев И. Тасвирий санъат. Дарслик. 6 синф. -Т., Г.Гулям. 2017.
2. Кузиев Т., Абдирасилов С., Нуртаев У., Сулейманов А. Тасвирий санъат. Дарслик. 5синф. Т., Ўзбекистон. 2020.

3. Abdirasilov S., Tolipov N. Rangtasvir. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2019.-160

b.

4-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

Бадиий таълимнинг замонавий кўпбосқичли тизимининг дидактик асослари.

Ишдан мақсад: Олий ўқув юртларида кўпбосқичли тизимида махсус фанларни ўқитиш жараёнини ташкиллаштириш. Кўпбосқичли тизимининг замонавий йўналишларини ишлаб чиқиш.

1-топшириқ. Бадиий таълимнинг замонавий кўпбосқичли тизимининг мазмунига оид тушунчаларни изоҳланг!

“Хотира” методи саволлар

1. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги қонун, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” қачон қабул қилинган?
2. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг бош мақсади?
3. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмларини айтинг?
4. Ўзбекистон Республикасида узлуксиз таълимни тизимлаштиринг?
5. Кўпбосқичли тизим қандай таълим тушунча беринг?
6. “Бакалавр” академик даражасини қандай тушунасиз?
7. Магистратура қандай таълим?

1. Жавоб: 1997 йил 29 августда Олий Мажлис 1 чақириқ IX сессиясида.

2. Жавоб: Комил инсон – етук малакали мутахассис етиштириш.

3. Жавоб: Шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқариш.

4. Жавоб: Мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус касб-ҳунар таълим, Олий таълим, Олий ўқув юртидан кейинги таълим, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш, мактабдан ташқари таълим.

№	Иборалар	Мазмуни
1.	Кўпбосқичли тизим	
2.	Бакалавриат –	
3.	Магистратура -	
4.	Шахс	

5.	Давлат ва жамият	
6.	Узлуксиз таълим	
7.	Фан	
8.	Ишлаб чиқариш	

Тингловчилар томонидан тўлдирилган жадвал ўқитувчининг варианты билан таққосланади.

Ўқитувчининг варианты

№	Иборалар	Мазмуни
1.	Кўпбосқичли тизим	Олий таълим (бакалаврият ва магистратура) босқичга эга. Бакалаврлик дастури тугагандан сўнг битирувчиларга давлат аттестацияси якунларига биноан касб бўйича «бакалавр» даражаси берилади. «Магистр» даражасини берадиган давлат малакаси аттестацияси магистрлик дастурининг интихосидир.
2.	Бакалаврият –	Мутахассисликлар бўйича фундаментал ва амалий билим беради ва таълим муддати камида тўрт йил давом этадиган таянч олий таълимдир.
3.	Магистратура -	аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалаврият негизида таълим муддати камида икки йил давом этадиган олий таълимдир.
4.	Шахс	Кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи
5.	Давлат ва жамият	Таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари
6.	Узлуксиз таълим	Малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиши муҳитини ўз ичига олади
7.	Фан	Юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи
8.	Ишлаб чиқариш	Кадрларга бўлган эҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни Белгиловчи асосий

		буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш жарёнининг қатнашчиси
--	--	--

2-топширик: Кўпбосқичли тизимининг замонавий йўналишларини ишлаб чиқиш.

Таҳсил олаётган тингловчиларнинг “Кўпбосқичли тизимининг замонавий йўналишларини ишлаб чиқиш” бўйича амалий кўникмаларини риволантиришдан иборат.

Топширик! Замонавий йўналишларини номалрини ва фанларини жойлаштиринг?

Бакалавриат йўналиши учун

БАКАЛАВРИАТ	Бадиий ижодкорлик йўналиши		Курслар
			Ўқув амалиёти
			Ишлаб чиқариш
	Бадиий ижодкорлик назарияси йўналиши		Курслар
			Ўқув амалиёти
			Ишлаб чиқариш

Магистратура йўналиши учун

МАГИСТРАТУРА	Бадиий ижодкорлик йўналиши	

БАКАЛАВРИАТ	Бадиий ижодкорлик назарияси йўналиши	

Ўқитувчининг ечими!

Кўпбосқичли тизимининг замонавий йўналишларига намуна сифатида ишлаб чиқилган.

Бакалавриат йўналиши учун

БАКАЛАВРИАТ	Бадиий ижодкорлик йўналиши	Тасвирий санъат	Қурслар
			Ўқув амалиёти
			Ишлаб чиқариш
		Амалий санъат	Қурслар
			Ўқув амалиёти
			Ишлаб чиқариш
	Компьютер графикаси ва дизайн	Қурслар	
		Ўқув амалиёти	
		Ишлаб чиқариш	
	Бадиий ижодкорлик назарияси йўналиши	Бадиий таълимда менежмент	Қурслар
			Ўқув амалиёти
			Ишлаб чиқариш
Музей педагогикаси		Қурслар	
		Ўқув амалиёти	
		Ишлаб чиқариш	
Санъатшунослик	Қурслар		
	Ўқув амалиёти		
	Ишлаб чиқариш		

Магистратура йўналиши учун

МАГИСТРАТУРА	Бадиий ижодкорлик йўналиши	Қаламтасвир
		Рангтасвир
		Маҳобатли рангтасвир
		Ҳайкалтарошлик
		Амалий санъат
		Компьютер графикаси ва дизайн
		Ганчкорлик санъати
		Миниатюра
	Бадиий таълим (тасвирий санъат)	

Бадиий ижодкорлик назарияси йўналиши	Бадиий таълимда ахборот технологиялари
	Бадиий таълимда менежмент
	Бадиий этнография
	Музей педагогикаси
	Санъатшунослик

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Бадиий таълимда дидактик принципларни амалга оширишнинг ўзига хослиги.
2. Артпедагогикада ўқитиш методларининг турли таснифлари.
3. Замонавий кўп босқичли касбий бадиий таълим тизими.
4. Олий таълимнинг кўпбосқичли тизимининг мақсади.
5. Мамлакатимизда кўпбосқичли таълим тизимининг моҳияти.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Васильева А.А. Многоуровневая система художественного образования на факультете изобразительного искусства: современное состояние и перспективы развития // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 1.
2. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: - В 2 кн. - М.: Гума-нит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. - Кн. 1.

V. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Академизм	академик услубга оид бадиий йўналиш.	academic style of art direction
Аллегория	мажозий тасвир	word picture
Алфреско	деворий расм ишлаш усулларида бир тури.	the wall is a type of image processing methods
Анимал жанр-	Ҳайвонот дунёсини, жониворларни тасвирловчи тасвирий санъат тури	wildlife, fine arts jonivorlarnitasvirlovchi
Антик санъат	қадимги деган маънони билдиради. Қадимги Юнон, Рим санъати	the oldest means. In ancient Greek, Roman art
Архитектоника	мутаносиблик.	proportionality.
Атлант	осмон гумбазини елкасига кўтариб турувчи қадимги Юнон афсонавий паҳлавони.	he vault of heaven on his shoulder and carrying an ancient Greek mythical hero.
Атрибуция	асарнинг ким, қачон, қаерда яратганлиги ва бошқа белгиларини аниқлаш	work who, when, where and made other signs
Алгоритм	Модул таълими таркибий бўлақларининг ўзаро жойлашиши ҳамда технологик жараёни амалга ошириш кетма-кетлигининг аввалдан белгиланган тартиб-қоидалари	Rules initially established to realize an interposition of parts of module education and sequence of technological process
Аралаш модел	Масофавий таълимнинг турли шакллари, бир неча шаклларнинг интеграциясига асосланган модел	Model based on various forms distance learning and integration of some forms
Аралаш ўқитиш	Онлайн ўқув материаллари ҳамда ўқитувчи раҳбарлигида гуруҳда таълим олишга асосланган ўқитиш шакли	A form of teaching based on a group learning under the supervision of a teacher using online study materials
“Ассесмент” технологияси	Талабаларнинг билим, кўникма ва малакалари	A set of assignments intended for

	даражасини ҳар томонлама, холис баҳолаш имкониятини таъминловчи топшириқлар тўплами	comprehensive assessment of skill and competence level of students
Ахборотли лойиҳалар	Ўқув жараёнини ташкил этиш ёки бошқа таълимий характерга эга буюртмаларни бажариш мақсадида назарий ахборотларни йиғишга йўналтирилган лойиҳалар	Projects intended for collecting theoretical information aiming at realization of scientific projects or organization of educational process
Валидация	Таълим маҳсулоти, таълим хизматлари ёки таълим тизими истеъмолчилари эҳтиёжларининг қондирилиши	Satisfaction of interests of customers in educational and service system
Вебинар технология	Веб технологиялар асоси (онлайн тадбирлар ва таълим воситалари ёрдами)да ташкил этиладиган семинар, конференция, баҳс-мунозара, учрашув, тақдимот, тренинг, турли воқеа ёк ҳодисалар бўйича Интернет тармоғи орқали ташкил этиладиган тўғридан тўғри узатиладиган лавҳа (трансляция)лар	Broadcasting organized via Internet transmitting live seminars, conferences, debates, presentations, negotiations, meetings, trainings, various events with the help of Web technologies
Графика	Санъатнинг кенг тарқалган турларидан бири. Бу санъатга оддий қора қаламда чизилган сурат, мавзули композиция, Китобга ишланган турли суратлар, безак расмлардир.	Art is one of the common types. This simple drawing qoraqalamda art images, thematic composition, Shtobga made a variety of paintings, decorative pictures.
Гризайл	(Французча <i>gris</i> – бир хил рангда мўйқалам ёрдамида бажарилган тасвирий асар)	(French gris - works of art using the brush in a different color)
Дарс ишланмаси	Таълимий мазмунга эга лойиҳа ва ўқитувчи томонидан тузилиши мажбурий бўлган ҳужжат	An obligatory document completed by a teacher and a project that has educational essence
Дастурий таълим	1) ўқитишнинг талаба, талабалар эҳтиёжи, қизиқиши, билими, дунёкараши, улар томонидан ўқув материал-ларини	1) education organized considering interests and needs, outlook of students, problems that appear in assimilation of study

	ўзлаштиришда дуч келиш эҳтимоли бўлган муаммолар, ўқув фанининг имкониятларини инобатга олган ҳолда ташкил этиладиган таълим; 2) педагогик технологияларидан бири	materials by students, and opportunities of the academic subject; 2) one of the pedagogical technologies
Дизайн	расм чизиш маъносини билдиради, «Дизайн» – форма яъни, шакл яратиш тушунчасини беради.	drawing means, Design - that is, the concept of form.
Драматик ўйинлар	Психологик ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал қилишга йўналтирилган ўйинлар	Games intended for solving psychologic and social issues
Дидактик ўйинлар	Ўрганилаётган объект, ҳодиса, жараёнларни моделлаштириш асосида талабаларнинг билишга бўлган қизиқишлари, фаолликларини оширадиган ўқув фаолияти тури	A type of a study activity that increases activeness, interest of students in getting knowledge based on the modeling of processes, events, objects that are being studied
Ижодий лойиҳалар	Индивидуал ёки ҳамкорлик асосида ижодий характерга эга янги таълим маҳсулотлари (ижодий ҳисобот, кўргазма, дизайн, видеофильм, нашр ишлари – китоб, альманах, буклет, альбом, босма ва электрон журнал, компьютер дастурлари (кабилар)ни яратишга йўналтирилган лойиҳалар	The projects intended to creat new educational products (activity report, exhibition, design, videofilm, publishing works: books, literary miscellany, pamphlets, albums, printed and electronic journals, computer programmes) that have creative characteristics based on cooperation and individual activity
Имитацион ўйинлар	Ишлаб чиқариш корхоналари, иш ўринлари, фирмалар, ташкилотларда ходимлар томонидан амалга ошириладиган фаолиятни имитациялаш (тақлид қилиш, кўчириш) асосида талабаларни муайян амалий	Activities aimed at effective preparing students for certain activities based on imitation of activity carried out by employees of organizations, companies, factories

	ёки касбий фаолиятга самарали тайёрлашга йўналтирадиган ўйинлар	
Инвигилатор	Масофавий таълим асосида ташкил этиладиган ўқитиш натижаларини назорат қилувчи мутахассис-педагог	A specialist-pedagog who controls the results of teaching in the frames of distance learning
Индивидуал таълим	Таълим жараёнида ўқитувчининг фақатгина бир нафар талаба билан ёки талабанинг таълим воситалари (адабиётлар, компьютер, телевидение, радио ва б. ахборот технологиялар) билан ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқув материал-ларининг ўзлаштирилишини таъминлашга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing of mastering skills of a student in cooperatuion with a single student or educational means (literature, computer, television, redio, etc.) during educational process
Инновацион таълим	Талабада янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиш, ўзга шахслар томонидан яратилган илғор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишга оид сифатлар, малакаларни шакллантириш имкониятини яратадиган таълим	Education that allows to develop skills and qualities f a student
Инновацион фаолият	Янги ижтимоий талабларнинг анъанавий меъёрларга мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолият	An activity carried out for solving a set of problems that occur as a result of rejecting new developing ideas or inappropriateness of new social requirements to traditional standards
Инновация	Муайян тизимнинг ички тузилишини ўзгартиришга қаратилган фаолият	An activity aimed at changing the internal structure of a certain system
Интерфаол таълим	Талабаларнинг билим, кўникма, малака ва муайян	The education based on organization of interaction

	ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлидаги ўзаро ҳаракатини ташкил этишга асосланувчи таълим	in mastering by students certain moral qualities, skills and knowledge
Ишбилармонлик ўйинлари	Маълум фаолият, жараён ёки муносабатлар мазмунини ёритиш, уларни самарали, тўғри, оқилона уюштиришга доир кўникма, малака ва сифатларни ўзлаштириш мақсадида ташкил этиладиган ўйинлар	Activities organized in order to master skills in running a certain activity, process or relationships and their effective and proper organization
“Кейс-стади” технологияси	Муаммоли вазият; талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қиладиган технология	A technology that forms skills in searching for proper variants by analyzing created or authentic dilemma (problematic situation) or problems
Компьютер таълими	Талабаларнинг ўқиш, мустақил таълим ва ўз-ўзини назорат қилишни ўз ичига оладиган билиш фаолиятини бошқаришда педагогнинг ахборотларни тўплаш ва узатишдан иборат фаолиятининг модели сифатида компьютер техникаси, телекоммуникация воситалари ҳамда дастурий-методик таъминот асосида ташкил этиладиган таълим	The education organized based on the computer technologies, telecommunication means and programme and methodological provision as an activity model of a pedagogue that comprises collecting and transferring information in controlling the activity of an independent education and self-control of students
Компьютер таълими технологиялари	Талабаларнинг ўқиш, мустақил таълим ва ўз-ўзини назорат қилишни ўз ичига оладиган билиш фаолиятини бошқаришда педагогнинг ахборотларни тўплаш ва узатишдан иборат фаолиятининг модели сифатида компьютер техникаси,	A set of forms, means and methods of education organized based on the computer technologies, telecommunication means and programme and methodological provision as an activity model of a pedagogue that comprises collecting and transferring

	телекоммуникация воситалари ҳамда дастурий-методик таъминот асосида ташкил этиладиган таълимнинг шакл, метод ва воситалари мажмуи	information in controlling the activity of an independent education and self-control of students
Консорциум	Масофавий таълимни ташкил этувчи икки университетдан иборат бирлашма	A union of two universities that organize a distance learning
Лойиҳалаш	Бошланғич маълумотлар, аниқ белгиланган вақт, махсус танланган шакл, метод ва воситаларга таяниб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали аввалдан фаолият моделини тузиш, фаолият ёки жараён мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган амалий ҳаракат	An action aimed at developing the essence of an activity or process, activity model by assuming, predicting, planning an expected result based on the initial information, specifically chosen form, method and means
Лойиҳа	Аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули	A result of an action aimed at developing the essence of pedagogical activity based on a certain plan, aim and by guaranteeing its effectiveness
Лойиҳа методи	Ўқув жараёнини индивидуаллаштириш, талабанинг ўзини мустақил намоён қилишини режалаштириш, ўз фаолиятини оқилона ташкиллаштириш ва назорат қилиш имкониятини берадиган таълим методлари мажмуи	A set of educational methods that allow individualization of educational process, independent planning of students' performance, control and proper organization of an activity
Лойиҳа таълими	Таълимий характердаги аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing the essence of pedagogical activity by guaranteeing the effectiveness of a plan and aim that have educational characteristics
Масофавий таълим	Муайян нуқтадан ахборот-коммуникация воситалари	Education aimed at using study resources based on

	(видео, аудио, компьютер, мультимедиа, радио, телевидение ва б.) ёрдамида таълим хизматларини кўрсатиш, таълимий маҳсулотларни тарқатиш ва етказиб беришда анъанавий ҳамда инновацион шакл, метод, воситаларга асосланган ҳолда таълим ресурсларидан фойдаланишга йўналтирилган таълим	innovational form, method and means in organizing study services, expanding and delivering study products with the help of certain information communication means (video, audio, computer, multimedia, radio, television, etc.)
Масофавий таълим технологиялари	Таълимнинг белгиланган мазмун асосида амалга оширилишини таъминлашга йўналтирилган шакл, метод ва воситалар мажмуасидир	A set of forms, methods and means used for increasing effectiveness of education and educational process
Мато	рангтасвир асарини ишлашда фойдаланадиган материал.	the operation of the painting material
Маҳорат дарслари	Очиқ ташкил этилиб, илғор педагогик тажрибаларни тарғиб этишга йўналтирилган самарали ўқитиш шакли	An effective form of teaching organized to spread progressive pedagogical experiences
Модератор	Масофавий таълим негизида ташкил этилаётган семинар, тренинг, давра суҳбати ва форумларга бошчилик қилувчи (бошқарувчи) педагог	A gedagog leading seminars, trainings, debates and forums organized in the frames of distance learning
Моделлаштириш	Ҳодиса, жараён ёки тизимнинг умумий моҳиятини тўла ёритувчи моделни яратиш	Developing a model that discloses principal essence of an event, process and system
Модел	Реал, ҳақиқатда мавжуд бўлган объектнинг соддалаштирилган, кичрайтирилган (катталаштирилган) ёки унга ўхшаган нусхаси	A simplified or lessened copy of a real and authentic object
Модернизация	Объектнинг янги талаблар ва меъёрлар, техник кўрсатмалар, сифат кўрсаткичларига мос равишда янгиланиши	Renewal of the object according to the new requirements, quality indicators and technical regulations

Модул	<p>1) тизим ичидаги ўзаро чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат тугун; 2) муайян технологияни ташкил қилувчи таркибий бўлақларни ифодаловчи атама; 3) ўқув материалнинг мантиқан тугалланган бирлиги</p>	<p>1) units that consists of interrelated elements in the system; 2) notion meaning parts that create a certain technology; 3) logically completed units of study materials</p>
Модул таълими	<p>Ўқув жараёнини ташкил этишнинг муайян шакли бўлиб, унга кўра ўқув материали мантиқий тугалланган бирликлари – модулларга асосланган ҳолда маълум босқич ва қадамлар асосида ўзлаштирилади</p>	<p>A certain form of organization of educational process, according to which the logically completed units of study materials are mastered based on the certain stages and steps</p>
Муаммоли вазият	<p>Талабаларнинг маълум топшириқларни бажариш (масалани ечиш, саволга жавоб топиш) жараёнида юзага келган зиддиятни англаши билан боғлиқ рухий ҳолати бўлиб, у ҳал этилаётган масала билан боғлиқ янги билимларни излашни тақозо этади</p>	<p>It is a psychological state of a student that is related with tension that occurs during a process of accomplishing the assignments, and it requires to master skills, knowledge for successful and effective accomplishment</p>
Муаммоли маъруза	<p>Ўқитувчи томонидан талабани муаммоли вазият, муаммоли масалани ҳал этишга йўналтириш орқали унда билиш фаоллиятини оширишга йўналтирилган маъруза</p>	<p>A lecture aimed at increasing students' study activity in solving an issue or dilemma</p>
Муаммоли таълим	<p>Талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга</p>	<p>Education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions</p>

	йўналтирилган таълим	
Муаммоли таълим технологиялари	талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга хизмат қиладиган таълим технологиялари	The technologies that develop students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions
Муаммо	Ҳал қилиниши муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган масала	an issue that has practical and theoretical significance and needs to be dealt with or solved
Мустақил таълим	ОТМ талабаларида педагог раҳбарлиги ва назорати остида ўқув ҳамда мутахассислик фанлари бўйича маъруза, семинар ва амалий машғулотларида эгалланган БКМни мустақамлаш, бойитиш, улар томонидан янги БКМни мустақил ўзлаштирилишини таъминлаш, уларни касбий фаолиятни мустақил ташкил эта олишга тайёрлашга йўналтирилган таълим	education aimed at preparing the students of higher educational institutions for independent organization of professional activity, self-mastering and improving skills and competence obtained in lectures, seminars and practical lessons on specialized study subjects under the supervision and control of pedagogs
Новация	Тизимдаги айрим элементларнигина ўзгартиришга хизмат қилувчи фаолият	An activity that serves to change certain elements in the system
Педагогик муаммо	Ҳал қилиниши зарур, бироқ, ҳали ечиш усули номаълум бўлган педагогик характердаги масала	A pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution
“Портфолио”	Автобиографик характерга эга ҳужжатлар тўплами	A set of autobiographical documents
Рангасвир	турли ҳил бўёқлар ёрдамида ишланадиган сурат, асарлар.	converted using different paints picture books
Репетиторлик таълими	Индивидуал таълимнинг энг оммалашган замонавий тури	A modern type of popular individual learning

Рефлекс	ёруғлик ёки ранг шуъласи (у бирор нарсага атрофидаги нарсалардан ёғдуланиб тушади, аксланади).	the lighting or the color of light (what is around it is something moonlight, echoes).
Ривожланиш	Шахсининг физиологик ҳамда интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён	A complicated process of qualitative and quantitative changes in individual's physiological and intellectual development
Ривожлантирувчи таълим	Талабаларнинг ички имкониятлари ривожлантириш ва уларни тўла рўёбга чиқаришга йўналтирилган таълим	Education aimed at revealing and developing students' inner capacities
Ролли ўйинлар	Маълум бир шахсининг вазифа ва мажбуриятларини бажаришдаги рухий ҳолати, хатти-ҳаракатлар моҳиятини очиқ беришга йўналтирилган ўйинлар	Activities that allow to explore the psychological state and actions of an individual when accomplishing the assignments and obligations
Спектр	Бўёқ хиллари, рангларнинг хусусиятлари	Hillary paint color
Сюжетли ўйинлар	Педагогик воқелик, ҳодисалар баёнининг муайян изчиллиги ва унда иштирок этаётган шахслар фаолиятининг ўзаро боғлиқлигига асосланган ўйинлар	Activities that are organized based on the interrelation of activities of individuals who participate in pedagogical situations
Тадқиқот лойиҳалари	Илмий изланиш характерига эга лойиҳалар	Projects that have scientific study characteristics
Таълим жараёнини лойиҳалаштириш	Ўқитувчи томонидан талабанинг муаммони излаш, уни ҳал этиш бўйича фаолиятни режалаштириш ва ташкиллаштиришдан то оммавий баҳолашгача бўлган мустақил ҳаракат қилишини таъминловчи махсус ташкил этилган мақсадли ўқув фаолияти	A targeted educational activity organized in order to develop students' skills in carrying out independent actions to plan and organize activities and its assessment
Таълим	Таълим соҳаси ёки ўқув	Forms, methods and

инновациялари	жараёнида мавжуд муаммони янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологиялар	technologies that are used for innovative solutions to existing problems in learning process or educational sphere and that guarantee effective results
Таянч консепт	Назарий ўқув материали (ахбороти)ни графикли тасвир (қиска хулоса, тушунтирувчи сурат, шартли рамз, схема, жавал, график чизма ва б.)да ифодаловчи консепт	A conspect about theoretical learning materials (information) depicted with graphic pictures (brief conclusion, explaining pictures, signs, schems, charts)
Таълим тизимини модернизациялаш	Жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий эҳтиёжларини, жамият ва давлатнинг малакали кадрларга, шахснинг эса сифатли таълим олиш бўлган талабини қондириш йўлида узлуксиз таълим тизимини барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида мавжуд механизмнинг қайта ишлаб чиқилиши ёки такомиллаштирилиши	Improving or developing an existing mechanism in order to provide sustainable development of continuous educational system that meets students' needs and interests as well as society's social, economic and cultural and country's skilled personal needs
Технологик модел (паспорт)	Таълим ёки маънавий-маърифий тадбирнинг асосий кўрсаткичлари ва уларнинг технологик тавсифини ёритувчи ҳужжат	A document that reveals main indicators of education or spiritual and educational events and their technological characteristics
Технологик харита	Таълим жараёни бажарувчи ёки маълум объектга техник хизмат кўрсатувчи педагогларга тақдим этиладиган барча зарур маълумотлар, кўрсатмаларни ўз ичига олган ҳужжат	A document that comprises all necessary information that is represented to pedagogues that lead educational process or those who carry out technical services to a certain object
Тьютор	Ўқув курслари учун интерфаол методларни танловчи, маъруза	A teacher, coach who uses interactive methods for courses and establishes

	ўқитувчиси билан талаба ўртасида таълимий алоқани ўрнатувчи устоз, мураббий	learning communication between a student and lecturer
Узоқлаштирилган аудиториялар	Бир олий ўқув юртида ташкил этилаётган ўқув курслари, маъруза ва семинарларнинг ундан узоқ масофада жойлашган таълим муассасаларининг ўқув аудиторияларига телекоммуникация воситалари орқали синхрон телекўрсатув, видеоанжуман ва радио эшиттириш кўринишида узатилиши	A transmission of courses, lectures and seminars to classrooms or lecture halls in remote places organized in universities (colleges) via telecommunication means in the form of synchronous TV or radio programs, video forums
Фасилитатор	Масофавий таълим хизматидан фойдаланаётган гуруҳларнинг фаолиятини натижасини муаммонинг илмий ечимини топишга йўналтирувчи, гуруҳларда юзага келадиган мулоқотни ривожлантирувчи, шунингдек, гуруҳлар фаолиятини холис, самарали баҳоловчи педагог	A teacher who helps to search for scientific solutions to the problem of the results of activities of groups that use distance learning services, and who develops communication occurring in groups, effectively and objectively assesses activity of groups
Франчайзинг	Ўзаро ҳамкор университетларнинг бир-бирларига ўзлари томонидан ташкил этиладиган масофавий таълим курсларини ташкил этиш ҳуқуқининг бериши	Rights that are given by partner universities to other universities for carrying out distance learning courses
Фреска	Лойсувоқ юзасига ишланган деворий сурат	Rapidly converted into the surface of the clay wall
Шахсга йўналтирилган таълим	Талабанинг фикрлаш ва ҳаракат стратегиясини инобатга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing particular characteristics and abilities and personality of a student by considering his thinking and action strategies
Шахсни ривожлантириш	Индивидда вақт нуқтаи назаридан жисмоний ва руҳий ўзгаришларнинг содир	A process of occurring physical and psychological changes in an individual

	бўлиш жараёни	
Эдвайзер	Битирув малакавий иши, курс лойиҳаларининг талабалар томонидан индивидуал, мустақил бажарилиши вақтида методик ёрдам берадиган маслаҳатчи	An advisor who assists in an independent accomplishment of a thesis, course projects by students
Ўйин	Кишилиқ фаолиятининг муҳим тури ҳамда ижтимоий муносабатлар мазмунининг болалар томонидан имитациялаш (кўчириш, тақлид қилиш) асосида ўзлаштириш шакли	An important type of individual's activity and a form or method of mastering by imitating the relationships by children
Ўйин технологиялари (ўйин таълими)	Ижтимоий тажрибаларни ўзлаштиришнинг барча кўринишлари: билим, кўникма, малака ҳамда ҳиссий-баҳолавчи фаолият жараёнини ҳосил қилишга йўналтирилган шартли ўқув вазиятларини ифодаловчи шахсга йўналтирилган таълим (педагогик технология) турларидан бири	One of the types of education (pedagogical technologies) aimed at creating a process of emotional and assessment activity as well as skills and competence that are the forms of mastering various social experiences by a student
Ўқув лойиҳаси	1) талабларнинг муаммоларни излаш, тадқиқот қилиш ва ечиш, натижа (ечим)ни маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш усули; 2) назарий билимлар асосида амалий топшириқларни ечишга қаратилган ўқув ҳаракати воситаси; 3) ривожлантириш, тарбиялаш, таълим бериш, билимларни бойитиш, мустаҳкамлаш ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган дидактик	1) a method of organizing an independent learning activity carried out by students for searching, studying and solving the problems and representing a result in the form of a product; 2) means of learning activities carried out by students for accomplishing the practical assignments based on theoretical knowledge; 3) a didactic mean that develops, educates, increases knowledge and develops skills, competence

	восита	
Ўқув топшириқлари	Ўрганилаётган мавзу бўйича талабалар томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар даражасини аниқлашга хизмат қиладиган таълимий вазифалар йиғиндиси	A set of learning assignments that allows to identify the level of knowledge, skills and competence of students on a certain subject
Ҳамкорлик таълими	Ўқув жараёнида талабаларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, “педагог-талаба(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил этилишини ифодаловчи таълим	Education based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process
Ҳамкорлик таълими технологиялари	Ўқув жараёнида талабаларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, шунингдек, “педагог-талаба(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил этилишини таъминловчи таълимий характердаги технологиялар	Educational technologies that allow to establish relationships based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process

VI. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь

“2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

17. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи “Ўқитувчи ва мураббийлар–янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суюнчимиздир”. Халқ сўзи газетаси 2020 йил 1 октябрь, №207 (7709).

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февраль,

“Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4623-сонли қарори.

III. Махсус адабиётлар

20. Abdirasilov S., Tolipov N. Rangtasvir. – Т.: Innovatsiya-Ziyo, 2019.-160 б.

21. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. -М.: МАКС Пресс, 2016. -116 с.

22. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

23. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

24. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

25. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

26. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВО УрФУ, 2017. – 128 с.

27. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

28. Рўзиев Э.И., Аширбоев А.О., “Муҳандислик графикасини ўқитиш методикаси”. –Т.: «Фан ва технология», 2010.

29. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бугакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

30. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.
31. Абдуллаев Н., Сулейманов А., Сулейманова З. Тасвирий санъат. Дарслик. 7синф. Т., Г.Гулям. 2017.
32. Баррингтон Барбер. Анатомия для художников. Издательство Эксмо, мягкая обложка, 2017. – 48с.
33. Баррингтон Барбер. Рисуем портреты. Издательство Эксмо, Бомбора, мягкая обложка, 2019. 160с.
34. Басин, Е. Я. Психология искусства. Личностный подход: учебник для бакалавриата и магистратуры / Е. Я. Басин, В. П. Крутоус. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 251 с.
35. Башкатов Иван Александрович. Интеграция специальных дисциплин (рисунка, скульптуры и пластической анатомии) в процессе художественно-педагогического образования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени докт. пед. наук. Омск – 2018. – 42 стр.
36. Беляева С. Е. Основы изобразительного искусства и художественного проектирования; Academia - Москва, 2012. - 222 с.
37. Бесчастнов Н. П. Наброски головы и фигуры человека; МГТУ им. А. Н. Косыгина - Москва, 2006. - 228 с.
38. Бесчастнов Н. П. Сюжетная графика; Владос - Москва, 2012. - 432 с.
39. Бесчастнов Н. П. Черно-белая графика; Владос -Москва, 2008. -272 с.
40. Бриджмен Джордж Фигура человека. Основы академического рисунка; Эксмо - Москва, 2013. - 352 с.
41. Бурцева Марина Ивановна. Формирование образного мышления учащихся 5-7 классов в процессе изображения человека. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. М. 2016. - 23 стр.
42. Ван Мэй. Методика интегративного обучения академической живописи в системе художественно-педагогического образования России и

Китай. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. Москва - 2017. - 26 стр.

43. Волынский, А. Л. Жизнь Леонардо Да Винчи / А. Л. Волынский. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 422 с.

44. Вельфлин, Г. Основные понятия истории искусств / Г. Вельфлин; пер. А. А. Франковский. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 296 с.

45. Габриэль Мартин Ройг. Рисуем с Леонардо да Винчи. Издательство

46. Контэнт, Москва, 2020. 128 с.

47. Деменова, В. В. Доисламское искусство Индии: учеб. пособие для вузов. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 115 с.

48. Зорин Л. Н. Рисунок; Лань, Планета музыки-Москва, 2013. -104 с.

53. Ильина, Т. В. История искусства: учебник для СПО / Т. В. Ильина. — 2-е изд., стер. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 203 с.

54. Исакова М., Хасанов Р., Хайдаров Б., Сулайманов А., Джуманиязова С., Разыков А. Тасвирий санъат. Дарслик. 2 синф. Т., Чулпан. 2018.

55. Исакова М., Хасанов Р., Б.Хайдаров, А.Сулайманов, С.Джуманиязова, Б.Азимов. Тасвирий санъат. Дарслик. 3 синф. Т., Янгиюль полиграф Сервис. 2019.

56. Искусство. – Москва: Издательство «Э», 2016. – 128 с.: ил. – (Энциклопедия быстрых знаний).

57. Канунникова Татьяна Александровна. Методика развития композиционно-образного мышления подростков средствами изобразительного искусства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. Москва - 2017. - 23 стр.

58. Костантино д’Орацио. Таинственный Рафаэль. Издательство Эксмо, Москва, 2018. иллюстрированная, 224 с.

59. Кузиев Т., Абдирасилов С., Нуртаев У., Сулейманов А. Тасвирий санъат. Дарслик. 5синф. Т., Ўзбекистон. 2020.

60. Лаптев А. Рисунок пером. Издательство Эксмо, твердый переплет, 2017. – 144с.

61. Лушников Б. В. Рисунок. Портрет; Владос - Москва, 2008. - 144 с.
62. Малинина, Е. Е. Культура японии. Искусство буддизма дзэн: учеб. пособие для вузов / — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 260 с.
63. Мирахмедов К., Каримов Б., Нуруллаев И. Тасвирий санъат. Дарслик. бсинф.. Т., Г.Гулям. 2017.
64. Новоселов Ю. В. наброски и зарисовки; Академический проект - Москва, 2009. - 112 с.
65. Осмоловская О. В., Мусатов А. А. Рисунок по представлению; Архитектура - С - Москва, 2012. - 412 с.
66. Основы рисования. (перевод с англ. А. Степановой. – Москва: издательство АСТ, 2016. – 144 с.: илл.)
67. Панксенов Г. И. Живопись. Форма, цвет, изображение; Академия - Москва, 2008. - 144 с.
68. Рейнак С. -. История искусств (аполлон) / С. -. Рейнак; пер. И. Г. Самсонова. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 338 с.
69. Стародуб К. И., Евдокимова Н. А. Рисунок и живопись. От реалистичного изображения к условно-стилизованному; Феникс - Москва, 2011. - 192 с.
70. Стасов, В. В. Живопись, скульптура, музыка. Избранные сочинения в 6 ч. Часть 3 / В. В. Стасов. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 431 с.
71. Сулейманов А., Рахманов И., Сулейманова З. Изобразительное искусство. Учебник для 4 класса. Т., Шарк. 2020.
72. Терентьева Татьяна Петровна. Формирование профессионально-педагогической компетентности у будущих учителей изобразительного искусства на основе полихудожественного подхода. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. Чебоксары - 2014. - 24 стр.
73. Фэн Сян. Специфика методики обучения китайских студентов академической живописи в российской высшей художественно-

педагогический школе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. Москва - 2020. - 21 стр.

74. Черемушкин Г. В. Гравюра. Учебное пособие; Логос - Москва, 2012. - 240 с.

75. Шаров В.С. Академическое обучение изобразительному искусству. Издательство Эксмо, Москва, 2018. иллюстрированная, 648 с.

76. Штаничева Н. С., Денисенко В. И. Живопись; Академический проект - Москва, 2009. - 304 с.

77. David Spencer "Gateway", Students book, Macmillan 2012.

78. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

79. H.Q. Mitchell "Traveller" B1, B2, MM Publications. 2015. 183.

80. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni "PIONEER", B1, B2, MM Publications. 2015. 191.

81. Lindsay Clandfield and Kate Pickering "Global", B2, Macmillan. 2013. 175.

82. Steve Taylor "Destination" Vocabulary and grammar", Macmillan 2010.

IV. Интернет сайтлар

83. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.

84. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

85. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази.

86. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet

87. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.